

SCA 110
STC 87
T. 24
C. 116-2

РУДОВЕ

НА

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ

УНИВЕРСИТЕТ

"СВ. СВ. КИРИА И МЕТОДИЙ"

Том 24

TRAVAUX

DE

L'UNIVERSITE

"ST. ST. CYRILLE ET METHODE"

DE V. TIRNOVO

Томе 24

Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий"

В. Търново, 1992, V. Tirnovo

ТРУДОВЕ
НА
ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"
ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

TRAVAUX
DE
L'UNIVERSITE
"ST. ST. CYRILLE ET METHODE"
DE V. TIRNOVO

FACULTE PHILOGIQUE
LIVRE 2 - LINGUISTIQUE

TOME 21
1981

ТОМ 21 КН. 2

ТОМ 21 АННОТ.

ГОДИНА 1992

ТОМ 24, КН. 2

ТРУДОВЕ
НА
ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
• СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ •

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КНИГА 2 – ЕЗИКОЗНАНИЕ

ТОМ 24
1991

TRAVAUX
DE
L'UNIVERSITE
• ST. ST. CYRILLE ET METHODE •
DE V. TIRNOVO

FACULTE PHILOLOGIQUE
LIVRE 2 – LINGUISTIQUE

TOME 24
1991

СТА 110
51187

80

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. Русин Русinov (главен редактор), доц. к.ф.н. Иван Хараламчиев, доц.
к.ф.н. Паисий Христов, доц. к.ф.н. Петър Джамбазов, ст. ас. Маргарита Палукова
(научен секретар)

6910/1993

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
гр. В. ТЪРНОВО Д

© Великотърновски университет "Св. св. Кирил и Методий"
1992
с/о Jusautor, Sofia
ISSN 0204-6369

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪРБАН ВЪТОВ. Двадесет и пет години езиковедски изследвания във Филологически факултет на ВТУ "Кирил и Методий"	7
ЙОРДАН ДИМИТРОВ. Определяне мястото и времето на езика на Констанцката библия пауперум.	25
ЕМИЛИЯ МИХАЙЛОВА. За превода на някои руски собствено относителни прилагателни на български език	49
ИВАНКА ПОПОВА-ВЕЛЕВА. Начини за въвеждане на полупряката реч във френски и български език	75
ИВАНКА НАКОВА. Явления антонимии в русской и болгарской терминологиях изобразителного искусства.	111
МАРИЯ АНГЕЛОВА-АТАНАСОВА. Старинни елементи в топонимията на Горнооряховско.	137
ПЕНКА КОВАЧЕВА. Производните съществителни имена за лица в словата на Климент Охридски.	173

CONTENTS

VARBAN VATOV. Vint cinq ans des recherches linguistiques à la Faculte des Lettres de l'Universite "Cyrille et Methode" de Veliko Tarnovo.	7
JORDAN DIMITROV. Raumlische und zeitliche Einordnung der Sprache der Konstanzer biblia pauperum.	25
EMILIA MIHAILOVA. Translation of Some Russian Proper Relative Adjectives into Bulgarian.	49
IVANKA POPOVA-VELEVA. Modes of introducing Semi-direct Speech in the French and Bulgarian languages.	75
IVANKA NAKOVA. Antonymy in the Russian and Bulgarian Fine Art Terminology.	111
MARIA ANGELOVA. Archaic Elements in the Toponymy of the District of Gorna Oryahovitsa.	137
PENKA KOVACHEVA. Derivative Agent Nouns in the Speech of Kliment Ochridski.	173

ТРУДОВЕ НА ВТУ "СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Том 24, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1991

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "ST. ST. CYRILLE ET METHODE"

DE VELIKO TIRNOVO

Tome 24, livre 2

FACULTE PHILOLOGIQUE

1991

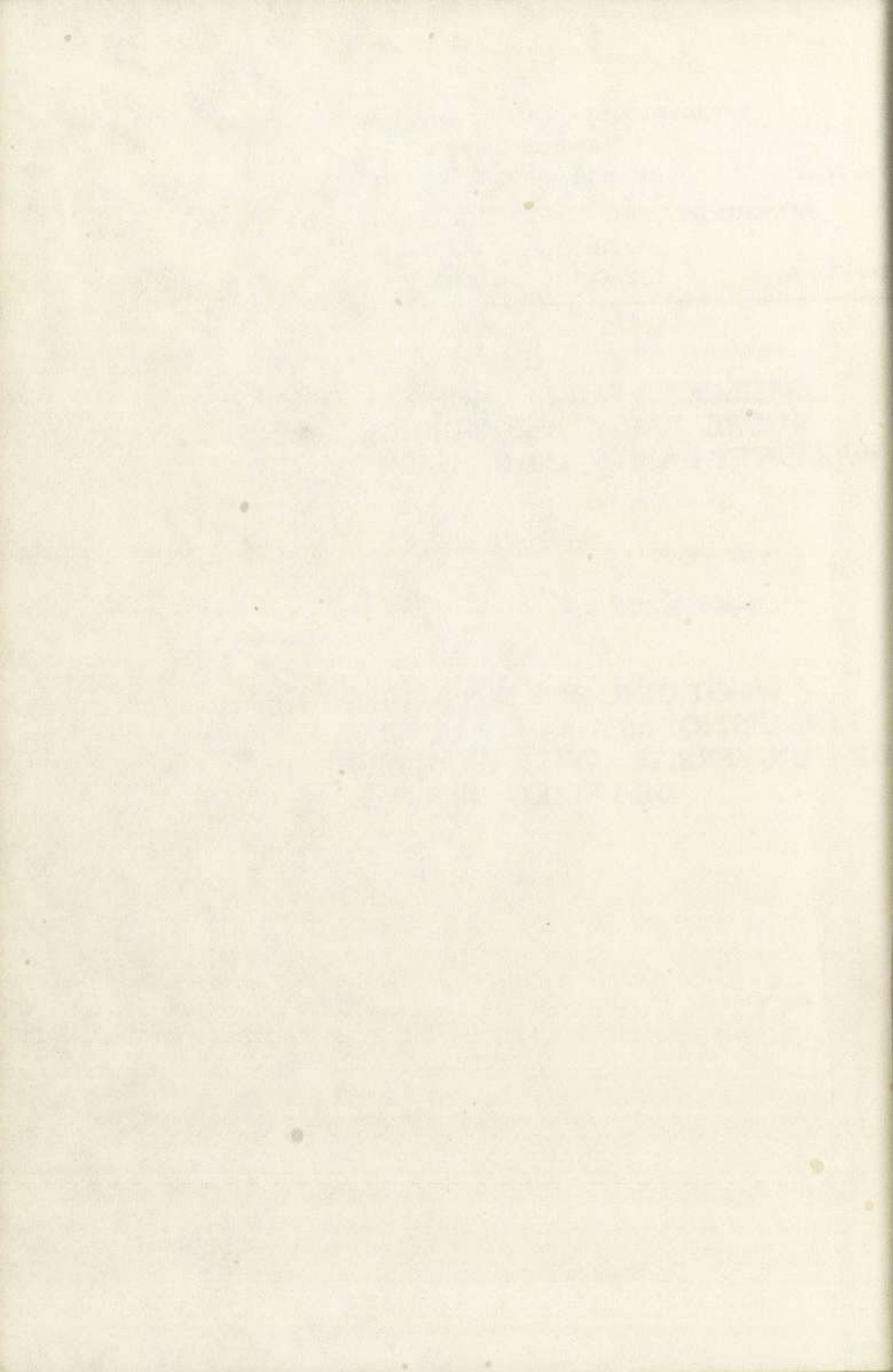
ДВАДЕСЕТ И ПЕТ ГОДИНИ ЕЗИКОВЕДСКИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ ВЪВ ФИЛОЛОГИЧЕСКИ
ФАКУЛТЕТ НА ВТУ "СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

ВЪРБАН ВЪТОВ

VINGT CINQ ANS DES RECHERCHES
LINGUISTIQUES A LA FACULTE DES LETTRES
DE L'UNIVERSITE "ST. ST. CYRILLE ET METHODE"
DE VELIKO TIRNOVO

VARBAN VATOV

Велико Търново, 1992

0. Преподавателите от Филологическия факултет през 25-годишното му съществуване направиха значителен принос в родната филологическа наука с публикуваните от тях над 70 книги, 250 студии и монографии, 2500 статии, 90 учебника и 110 учебни пособия. По-голямата част от тези публикации са с езиковедски характер.

0.1. За израстването на търновското попълнение в езиковедската ни наука особено ценна помощ оказваха от самото създаване на факултета най-добрите езиковеди от СУ "Климент Охридски" и от Института за български език при БАН: чл. кор. проф. д-р Л. Андрейчин, чл. кор. проф. д-р Д. Иванова-Мирчева, чл. кор. д-р Ив. Дуриданов, проф. Ив. Гълъбов, проф. д-р Ст. Стойков, проф. Ст. Стоянов, проф. К. Попов, проф. Хр. Първев, проф. Т. Бояджиев, проф. М. Янакиев, ст н. с. М. Младенов и др.

Езиковедските изследвания във факултета обхващат всички равнища на българския език, на руския език и останалите славянски езици, на английски, френски и немски език в диахронен, синхронен и съпоставителен план.

1.0. Най-открояващо се очертават постиженията в изследванията на българския език, с които се занимава колективът на катедра "Български език", от която предстои да се отдели новата катедра "Старобългарски език и общо и славянско езикознание". Ръководена в различно време от проф. К. Ковачев, проф. кфн Д. Чизмазов, проф. д-р Ст. Георгиев, проф. Р. Русинов, доц. кфн Хр. Станева, катедрата вече има утвърден авторитет на висококвалифициран научен колектив, чийто изследователски интерес са старобългарският език и историята на българския език, ономастиката, териториалната и социалната диалектология, съвременния български книжовен език и неговата история, сравнителната граматика на славянските езици.

1.1. Старобългарският език и историята на българския език привличат научните интереси на А. Давидов, Ив. Харалампиев, Л. Селимски, П. Ковачева, М. Мъжлекова, М. Спасова, К. Кабакчиев, Т. Генчева. Върху научни проблеми в тази област кандидатски дисертации защитиха А. Давидов (върху лексиката на Презвитер Козма — 1974 год.), Ив. Харалампиев (върху наречието в езика на Евтимий Търновски — 1977 год.), Л. Селимски (върху образуването на суфиксните прилагателни през XVII—XVIII век в българския език — 1980 год.), М. Мъжлекова (върху старобългарската лексика в българските диалекти — 1983 год.), К. Кабакчиев (върху синонимията в езика на Григорий Цамблак — 1987 год.); при-

вършва дисертационната си разработка П. Ковачева (върху абстрактните съществителни имена в старобългарския език).

1.1.1. Проблемите на словообразуването в старобългарския език и в езика на среднобългарските книжовници трайно привличат вниманието на П. Ковачева, а Л. Селимски се насочва и към словообразователни процеси в езика на паметниците от XVII—XVIII век.

1.1.2. Ценни изследвания върху старобългарската лексика направиха А. Давидов с речниците си върху езика на Презвитер Козма и Григорий Цамлак, П. Ковачева и Т. Генчева с речника си върху житието на Стефан Дечански от Григорий Цамлак. Лексиколожките проучвания на А. Давидов го представят като един от най-подготвените историци на старобългарската лексика у нас. Това му отреди и заслужено място сред съставителите на Академичния старобългарски речник, чийто встъпителен том вече е факт. В исторически план лексикални проблеми привличат вниманието и на Ив. Харалампиев, направил лексикални наблюдения върху езика на Евтимий Търновски, П. Ковачева, осъществила задълбочени проучвания върху историята на отделни лексеми, М. Мъжлекова — с успех изследваща старобългарското лексикално наследство в народните диалекти и в езика на отделни творци.

1.1.3. Със свое място в историята на българския език са и изследванията върху отделни фонетични и морфологични категории: Ив. Харалампиев — за степенуването, за членните форми, за футурните форми, за склонението, за бройната форма; на Й. Еленски — върху отделни фонетични и синтактични явления — за еровите гласни в старобългарски, за устените съгласни, за носовите съгласни, за съюзите *и-или*.

1.1.4. Направени бяха достойни на науката неизвестни или малко известни книжовни паметници от среднобългарския период в публикациите на А. Давидов ("Килифаревски октоих" от 1492 год., Барсов препис на "Похвално слово на Евтимий" от Григорий Цамлак, М. Спасова ("Свищовски сборник" от XVI век, преписи на старобългарски съчинения от Лвовските ръкописни фондове).

Трябва да се признае, че успешният развой на изследователската работа по старобългарски език и по история на езика до голяма степен беше предопределен от прозорливата идея на проф. д-р П. Русев, който още със създаването на факултета изгради комплексна изследователска група за Търновската книжовна школа с участие на езиковеди (А. Давидов, П. Ковалеча, М. Спасова, Ив. Харалампиев) и литератори (Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова, Г. Петков, Д. Кенанов). Организираните досега четири международни симпозиума за книжовното наследство на Търновската книжовна школа превърнаха Великотърновския университет в един от най-активните центрове на изследователската работа в областта на старобългаристиката. В публикуваните четири обемисти тома с доклади значително място се пада на преподавателите от нашия университет.

Когато правим преглед на приноса на преподавателите от факултета в областта на старобългарския език и историята на езика, не можем да не приобщим към него и създаденото от чл. кор. проф. Д. Мирчева и от проф. Ив. Гълъбов по времето, когато те водят научно-преподавателска работа във Великотърновския университет.

1.2. Широко поле за изследователска работа на преподавателите от Филологическия факултет още в началните годишни на неговото съществуване става и съвременният български книжовен език. Обект на научен интерес са както конкретни езикови особености и явления, така и проблеми от по-общ теоретичен характер, в редица случаи с опити да се прилагат нови методологически подходи. Определено може да се каже, че най-значителните приноси на великотърновските езиковеди са именно в областта на съвременния български книжовен език, в която работят Р. Русинов, Ст. Георгиев, Д. Чизмаров, Хр. Станева, Й. Маринова, Б. Байчев, В. Вџтов, Л. Селимски, П. Радева, Цв. Карастойчева, Ст. Буров, К. Цанков, Р. Йосифова, Л. Стоичкова. Към проблематика от тази област се насочват и най-младите асистенти — А. Петкова, М. Василева, В. Бонджолова, М. Илиева. Отделни проблеми привличат вниманието и на старобългаристи и историци на езика (Ив. Харалампиев, М. Мъжлекова, М. Спасова) на русисти (Г. Тагамлицка, П. Джамбазов, И. Георгиев, Й. Еленски, В. Москова), на методисти (Ст. Попов, Ст. Стефанова, А. Анчева, М. Русинова).

1.2.1. Все още слабият интерес към проблемите на фонетиката несъмнено се дължи на липсата на условия за съвременни експериментални проучвания. Малкото изследвания в тази област имат чисто описателен характер или са свързани с правоговорни и правописни норми. Така Р. Русинов проявява интерес към звуковите закони и към ударението като правоговорен проблем; В. Вџтов има изследвания върху фонетичната структура на звукоподражателните думи, върху сричковата организация и върху меките съгласни като правописен проблем; Д. Чизмаров посвети на редукцията на гласните като правоговорен проблем монографично проучване; Б. Бачев е съавтор на изследването върху стиловете на книжовното българско произношение; Ст. Буров разглежда ударението при съществителните имена; Р. Йосифова — думите с ятова гласна.

1.2.2. Към проблеми от областта на лексикологията на българския книжовен език научният интерес е значително по-силно изявен. Направените изследвания имат за предмет предимно семантиката и семантичните отношения в лексиката и фразеологията. Защитени бяха дисертации: В. Вџтов върху семантичните и фонетични особености на звукоподражателната лексика — 1977 год. и П. Радева върху семантиката и употребата на глаголната лексика в езика на Захари Стоянов — 1979. Осъществени бяха ред проучвания: на Р. Русинов за паронимите и полисемията, на Р. Русинов и Б. Байчев за количес-

твено-семантичната характеристика на лексиката, на В. Въртов за синонимията и многозначността, на Хр. Станева за семантиката на глаголите за състояние и за сравненията — фразеологизми, на П. Радева за фразеологизмите — отрицания и за еднозначните глаголи, на Й. Маринова за глаголите с ограничена семантична структура, на К. Цанков за семантиката на възвратните глаголи. Въпросите на речниковия състав и развитието на лексиката изследват Р. Русинов и Ст. Георгиев. Процедурите на структурно-семантичният анализ са приложени в изследването на наречията в книжовния ни език от Ст. Георгиев в неговата докторска дисертация. Като особено съществен принос в теоретичното осмисляне на важни лексиколожки проблеми трябва да бъде оценен учебникът по българска лексикология на Ст. Георгиев и Р. Русинов. Той беше не само първото университетско издание на учебник по тази дисциплина, но и опит последователно да се приложи системният подход към изследване и описване на лексиката.

1.2.3. Морфологични проблеми присъстват в научните интереси на много преподаватели — като се започне от типологията на класовете думи и се стигне до отделни морфологични особености. Върху степените за сравнение кандидатска дисертация защити Ст. Буров — 1982 год.

1.2.3а. При съществителните имена предмет на проучване са били въпросите на словообразуването и категориалната им принадлежност (Р. Русинов, Ст. Георгиев, Л. Селимски, Б. Байчев, П. Ковачева, Ст. Стефанова), категориите род, число, бройна форма, определеност — неопределеност (Р. Русинов, Ст. Георгиев, Л. Селимски, Ив. Харалампиев, Й. Еленски, Ст. Буров, К. Цанков).

1.2.3б. Към произхода, семантиката, словообразуването, граматическите категории и употребата на прилагателните имена насочват вниманието си Л. Селимски, Р. Русинов, Ст. Буров, Л. Стоичкова, М. Василева.

1.2.3в. На числителните имена и местоименията свои проучвания посвещават Р. Русинов, Г. Тагамлилка, В. Въртов.

1.2.3г. Значителен е интересът и към глаголите. Изследва се глаголната семантика и словообразуването им (Й. Маринова, Хр. Станева, П. Радева, К. Цанков), залоговите отношения (К. Цанков), глаголните времена и наклонения (Р. Русинов, В. Въртов, П. Радева, М. Сласова).

1.2.3д. Пълно системно описание на неизменяемите класове думи с ред нови виждания и решения намираме в книгата на Ст. Георгиев за морфологията на неизменяемите думи. В нея като самостоятелни части на речта се разглеждат детерминативът и предикативът. На наречието дисертационни и други разработки посветиха Ст. Георгиев, Ив. Харалампиев, Р. Русинов. Изследвани бяха и въпроси, свързани с останалите класове неизменяеми думи — предлози,

частици, съюзи, междуметия и звукоподражания (Р. Русинов, Ст. Георгиев, Г. Тагамлицка, Б. Байчев, В. Вџтов).

1.2.4. Значително широк е научният интерес и към българския синтаксис, като предмет на проучвания стават различните видове словосъчетания, простите и сложните изречения, частите на изречението, периодът, абзацът, текстът, чуждата реч, словоредът, историята на българския описателен синтаксис. Кандидатски дисертации защитиха: Ст. Георгиев — 1971 (върху безглаголните именни изречения), Хр. Станева — 1972 (върху сравнителните конструкции), Й. Маринова — 1975 (върху пряката реч), Ст. Попов — 1976 (върху сложното съставно изречение). Монографични проучвания направиха: Р. Русинов — върху адективните словосъчетания, Ст. Георгиев — върху субстантивните и приглаголните словосъчетания с предлог *по*, Хр. Станева — върху някои предложно-именни словосъчетания, Й. Маринова — върху глаголно-именни словосъчетания с лексикално свързано значение.

1.2.4а. **Простото изречение** откъм типологията, модалните и структурните му разновидности проучват Р. Русинов, Ст. Георгиев, Й. Маринова, П. Радева. Безглаголните именни изречения обстойно бяха описани в кандидатската дисертация на Ст. Георгиев. От структурните части на изречението по-особено внимание е привличало сказуемото: към особеностите на безглаголното му изразяване се обръща Ст. Георгиев, проблемите на съставното сказуемо разработват Р. Русинов и П. Радева, която му посвети и своя хабилитационен труд.

1.2.4б. **Сложното изречение** е проучвано от Р. Русинов, Ст. Георгиев, Хр. Станева, Ст. Попов. Р. Русинов допринесе за съвременното типологично осветляване на сложното изречение. Приноси към проучване на **сложното съчинено изречение** имат Хр. Станева и Р. Русинов. Още по-силно привлича вниманието на търновските езиковеди **сложното съставно изречение**, на което са посветени множество по-частни и по-обстойни проучвания. В отделни студии на Ст. Георгиев сложното съставно с подчинено определително и подложно изречение бяха разгърнато представени, а подчинените изречения за условие и монографично описани. Тези изследвания допринесоха и за решаването на по-общи теоретични проблеми, свързани със структурната организация на сложното съставно изречение изобщо. Ценни приноси направиха в тази област и Р. Русинов, който пълно описва сложното съставно изречение с повече подчинени и допринесе за по-задълбоченото разкриване на подчинените изречения с две и повече подчинени връзки, на подчинените допълнителни изречения, и Хр. Станева, обстойно изследвала сложното съставно изречение с подчинено сравнително. Нов подход при разкриване структурната организация на сложното смесено изречение приложи Р. Русинов, което

му позволи да очертае структурното многообразие на този вид изречения в българския език.

1.2.4в. Въпросите на словоредата разработват Р. Русинов, Р. Йосифова, В. Вѣтов. Надизреченските синтактични единици — периодът и абзацът — привличат изследователския интерес на Р. Русинов и Хр. Станева.

1.2.4г. Композиционните типове реч също не остават без внимание. Проблемите на полупряката реч занимават Ст. Георгиев, авторската пряка реч — Р. Русинов, пряката реч — Й. Маринова, която защити на тази тема кандидатска дисертация и издаде книга, начините за предаване на чуждата реч в художественото повествование проучва В. Вѣтов.

1.2.4д. Като приключваме прегледа на приносите в областта на граматиката, не може да не отбележим специално участието на Р. Русинов с разработки за наречието, междуметията, числителното име и на Ст. Георгиев — за едносъставните, неразчленимите и непълните изречения, за обстоятелственото пояснение и за полупряката реч в т. II и III на Академичната граматика на българския книжовен език. Това несъмнено е едно признание за езиковедския принос на Филологическия факултет при Великотърновския университет в разработване на въпросите на българския език. Приноси към изследване на българския синтаксис има и Г. Тагамлилка. Трябва да се открий и заслугата на Р. Русинов за изучаване историята на българския синтаксис и на синтактичните процеси от 1944 до 1969 год.

1.2.5. **Стилистиката** предлага привлекателната проблематика за значителна част от преподавателите във факултета, но в основно поле на научните си интереси беше я превърнал доскоро само Д. Чизмаров. Той издаде един от първите у нас университетски учебници по тази дисциплина, в който на задълбочена теоретична основа разработи стилистичните норми в употребата на лексиката и фразеологията. Успех за българската стилистика е и първото у нас цялостно изследване върху стилистичните особености на съществителните имена в българския език. Приносен характер имат и другите негови публикации (върху стилистичната употреба на главните букви, върху членуването на съществителните имена от стилистично гледище, върху стилистичните функции на антонимите и др.).

По въпросите на публицистичния стил в последните години работи Хр. Станева. Тя направи монографични проучвания върху публицистичния стил на политически дейци — Д. Благоев, Г. Димитров, като по този начин разшири кръга от стилистични проблеми, към които се беше обръщала преди това. Върху стила на отделни писатели и по стила на някои езикови средства свои книги публикува Ст. Георгиев, Хр. Станева, Й. Маринова. Проучвания върху стилистични особености на художествени произведения имат и редица

други преподаватели (върху езика на романа "Ден последен" на Ст. Загорчинов — Р. Русинов, върху поетическия език на П. П. Славейков — Ст. Георгиев, върху романа на Г. Караславов "Обикновени хора" и пътеписите на Ив. Вазов — Хр. Станева, върху творчеството на Ас. Разцветников за деца и върху поетическия език на българските символисти — В. Вџтов, върху "Записки по българските въстания" на З. Стоянов и разказите на Й. Йовков — П. Радева, върху романите "Снаха" и "Татул" на Г. Караславов и тетралогията на Д. Талев — Д. Анчева. Ново виждане за стилистичен анализ на художествено произведение на основата на Елинпелиновия разказ "Напаст божия" защитава Р. Йосифова. Стилистичните възможности на вътрешната реч и на вторичната номинация занимава Й. Маринова, Ст. Георгиев обосновава методика за стилистичен анализ на белетристичен текст, а Б. Байчев обръща внимание на диалектната стилизация в художествената литература.

1.2.6. През последното десетилетие силно нарасна интересът и към проблеми от историята на книжовния език. Ст. Стефанова защита кандидатска дисертация върху абстрактните съществителни в езика на Хр. Ботев и Л. Каравелов — 1981, В. Вџтов написа хабилитационен труд върху езика на Софроний — 1986.

Водещо място в тази област има Р. Русинов, който се наложи като един от най-добрите историци на новобългарския книжовен език в страната. От началото на 70-те години до днес той осъществи широкомащабна програма на конкретни проучвания: Първо, върху езика на книжовници, учебникари, издатели, обществени и просветни дейци, писатели, преводачи от епохата на Възраждането и след Освобождението (П. Хиландарски, С. Врачански, д-р П. Берон, П. Сапунов, Атанас Кипиловски, Васил Ненович, Константин Огнянович, Христати Павловнич, Георги Бусилин, Д. Чинтулов, Иларион Стоянов (Михайловски), Хр. Г. Данов, Иван Момчилов, Никола Михайловски, Никола Първанов, Добри Войников, Кузман Шапкарев, Райко Жинзифов, Йордан Хаджиконстантинов-Джинот, Димитър Миладинов, Христо Василев, Васил Левски, Ст. Стамболов, П. Р. Славейков, Тодор Г. Влайков, Христо Ботев, Димитър Благоев, Симеон Радев, Никола Вапцаров, Николай Хрелков и др.). Второ, върху езика на периодични издания ("Цариградски вестник", "Работник", "Работнически вестник", нелегалния партиен печат и др.). Трето, върху развойните процеси през отделни периоди (състояние на езика в средата на XIX век, унификационни процеси в първите две десетилетия след Освобождението, развитие на книжовния език през първите четири десетилетия на XIX век и др.). Четвърто, върху ролята на градските говори и на книжовните средища (Брашовското, Търновското, Будинското). Пето, върху ролята на граматическата литература в езиковите процеси. Шесто, върху книжовно-езиковите школи. Седмо,

върху развитието на правописния въпрос. Осмо, върху ролята на образованието и училището в изграждането на книжовния език. Девето, върху развитието и установяването на отделни езикови норми. Всичко това му позволи под формата на университетски учебници да напише първата системна история на новобългарския книжовен език, представяща сложния път на постепенно изграждане, стабилизиране, обогатяване и усъвършенствуване, като се започне от "Славянобългарска история" на П. Хилендарски и се стигне до наши дни; да разкрие ролята на художествената литература в развитието и обогатяването на книжовния ни език; да опише поучителната история на правописния въпрос у нас. Отделно внимание заслужават много ценните изследвания на Р. Русинов върху приноса на най-видните български езиковеди за книжовноезиковото развитие и за изследването на българския език, както и върху историята на българската граматика.

Приноси към историята на книжовния език с изследвания върху езика на отделни книжовници или на езикови явления имат и други преподаватели: В. Въртов проучва езика на Сава Доброплодни, Гаврил Кръстевич, Софроний Врачански, д-р Васил Берон, на книжовници от котленското средище; Ст. Георгиев — езика на д-р П. Берон, на Г. С. Раковски, на П. Р. Славейков; Ст. Попов и Ст. Стефанов — отделни страни от езика на Хр. Ботев, Л. Каравелов, В. Друмев; Хр. Станева — стилового изграждане на книжовния език и отражение на аналитизма в българския синтаксис.

1.3. Филологическият факултет има свое значимо място и в развитието на българската ономастика, на териториалната и социалната диалектология. К. Ковачев успя да създаде активна ономастична група във факултета. С ономастични проучвания основно се занимават К. Ковачев, Н. Иванова, М. Ангелова, напусналата университета Анастасия Кондукторова, отделни проучвания имат преподавателите Р. Русинов, Ст. Георгиев, Д. Чизмаров, Хр. Станева, Л. Селимски, П. Радева, К. Цанков.

Водещ специалист в тази област дълги години е К. Ковачев, под чието ръководство беше създаден богат ономастичен архив с национално значение, послужил за множество ценни изследвания. Плод на научните му дирения са книгите върху местните названия в Габровско, в Троянско, в Севлиево и поредицата студии върху имена на селища от други райони на Северна България — Русенско, Велико-търновско, Павликенско, Ловешко, на градовете в България. Други от неговите публикации са проучвания върху названията на улиците в България, на ветровете, на собствените имена на българите. Трета група изследвания имат краеведчески и исторически характер, но същевременно дават богат материал за историческата граматика и диалектологията. Многогодишната работа на К. Ковачев с ономастични проблеми беше увеичана с единствения по рода си опит у нас

да се изгради теория на българската ономастика в книгата му "Българска ономастика". Значим принос в българската антропонимия е и изданието от него Честотно-тълковен речник на личните имена у българите. Под ръководството на проф. Ковачев Анастасия Кондукорова-Вълканова защита кандидатска дисертация върху личните имена от славянски произход (1982).

Приноси в ономастичната област имат и Н. Иванова (с проучвания на топонимия от Павликенско и върху личните имена на българите). Тук трябва да се отбележи и името на П. Радева, която е съавтор на изданието съвместно с Н. Иванова речник на българските имена "От А до Я", Мария Ангелова-Атанасова (която проучва топонимията на Горнооряховско и Плевенско, хидронимията на Горнооряховско, а се насочва и към теоретична ономастична проблематика).

Частичен или изцяло ономастичен характер имат някои изследвания и на други автори: Р. Русинов се интересува от българските фамилни имена, от тяхното разпространение и установяване в книжовния език; Ст. Георгиев — от собствените прозвищни имена; Хр. Станева — в съавторство с К. Ковачев публикува проучване на топонимията в Тетевенско; Д. Чизмаров тръгва от ономастични постановки при решаване на правописни въпроси, свързани с личните имена; Л. Селимски и К. Цанков — от ударението при собствените имена, Цв. Карастойчева — от прозвищата в сленга на учащите се.

1.4. В областта на социалната и териториалната диалектология трайно насочват вниманието си Б. Байчев и Цв. Карастойчева, а отделни проучвания имат и други преподаватели (Р. Русинов, Г. Тагамлица, Хр. Станева, Л. Селимски, Ив. Харалампиев).

Б. Байчев защита кандидатска дисертация върху говора на с. Голица, Варненско и направи ред публикации върху неговите особености, изнесе ценни образци от говорите на българи — преселници от с. Търново, Узункюприйско в гр. Павликени, в Перу, в Аржентина, във Венецуела. През последните години той насочи силите си към социолингвистични изследвания на съвременната градска говорна ситуация, към стиловете на българското книжовно произношение и създаде ценен фоноархив от образци на устноразговорна реч.

Вече второ десетилетие по въпросите на социалната диалектология и на социолингвистиката работи Цв. Карастойчева. Върху словообразуването в българския младежки сленг тя защита кандидатска дисертация и публикува значителен брой ценни проучвания на различни негови особености (върху лексиката му, върху абривиатурите в него, върху синтактически и конструктивно обусловените значения, върху словопроизводството).

1.5. С изследователска работа в областта на сравнителната граматика на славянските езици и етимологията се занимава Л. Селимски, който публикува важни приноси върху генетичните, типологич-

ните и ареалните връзки на българския език с другите славянски езици, върху заетата лексика в българския език, върху етимологията на редица думи. Важно значение има теоретичната му студия върху методологията и проблематиката на славянската сравнителна граматика, а също така и учебникът му с очерци и текстове на славянските езици. Редица негови статии са посветени на големи наши и чужди езиковеди с приноси в славянското езикознание, а също така и върху методологични проблеми. Към славистичната проблематика се обръщат и Р. Русинов и Ст. Буров, осветлявайки българо-полските културни и научни отношения.

1.6. Не остават встрани от вниманието на търновските преподаватели и проблемите на правописа, пунктуацията и правоговора. Значителна част от разработваните правописни и пунктуационни проблеми са в пряка връзка с решаваните практически задачи в учебния процес по овладяване писмената форма на езика и възпитаване на висока езикова култура у студентите. С приноси в тази насока са Р. Русинов, Д. Чизмаров, Ст. Георгиев, В. Вътов, Хр. Станева, Цв. Карастойчева, П. Радева, К. Цанков, Р. Йосифова, Л. Стоичкова, които станали и колективен автор на помагало по правопис и пунктуация в помощ на студентите, съставено под редакцията на Р. Русинов.

По правоговорни въпроси често публикуват бележки Р. Русинов, Л. Селимски, Ст. Буров, К. Цанков и др.

В пряката работа с езика ценна помощ оказват на учителите издадените за тях от Р. Русинов помагала по граматика, стилистика и правопис.

2.0. Когато се прави преглед на езиковедския принос на Велико-търновските преподаватели трябва да се разкрие и влогът в него на преподавателите, занимаващи се с изследвания върху руски език и западните езици.

Развитието на езиковедската русистика започва във факултета с неговото основаване, когато Г. Тагамлицка се заема с изграждането на дееспособен преподавателски колектив, който трябва въз основа на натрупания в Софийския университет опит в преподаването на езика да изработи собствена методика, да подготви учебници и учебни пособия и същевременно да се включи активно в научноизследователската работа по езиковедската проблематика.

Сега, когато една част от първите ѝ кадри са вече излезли в пенсия, катедра "Руски език" се състои от 32 преподаватели, от които 5 са хабилитирани и 10 кандидати на науките, предстои отделянето от нея на II-ра катедра за работа с неспециалисти. Научните интереси на преподавателите — русисти са с твърде широк обхват — тях ги занимават по-общи и по-частни въпроси на руския, българския и другите славянски езици в описателен, сравнителноисторически и съпоставителен план от всички равнища на езика.

2.1. В областта на фонетиката научни интереси имат Й. Еленски, Св. Пенева, З. Маркова, А. Колева. Историческата фонетика е област, в която съществен принос има Й. Еленски — от позициите на Московската фонологична школа върху материал от всички славянски езици разглежда фонетични явления и процеси, общи за историческата фонетика на тези езици (развитие на звукосъчетанията *sv — zv*, развитието на устните съгласни, взаимозамяната на носовите съгласни, развитието на еровите гласни и свързаните с тяхното изменение фонетико-фонематични и граматични явления, занимава го въпросът за изграждането системата на съгласните в староруския език.

Съвременната описателна и съпоставителна фонетика предизвиква интереса на търновските русисти преди всичко с проблемите на суперсегментните фонетични единици — ударението и интонацията и отчасти с някои сходства и различия във фонемните системи на руски и български език. Съществен факт е, че изследванията са направени на основата на експериментални данни. По теми от тази област са защитени две кандидатски дисертации; Светлана Пенева — върху темпоралния компонент на словното ударение в руски и български — 1975, а Т. Махрова върху смислоразличителните възможности на българската интонация в съпоставка с руската — 1975. В поредица свои публикации Св. Пенева съпоставя гласните в български и руски по дължина, интензивност, влияние на съседни съгласни, акцентноритмични структури и търси методически решения за усвояване на руското произношение от българите, такава приложна цел преследва и съпоставителната характеристика на българската и руската фонетична система в съавторство. Принос към българската фонетика е нейното експериментално фонетично изследване на българския гласен ъ.

Фонетичната проблематика трайно присъства и в научните интереси на Т. Махрова. Редица нейни публикации са свързани с интонацията в руски и български с оглед на изучаването на руски и български, прави също така опити да моделира българската интонационна система, анализира взаимодействието на интонацията с многозначността, проучва интонационните сходства и различия на отрицателните изречения в руски и български, проблемите на интонационната интерференция и т. н. В кръга на интересите ѝ влизат и други частни проблеми от усвояването на руската фонетична система от българи (фонема [н] и [н']) оформянията на изреченията с *не* и *ни* и изследване на българските съгласни.

Към въпросите на словното ударение във връзка с неговото усвояване и на безударния механизъм в няколко свои проучвания се обръща З. Маркова, а А. Колева анализира фонетичните трудности при усвояването на руския език от българи във връзка със съгласните, влиянието на графиката върху произношението, анализира грешните ортограми в писмената реч на българските студенти — русисти.

Проблемът за правописните принципи в руската и българската правописна система занимават Блажо Блажев.

2.2. Значителни са успехите на великотърновските езиковеди русисти в сравнително-историческото, описателното и съпоставително изучаване на граматическите системи на руския, българския и другите славянски езици.

В областта на морфологията научни интереси имат Г. Тагамлицка, Бл. Блажев, Й. Еленски, Гочо Гочев. Г. Тагамлицка изследва някои проблеми на описателната граматика (морфологична стойност на някои фонетични явления в българския език, възвратните глаголи и възвратността на руския език, модалните значения и проблемите на модалността, относителните и други местоимения в руския език), няколко нейни публикации са посветени на частиците в руски и български, на интерференцията при граматическата категория число и др. Й. Еленски обосновава наличието на граматичната категория бройност при съществителните имена в руския език и на самостоятелната граматическа категория за изразяване на приблизително количество, изследва категорията "одушевеност" в руския език. Бл. Блажев разработва теоретичните проблеми на наречieto като част на речта, падежните отношения, семантичните опозиции при глаголите и съществителните и тяхното неутрализиране, категорията "одушевеност" при числителните *один, два, три, четири*. Падежните управления и падежните окончания при съществителните в руския език занимават Г. Гочев.

2.3. Синтактичните разработки имат за предмет на проучване различните синтактични единици и явления. Проблемите на словосъчетанията занимават Бл. Блажев, М. Райчева; на простото изречение — Г. Тагамлицка, И. Георгиев; на сложното — В. Москова, В. Чернева, Л. Джорджанова. Сред синтактичните приноси на търновските русисти може да се брой високо оценената книга на Блажев "Употребление конструкции направления и месте в современном русском языке" (1976), разработките по която започват в търновския период на преподавателската му дейност ценни са и статиите му за съчетанията на местоимението *весть* и числителното *оба* със съществителни, за съчетанията от типа "*все возможное*", за българските конструкции, съответстващи на конструкциите с творителен предикативен в руски, за изреченията от типа "*Если бы не он*" в руски и техните съответствия в български, за структурата на отрицателните изречения в български и руски. Г. Тагамлицка изследва синтактичните опозиции при изразяване на предикативните отношения, както и структурната организация на двусъставното изречение с използване на модалните глаголи и предикативни думи. Проблемите на безличните изречения в руски и български език се проучват от И. Георгиев. На тази тема е и кандидатската му дисертация (1976) и множество

статии и студии в нашия и чуждия печат. Няколко свои разработки той посвещава и на други синтактични въпроси, като ролята на обекта в структурата на изречението, на синтактичния субект, на изреченията с екзистенционално значение в руски и български език, на изреченската семантика, на езиковите универсали, на отрицателните конструкции и др. Публикации по синтактични въпроси има и М. Райчева, която се насочва към изследване на двучленни субстантивно-адективни словосъчетания в руски и български, към някои синтактични модели в руски език с глаголи за звучение, към словосъчетания с предлог *на* в български и техните съответствия в руски език. От мястото на качествените наречия на *-о* и *-е* в простото изречение в руски и български се интересува Е. Михайлова.

С проблематиката на **сложното съставно изречение** в съпоставителен план се занимава В. Московка и В. Ченева, които проучват условните и темпоралните подчинени обстоятелствени изречения в руски и български. Върху структурно-семантичните аспекти на условно-следствените изречения са кандидатските дисертации на В. Московка (1978) и редица нейни статии и студии, освен това тя разработва и въпроса за обобщеноличните изречения. Кандидатската дисертация (1980) и ред публикации на В. Ченева са свързани със съотношенията между видовременните глаголни форми в сложното съставно с подчинено обстоятелствено за време.

2.4. Към проблемите на **словообразуването** — трайно ориентира научните си интереси П. Джамбазов. Те присъстват и в изследванията на Й. Еленски, Е. Превиш-Квинто и Ив. Накова. П. Джамбазов защитава кандидатска дисертация върху образуването на глаголи в руски и български с наставка *-ова* и *-твова* (1976) на тази тема са и няколко негови публикации. Освен това него го занимават нерешени практически и теоретични въпроси на синхронното словообразуване, външната и вътрешна словообразователна мотивация, на редеривацията и лексическата диверсия, на словообразователната типология при отделни класове думи и т. н. Е. Превиш-Квинто прави на съпоставителна основа словообразователно-стилистичен анализ на деривационните гнезда от праславянски корен **bereg* в български и руски и общи за двата езика неологизми получени от гръцки и латински корени, Ив. Накова разглежда образуването на някои сложни съществителни, К. Иванова — словообразователната структура на някои съществителни. Теоретични въпроси на диахронното и синхронно словообразуване разработва и Й. Еленски.

2.5. Значителен е приносът на езиковедите — русисти и в областта на лексикологията. На първо място тук трябва да се посочи книгата на Й. Еленски "Историческая лексикология русского языка" (1980), която е пръв опит за систематизирано изложение на измене-

нията, станали в руската лексика през различните исторически периоди. Трайни научни интереси към лексикалната семантика има Г. Гочев, защитил кандидатска дисертация върху антонимията в руския език (1977) и публикувал сериозни приноси по въпросите на антиосемията, лексическата съчетаемост, а в съавторство със С. Гочева и Ив. Христова и върху лакуните на текста в руски и български. Към по-общи и по-частни семантични и стилистични въпроси се обръщат в изследователската си работа и В. Московска (съотношение между структура и семантика, десемантизацията), А. Георгиева (съотношенията между лексикалните значения на думата в руски и български, лексико-семантична съчетаемост), Д. Дамянова (семантичен обем на енокоренните думи, стилистична трансформация), И. Пъшева (стилистичен и семантичен анализ на отделни лексеми или групи лексеми), Л. Цонева (по някои въпроси на фразеологичните единици), К. Иванова (семантични особености на прилагателни и съществителни), Ив. Чобанов (моносемията).

2.6. На страноведческа проблематика са посветили ред свои публикации В. Стоянова, Н. Ангелова, Л. Кирова.

Теоретическите и практическите проблеми на превода занимават Д. Дамянова и В. Московска, а редица конкретни въпроси на превода от руски на български и обратно разработват Г. Гочев, Е. Михайлова, Е. Превиш-Квинто, Н. Ангелова, Ив. Христова, Л. Джорджанова.

3.0. Преподавателите от западните филологии и от филологическия факултет проучват в синхронен и диахронен план езикови проблеми от различните равнища на английски, немски, френски език — много често в сравнение с български.

3.1. В Катедра "Английска филология" по-голямата част от преподавателите проявяват интерес към езикови проблеми — най-вече в сравнителен план.

3.1а. В областта на съпоставителната лексикология работят: Л. Босилков (занимават го проблемите на английските заемки в българския език, а заедно с Хр. Грънчаров — предаването на българските умалителни имена в английски, преводни еквиваленти на някои думи), А. Кършева (синонимията в английски език, контекстно обусловеното значение, отделни семантични полета), Р. Русев (неужните чуждици в български език, структурно-семантична характеристика на миналите причастия в английски език и техните български съответствия), С. Асланян (синонимия и многозначност), Дафина Генова (цветоозначенията в английски и български).

3.1б. На морфологично равнище изследвания на езикови проблеми имат: С. Дякова (събирателните съществителни в български и английски, категорията число на съществителните, категорията лице в

български и английски, сложните прилагателни в английски и български), М. Грънчаров (английското минало причастие), Хр. Грънчаров (*ing*-формите в сравнение с българските отглаголни съществителни на *-ne*, съгласуване на времената в английски, развитие на бъдеще време в английски и български — в съавторство с М. Спасова, възникването на нови сложни глаголни форми със спомагателен глагол *имам* в съвременния български език), Р. Русев (английските *ing*-форми в сравнение с българските отглаголни съществителни на *-ne* — съавтор, съгласуване на времената в английски — съавтор, миналите английски причастия и техните български съответствия), Г. Пенакова (по въпросите на английските причастия и деепричастия и техните български съответствия).

3.1в. Към синтактични въпроси насочват вниманието си: С. Дякова (защитила кандидатска дисертация върху безличните структури в български и английски (1976) на тази тема са и някои нейни студии и статии, разработва и други синтактични въпроси — граматическата връзка между подлога и сказуемото в български и английски), Р. Русев (върху някои синтактични конструкции в български и английски), Л. Босилков, Хр. Грънчаров (по въпроси на синтактичната кондезия).

3.2. В Катедрата "Френски език и класически езици" езиковедските интереси са по-определено изявени само при част от преподавателите.

3.2а. По фонетични въпроси има публикации Й. Крумова (задноезичните орални гласни във френски) и П. Христов (прозодични проблеми при превода). В областта на лексикологията П. Христов защитава кандидатска дисертация (върху семантиката на глаголните представки — 1975) и публикува ред статии и студии по тази тема, разработва проблемите на номинацията в български и френски; Л. Палукова (фразеологични единици, синонимията), И. Попова-Велеча (семантични проблеми).

3.2б. В областта на морфологията със сравнителни изследвания най-значим принос има П. Христов с публикации върху приставъчните глаголи, върху спомагателните глаголи, върху дистрибуцията на глаголните представки в романските езици, върху местоименията и др., а П. Николова работи върху прилагателните имена.

3.2в. Синтактични въпроси разработват: П. Христов (глаголното съдържание в безглаголни пословици, субектно-обектните отношения при превод), Й. Крумова (синтактични проблеми на сравнителните конструкции с *като* във френски и български), Ив. Попова-Велева (полупряката реч във френски и български).

3.2г. По проблеми на историческата граматика на френски език работи Димитър Банков (теоретични проблеми на историческата граматика, произход на рода на френските съществителни) и др.

4.0. В Катедра "Немски език" през последните десетина години се наблюдава засилен интерес към езиковедската проблематика, защитени бяха няколко дисертации от млади преподаватели. Към фонетичната проблематика ориентация има Таня Ангелова, а по граматични въпроси, преди всичко в съпоставителен план, са направили вече съществени приноси с дисертационни разработки, статии и студии ред преподаватели: П. Борисевич, защити кандидатска дисертация по проблемите на операционната граматика за чуждоезиковото обучение (1977), М. Димитрова — върху префиксалните глаголи в български и немски (1986, Ст. Сарлов — върху глаголните префикси в немски и български (1987), Р. Кънчева — върху проблемите на отрицанието в немски и български (1982), С. Папазова — върху глаголните времена в български и немски (1984), Л. Иванова — върху граматическия род на имената в немски и български (1985).

4.1. По морфологични проблеми са работили: П. Борисевич (съпоставителни преходи от дълбочинни и повърхностни структури в български, руски и немски), Мариана Манева (категорията състояние в български, руски и немски), Ст. Сарлов (семантика и граматически свойства на немските представки), Л. Иванова (проблеми на теорията на граматическия род), Жени Колева (предлозите в немски и български), Бисерка Зафирова (немският акузатив и българското вътрешно допълнение при непреходни глаголи).

4.2. Синтактични въпроси разработват: П. Борисевич (методологични въпроси на съпоставителното изследване на частите на изречението в български, руски и немски; типология на изречението в български, руски и немски; съпоставително изучаване на изреченията; синтаксис на текста и др.), Р. Кънчева (отрицателните изречения в български и немски), С. Папазова (словоред на частите на изречението).

4.3. В областта на словообразуването в немски и български няколко изследвания имат Ст. Сарлов и М. Димитрова (глаголно префиксално словообразуване). В областта на лексикологията работят: Мариана Манева (по въпроси на фразеологичните единици), Ст. Сарлов (по терминологични въпроси).

5.0. Обзорният преглед на езиковедските изследвания ни дава основание да заключим, че за 25-годишното си съществуване ВТУ "Кирил и Методий" е направил значим принос в развитието на езиковедските науки у нас. Тук израснаха утвърдени учени като проф. Р. Русинов, проф. д-р Ст. Георгиев, проф. Д. Чизмаров, проф. Н. Ковачев, проф. Г. Тагамлицка, проф. Бл. Блажев и ред други, създадоха се уникални научни архиви по топонимия, ономастика, разговорна реч и др., осъществиха се множество важни изследвания по старобългарски език, по история на българския език, по съвременен български език, по руски език, по другите славянски езици, по западните езици.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том 24, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1991

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "CYRILLE ET METHODE"

DE VELIKO TIRNOVO

Tome 24, livre 2

FACULTE PHILOLOGIQUE

1991

ОПРЕДЕЛЯНЕ МЯСТОТО И ВРЕМЕТО НА ЕЗИКА НА КОНСТАНЦКАТА БИБЛИЯ ПАУПЕРУМ

ЙОРДАН ДИМИТРОВ

RAUMLICHE UND ZEITLICHE EINORDNUNG DER SPRACHE DER KONSTANZER BIBLIA PAUPERUM

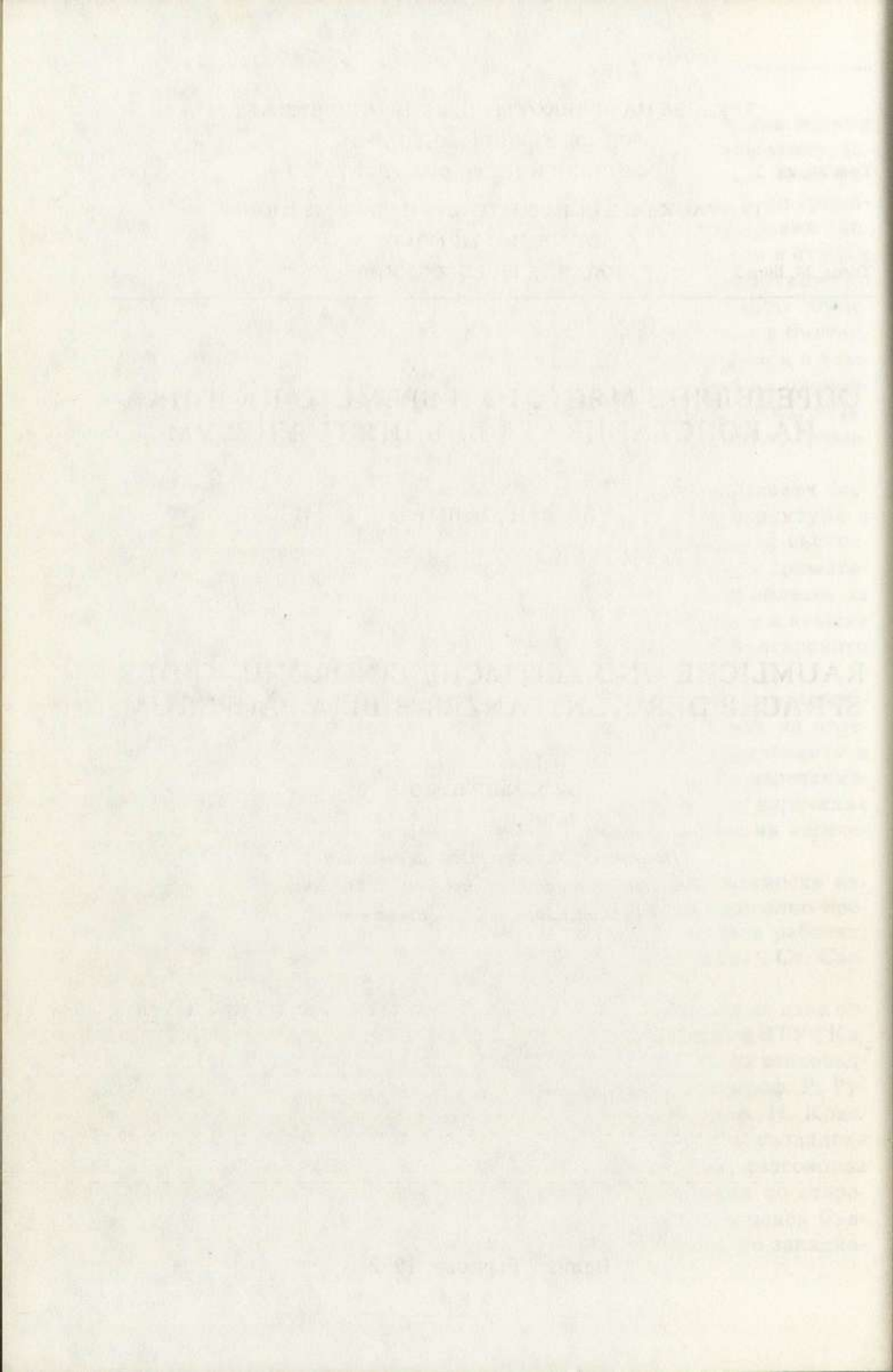
JORDAN DIMITROV

Представя: Катедра "Немска филология"

Рецензенти: проф. Х. Метке, доц. Х. Ендерман

Редактор: доц. к.ф.н. П. Борисевич

Велико Търново, 1992

This paper studies the language of "The Paupers' Bible of Constance" in order to locate its time and place. The text analysis shows that the language of "The Paupers' Bible of Constance" is East Middle German and more specifically the Sylesian variety from the middle parts of Sylesia, which makes possible its localization in the Vrotslav region. Concerning the time of the language of "The Paupers' Bible of Constance" it belongs to the second half of the 14th century.

В настоящей работе исследован язык Констанцкой библии пауперум с целью определить место и время, к которому он относится. Анализ текста показывает, что язык Констанцкой библии пауперум является восточнореднонемецким и в частности силезийским из средней части Силезии и что она может быть локализована в районе Вроцлава. Что касается времени, к которому относится язык Констанцкой библии пауперум, это вторая половина 14-ого века.

РЕЗЮМЕ

За Констанцката библия пауперум, съхранявана в библиотеката на лица в Констанц, не се знае нито къде, нито кога е написана, нито кой я е писал. В езиково отношение тя не е проучена. Лайб и Шварц, които са я публикували в 1867 година (второ непроменено издание в 1892), дават да се разбере в предговора към публикацията, че считат езика ѝ за алемански. Това твърди и Х. Корнел, но както неговото твърдение, така и това на Лайб и Шварц са немотивирани. Настоящата студия си поставя за цел да изследва езика на Констанцката библия пауперум, за да определи мястото и времето, към които се отнася той. Внимателното проучване на текста показва, че в него не само не се съдържат характерните признаци на алеманския диалект, но и на горнонемски въобще. Долнонемски също се изключва напълно. Текстът разкрива многобройни особености от фонетическо, граматическо и лексическо естество, а също и такива, свързани с начина на писане, които са типични за среднонемски. Среднонемски се разпада обаче на два големи дяла: западносреднонемски и източносреднонемски. В студията е показано, че езикът на ръкописа не съдържа присъщите на западносреднонемските диалекти признаци, а напротив съдържа признаци, характерни за източносреднонемски. От диалектите на източносреднонемски предпочитание е дадено на силезийския диалект. Приведени са многобройни доказателства, които сочат, че езикът на Констанцката библия пауперум е силезийски от средната част на Силезия, където най-вероятното място, в което тя може да бъде локализирана, се явява районът около Бреслау (днешния Вроцлав). Що се касае до времето, към което спада езикът на Констанцката библия пауперум, Лайб и Шварц приемат началото на 14 век, Корнел — средата на века, а в студията е застъпено и мотивирано становището, че по време езикът ѝ спада към втората половина на 14 век.

Von der Handschrift der KBP weiß man weder wo noch wann sie geschrieben worden ist. Der Schreiber ist auch nicht bekannt. In bezug auf die Sprache der Handschrift schreiben die Verfasser der Publikation der KBP, Spracheigentümlichkeiten ließen sie vermuten, daß sie nicht weit von dem Ort ihrer gegenwärtigen Aufbewahrung entstanden sei.¹ Von diesen Eigentümlichkeiten sagen sie nichts, es ist aber offensichtlich, daß sie die Sprache der KBP für alemannisch halten, weil Konstanz, der Ort ihrer gegenwärtigen Aufbewahrung, sich im alemannischen Raum befindet. Etwas bestimmter äußert sich Cornell, der schreibt, die Sprache der KBP sei "oberalemannisch".² Er begründet seine Meinung nicht. Es fehlen aber wesentliche Züge der alemannischen Mundart. Die unregelmäßigen Verben *gân/gên* und *stân/stén* erscheinen im Text der KBP nur mit *ê*-Formen. Eine der wichtigsten Charakteristiken der alemannischen Mundart aber ist, daß sie bei diesen Verben im Infinitiv und Präsens Indikativ nur Formen mit *â* kennt. Das Partizip Präteritum des Verbum Substantivum erscheint im Text der KBP als *gewest*, die alemannische Form des Partizips ist aber *gesfn/gesein*. Die Sprache der KBP ist nicht alemannisch, etwas mehr: sie ist nicht oberdeutsch. Mit Ausnahme der östlichen Hälfte des Ostfränkischen behält das Oberdeutsche die Diphthonge *ie*, *uo*, *üe*. In der KBP sind sie aber zu *î*, *û*, *û* monophthongiert. Germ. *p* ist im Oberdeutschen in allen Stellungen verschoben, in der KBP aber ist die Geminata *pp* unverschoben. Die Form des Personalpronomens der 3. Sg. Mask. ist im Oberdeutschen *er*. Im Text der KBP kommt sie nur einmal vor. Es herrscht die Form *her*. Doch niederdeutsch ist die Sprache der KBP auch nicht. Germ. *k* im In- und Auslaut nach Vokal ist überall zu *ch* verschoben. Der Ort, wo die Sprache der KBP hingehört, liegt also südlich der Benrather und Ürdinger Linien (maken - machen und ik - ich Linien). Er liegt im mitteldeutschen Gebiet.

Die Behauptung, daß die Heimat der Sprache der KBP im mitteldeutschen Raum zu suchen ist, wird durch das Folgende unterstützt:

Alle fünf *e*-Laute des Mittelhochdeutschen (*ē*, *e*, *ä*, *ê*, *æ*) sind überall im Text durch *e* bezeichnet, was eines der Kennzeichen der mitteldeutschen Schreibweise ist.³

Der Umlaut von *o*, *ô*, *u*, *û*, *ou* ist im Text der KBP nicht bezeichnet und das ist ebenfalls ein besonderes Merkmal der mitteldeutschen Schreibweise, bei der die Bezeichnung des Umlauts in der Regel fehlt.⁴

Die Länge des Vokals wird im Mitteldeutschen oft durch ein *i* bezeichnet, das zum langen Vokal hinzugefügt wird.⁵ Das ist im Text der KBP oft bei *û* und *ü* der Fall: *huise* (3Ib), *puiken* (7IIa), *duitet* (4Ib, 12IIb), *huilen* (4IK1), *luite* (6IK2, 13Ia) *ruige* (6IIa-2x, IIb) u. a.

Ein wichtiges Merkmal des Mitteldeutschen ist die sogenannte mitteldeutsche oder neuhochdeutsche Monophthongierung *ie*, *uo*, *üe* > *i*, *û*, *ü*, die im Mitteldeutschen bereits in der mhd. Periode beginnt (für *uo* und *üe* im 11. Jh. und für *ie* im 12. Jh.) und das ganze Ostmitteldeutsch und den größten Teil des Rheinfränkischen erfagt.⁶ In der KBP ist sie vollkommen durchgeführt: an Stelle der alten Diphthonge sind die neuen Längen, mit *i*, *u*, *u* bezeichnet, getreten.

Der Wandel *i* > *e*, der für das Mitteldeutsche charakteristisch und besonders im Mittelfränkischen, Thüringischen und Schlesischen verbreitet ist,⁷ kommt in der KBP oft vor: *appesnetē* (3IIb), *er* (1Ia), *eres* (9Ia), *erem* (2Ia, Ib, 9Ia), *hemilzucken* (7IIb), *neder* (14Ia), *segehaftik* (8IIa), *weder* (2Ia, 4IIa, IIK1, 5Ib u. a.) u. a.

Ein anderes Merkmal des Mitteldeutschen, das auch in der KBP zu finden ist, ist die Hebung *e* > *i* in unbetonter Silbe. In der KBP sind alle Typen (*-el* > *-il*, *-en* > *-in*, *-er* > *-ir*, *-es/-ez/* > *-is/-iz/*, *-et* > *-it/*) gut vertreten: *engil* (4IIa, Ib, 12Ia, 14IIa), *hymil* (17Ib), *gegebin* (17IIK1), *smerzin* (12IIK2), *kindir* (4Ia, 6IK2, 11Ib), *welchir* (6IIK2), *gotis* (2IIb, 3IIb, IIK2 u. a.), *volkis* (17IIK1), *bedutit* (8IIa), *gemachit* (3IIa) u. a. H. Moser und H. Stopp geben die Formen *-ir*, *-is* /*-iz/*, *-it* als leitend im Mitteldeutschen an und zwar in allen Kategorien (verbalen und nominalen), die ersten zwei in der Periode 14. – 16. Jh. und die dritte im Westmitteldeutschen im 14. Jh., im Ostmitteldeutschen im 14. und 15. Jh. Im Oberdeutschen sind diese Formen selten.⁸ Der Typ *-il* und der Typ *-in* sind im 14. und 15. Jh. vorwiegend im Osten des mitteldeutschen Gebiets verbreitet.⁹

Die althochdeutschen Suffixe *-unga*, *-inna*, *-nissi* erscheinen in der KBP als *-unge*, *-inne* (*-enne*), *-nisse*: *mischunge* (1IIb), *swangerunge* (1Ib), *vorgebunge* (6IIa), *heideninne* (2Ib), *lewinne* (13IK1), *vruddenne* (14IIb), *vinsternisse* (11IIK1), *vorretnisse* (9Ia, Ib), *betrubnizze* (14IIa) u. a. In der frühneuhochdeutschen Periode kommt *-unge* namentlich im Mitteldeutschen noch vor (14. – 16. Jh.). Die Form *-inne* ist im Mitteldeutschen länger bewahrt als im Oberdeutschen (14. – 16. Jh.) und die Form *-nisse* ist am längsten im Mitteldeutschen belegt (14. – 15. Jh.)¹⁰.

In den mitteldeutschen Handschriften und Urkunden der älteren frühneuhochdeutschen Zeit sind die Formen *ab* /*ob/*, *ad* /*d/* *er* /*oder/*, *dach* /*doch/*, *nach* /*noch/*, *sal* /*soll/* sehr häufig.¹¹ In der KBP: *adir* /2IIa, 10IIb/, *dach* /16IK2/, *sal* /1IK1, 4IIB, 11IIB/, *salt* /1Ia/.

Im Mitteldeutschen bleibt *p* nach *m* und in der Geminata unverschoben.¹² Die Geminata *pp* ist im Text der KBP unverschoben: *oppirn* (2IIb, 11IIa), *oppirte* (2IIb), *geoppirt* (12IK2), *scheppen* /5IK1/ u. a. Nur

in *toppher* /5IHK2/ scheint sie als einzige Ausnahme verschoben zu sein. Nach *m* ist *p* verschoben in *vorschimphit* /5IHK2/, *vorschinphit* /11IK1/ und *vorschimfin* /11IK1/ und unverschoben in *vorschintin* /11IB/.

Im Mitteldeutschen tritt sehr früh Assimilation *mb* > *mm* ein.¹³ In der KBP ist sie vollkommen durchgeführt: *vmme* /5IIa, 9IIa-3x, IIK1/, *dorunne* /4Ia/, *hirunne* /16IIa-2x/, *worüme* /6IIB/.

Zugunsten des Mitteldeutschen spricht auch das Vorhandensein im Text der KBP der sogenannten *r*-Metathese bei *brunne* und *brennen*: *burnē* /5IK1/, *burnen* /5IK2/ *burn* /5IK2/ *burnden* /1IIa/, *burnende* /1IIa/, *burnendē* /1IIB/. Von den von Besch untersuchten Handschriften des 15. Jh. *burn/e*/, *born/e*/ haben die ost- und westmitteldeutschen, diese im Norden und um Stragburg; *brunn/e*/ haben die Handschriften im alemannischen Gebiet /am Bodensee einschl./, im bairischen und im ostfränkischen Gebiet und in Nürnberg.¹⁴

Charakteristisch für das Mitteldeutsche ist der analogische Rückumlaut, der in den Präteritalformen der Verben *lêren* und *kêren* auftritt /*lârte*, *kârte*, *gelârt*, *gekârt*/ und bis ins 17. Jh. fort dauert.¹⁵ Von diesen zwei Verben findet sich in der KBP nur *kêren*. Es weist analogischen Rückumlaut im Präteritum und Partizip Präteritum auf: *karten* /5Ib/, *bekart* /16IK1/, *vorkart* /5IHK2/.

Im Mitteldeutschen herrschen bei den Verben *gân/gên* und *stân/stên* *ê*-Formen und das sind auch die Formen, die in der KBP gebraucht werden: *gen* /3IK1, 5Ib/, *vmme gen* /14IIB/, *vndir gen* /12IHK1/, *ge* /14IIa/, *get uz* /7IHK1/, *uf sten* /2IK2, 14IIB/, *vorsteyn* /6Ia/, *vmwestende* /17Ib/. Die *â*-Formen sind im alemannischen und rheinfränkischen Gebiet gebräuchlich, die *ê*-Formen im bairischen und im größeren Teil des mitteldeutschen Gebiets.¹⁶ In dieser Hinsicht sind auch die Untersuchungen von Besch. Seine Karte 4 für die Verteilung der Formen *gân/gên* zeigt *â*-Formen im ganzen alemannischen Gebiet, *ê*-Formen im ostfränkischen, mit wenigen Ausnahmen im bairischen und im ostmitteldeutschen Gebiet. Bei *stân/stên* (Karte 6) besteht ungefähr die gleiche Verteilung wie bei *gân/gên*. Es ist dabei zu erwähnen, daß die Karten keine Ausnahmen am Bodensee aufweisen: es sind nur *â*-Formen im Gebrauch.¹⁷

Das Partizip Präteritum des Verbum Substantivum lautet in der KBP *gewest*. Das ist die mitteldeutsche Form, die alemannische ist *gesfn*. Jungandreas betont ausdrücklich, daß es sich bei *gewest* um die mitteldeutsche Form handelt.¹⁸ Besch unterscheidet drei Formen: *gesfn/gesein* im alemannischen, *gewesen* im bairischen und teilweise im ostalemannischen, ostfränkischen und ostfälischen und *gewest* im mitteldeutschen, niederfränkischen und teilweise im ostfränkischen Gebiet.¹⁹ Diese Verteilung der Formen des Partizips wird bei ihm durch Karte 100 veranschaulicht.²⁰ H. Mettke schreibt, daß *gesfn* ein charakteristisches Merkmal des Alemannischen ist, eine Form, die im Mitteldeutschen nur vereinzelt auftritt.²¹

Der Infinitiv und das Partizip Präteritum von mhd. *komen* treten im Text der KBP ausschließlich als *kumen* auf: *kvmen* /21K1/, *kumen* /21K2/, *kumē* /41K1/, *wedir kumen* /41K2/, *kumī* /51b/; Partizipien: *kvmē* /61K2/, *wedir kvmī* /161K1/. Der Infinitiv und das Partizip Präteritum von mhd. *komen* mit *u* als Wurzelvokal sind besonders charakteristisch für das Mitteldeutsche.²²

Dasselbe gilt auch für die Präteritalformen von mhd. *komen* mit *qu*. Sie sind für das Mitteldeutsche typisch. In diesem Sinne äußert sich Michels²³ und Besch schreibt: "Im Präteritum also schreibt das gesamte oberdeutsche Gebiet *k*, die übrigen Gebiete *qu*."²⁴ Auf Karte 24 hat *kam* das gesamte alemannische Gebiet mit Straßburg, das bairische und das ostfränkische Gebiet; *quam* hat das ostmitteldeutsche Gebiet, Erfurt ausgenommen, auch Köln, Löwen und nördlich von ihnen.²⁵ Die KBP hat Präteritalformen mit *qu*.

Die Gegenüberstellung der Präteritalformen *gesetzt/gesetzt* vom Verb *setzen* hat nach Besch auch lokalisierende Bedeutung. Alle oberdeutschen und niederländischen Handschriften haben bei Besch *e*-Formen, während die mitteldeutschen *a*-Formen aufweisen.²⁶ Auf Karte 27 hat das gesamte alemannische Gebiet mit Straßburg, das bairische und das ostfränkische Gebiet *gesetzt*, auch Mainz, Löwen und Amsterdam. Die Form *gesetzt* hat das ostmitteldeutsche Gebiet, Köln und nördlich von ihm.²⁷ Die KBP hat *gesaczt* /1711a/.

Im Mitteldeutschen wird das *h* des Verbalstammes im Plural Präteritum durch *g* ersetzt, z. B. *sach*—*sogen* /*sah*—*sahen*/, *vloch*—*vlogen* /*floh*—*flohen*/, *leich*—*legen* /*lieh*—*liehen*/. Der Konjunktiv des Präteritums hat auch *g*.²⁸ Diese Erscheinung ist auch der KBP bekannt: *gevlogin* /111b/, *sogen* /1611b/, *an sege* /121b/.

Mitteldeutsch ist die Form des Personalpronomens der 3.Sg.M. *her*. Als Kompromißform zwischen nd. *he* und obd. *er* entstanden, ist sie im mitteldeutschen Raum schon in der althochdeutschen und der mittelhochdeutschen Epoche weit verbreitet und auch im 14. und 15. Jh.²⁹ In der KBP ist die Form *her* einundachtzigmal verwendet, die Form *er* dagegen nur einmal /151a/.

Die KBP kennt die *r*-lose Form des Possessivpronomens *unser*, die mitteldeutsch ist:³⁰ *vnse* /411b/, *unse* /121K2/.

Mhd. *manec*, *manic*, *menic* erschent in der KBP als *manch* /911a/. Das weist auf das Mitteldeutsche hin, da die Leitformen im Oberdeutschen im 14. und 15. Jh. *g* haben.³¹

Mitteldeutsch ist auch der Gebrauch von *bî* in der Bedeutung "in der Nähe von, zu" mit Akkusativ. Auf diesen Gebrauch macht Michels aufmerksam und charakterisiert ihn als mitteldeutsch. Das von ihm angeführte Beispiel ist: "*er hiez si gên bî daz wazzer*" aus "Deutsche Mystiker" I 38, 37.³² In der KBP kommt *bî* zweimal vor, in den beiden Fällen mit

Akkusativ: "vnde saczten sy by dagon iren got" /3IIb/ und "du hiz der kunic salomon seczen eynen tron by synen" /17IIa/.

Auf das Mitteldeutsche weist auch die in der KBP häufig auftretende Vermischung von mhd. *vür* und *vor* hin.³³ In der KBP tritt mhd. *vür* siebenmal als *vor* /4Ib, 8IK1, 11IIa, 12Ia, Ib, 17IIb-2x/ und einmal als *vür* /17IIb/ auf.

Für das Mitteldeutsche spricht auch das Vorhandensein im Text der KBP einiger Wörter oder die Gestalt, in der manche Wörter auftreten.

So tritt das Verb *bringen* in der KBP als *brenge* auf, eine für das Mitteldeutsche typische Form dieses Wortes. Das Oberdeutsche hat *bringen*.³⁴ In der KBP: *brenge* /2IK1/, *brenge* /10Ib/.

In der KBP findet man das Wort *kaffen* /14IIK1/. Das ist aber die mitteldeutsche Form des Wortes, die oberdeutsche ist *kaffen*.³⁵

Das Wort *gegende* erscheint in der KBP als *gegenote* /3Ia/, eine Form dieses Wortes, die für das Mitteldeutsche charakteristisch ist.³⁶

Dem Mitteldeutschen bekannt, dem Oberdeutschen nicht ist im 14. und 15. Jh. das Wort *hoffen*. Nach Michels sind *hoffen* - *hoffenunge* für das Mitteldeutsche charakteristisch gegen obd. *wæ nen*.³⁷ In bezug auf *hoffen*, *hoffenunge* schreibt Besch, daß *hoffen*, *hoffenunge* zunächst das niederdeutsch - niederfränkische Wort ist und dann eventuell das mitteldeutsche. Wenn es dem Oberdeutschen vielleicht auch stellenweise bekannt ist, ist es ihm bis zum Ende des 15. Jh. eigentlich fremd. Umgekehrt scheint das im Süden gebräuchliche Wort *züversicht* im Niederdeutschen selten und dem Niederländischen völlig fremd zu sein.³⁸ Die KBP hat *hoffete* /10IK2/.

Die Untersuchungen Beschs zeigen, daß alle von ihm untersuchten oberdeutschen Handschriften *gebresten* oder die kürzere Form *bresten*, *presten* haben. Im Mitteldeutschen, Niederdeutschen und Niederländischen stehen dafür Ableitungen vom Verb /*ge*/brechen.³⁹ Die KBP hat *gebrecchen* /17Ib/.

Bei Besch kommen *twingen*, *dringen* im Mitteldeutschen vor. *twingen* überwiegt auch um Straßburg. *dringen*, *dringen* ist dagegen im alemannischen und mit wenigen Ausnahmen im bairischen Raum, auch im ostfränkischen Raum und in Nürnberg verbreitet.⁴⁰ Die KBP hat *twanc* /17IIb/.

Die räumliche Verteilung der zwei Formen *welt*/*werlt* trägt auch dazu bei, den Text der KBP als mitteldeutsch zu charakterisieren. Die KBP hat *werlt* /17IK2/. Die Form *welt* geht vom Alemannischen aus und greift nach Bayern über. Auf Karte 25 bei Besch findet sich *welt* im gesamten alemannischen Gebiet /Straßburg einschl./ und mit wenigen Ausnahmen auch im bairischen. Die Form *werlt* hat das mitteldeutsche Gebiet. Besch schreibt, *r* sei erhalten geblieben auch in der thüringisch - sächsischen Kanzlei und im Schlesischen /für das Schlesische beruft er sich auf Jungandreas/.⁴¹

Die Genuszugehörigkeit mancher Substantive hat auch lokalisierende Bedeutung.

So gehört das Substantiv *gewalt* /1311a-2x/ in der KBP zum weiblichen Geschlecht. In dieser Beziehung schreibt Besch, daß das doppelte Geschlecht /männlich und weiblich/ bis in die älteste Zeit verfogbar ist. In mittelhochdeutscher Zeit kann man von einem Überwiegen des männlichen Geschlechts sprechen. Die Verteilung hat folgende Gestalt: die niederdeutschen Quellen halten, soweit die Genuszugehörigkeit ersichtlich ist, am weiblichen Geschlecht fest, die oberdeutschen zeigen das männliche, die mitteldeutschen neigen mehr zum weiblichen. Was die von ihm untersuchten Handschriften betrifft, ist das männliche Geschlecht von fast allen oberdeutschen und mitteldeutschen Schreibern übernommen, vier ostfränkische Handschriften und eine ripuarische lassen den Artikel weg und machen das Wort damit indifferent. Nur drei Handschriften setzen das weibliche Geschlecht. Diese drei Handschriften liegen im mitteldeutschen Raum.⁴²

Auch *der touf*/*die toufe* ist für uns in dieser Beziehung wichtig. Bei Besch haben alle alemannischen und mehrere ostfränkische Handschriften das männliche Geschlecht. Die bairischen, zwei ostfränkische und alle mitteldeutschen und niederdeutschen Handschriften setzen das weibliche.⁴³ In der KBP kommt das Wort zweimal vor und weist das weibliche Geschlecht auf /51a, 1b/.

Die bis hierher dargelegten Umstände zeigen, daß die KBP sprachlich zum mitteldeutschen Sprachraum gehört. Das Mitteldeutsche zerfällt aber in zwei große Gruppen: Ostmitteldeutsch und Westmitteldeutsch. Die Spracheigentümlichkeiten der KBP machen es möglich, das Westmitteldeutsche auszuschließen. Es gliedert sich in Rheinfränkisch und Mittelfränkisch und das Mittelfränkische seinerseits — in Ripuarisch und Moselfränkisch. In der KBP sind wichtige und für die westmitteldeutschen Mundarten charakteristische Merkmale nicht vorhanden.

Germ. *p* im Wortanlaut und die Geminata *pp* bleiben für das gesamte Westmitteldeutsch unverschoben.⁴⁴ In der KBP ist aber nur die Geminata unverschoben. Im Wortanlaut ist *p* stets verschoben: *phennige* /911a - 3x/, *phēnige* /911K1/, *pfingesten* /171a/, *phlage* /121b/, *vzphanzunge* /eigtl. *vuzphlanzunge* - 101K2/, *pforte* /11K1/, *phorten* /81K1, 91b, 1311K1/. Nach *l* und *r* ist *p* im Ripuarischen (und in der mittelhochdeutschen Periode zum Teil auch im Moselfränkischen) unverschoben.⁴⁵ In der KBP ist es aber verschoben: *welf* /141K2/, *warf* /311a/, *abe warf* /141a/, *werfen* /81K2/, *vz wurfen* /131b/.

Wgerm. *d* erscheint im Westmitteldeutschen im Wortanlaut als *d*, in der KBP aber als *t*. So hat die KBP *tage* /51K2, 711a, 11b u. a./, *tot* /411a, 91a, 1b, 101b/, *tochter* /711K1/ u. a.

Im Rheinfränkischen vom Ende des 12. Jh. tritt Verschwinden des *r*

in der Lautverbindung -rht- ein.⁴⁷ In der KBP ist aber dieses *r* beibehalten: *gewurhte* /11b, 11b/, *vorchtit* /21IK1/, *vorchte* /1011b/ u. a.

Das Mittelfränkische seinerseits hat als besonderes Kennzeichen den Übergang *ft > ht* /cht/,⁴⁸ der in der KBP fehlt. Die KBP hat *craft* /11a, 1211a, 1311b/, *luft* /1711K2/.

Auch das wichtigste Kennzeichen des Mittelfränkischen, die unverschobenen *dat, wat, it, allet*,⁴⁹ fehlt in der KBP. In der KBP treten sie stets als verschoben auf: *daz, waz, iz, allez*.

Das Demonstrativpronomen *dit*, das mit unverschobenem *t* auch ein Kennzeichen des Mittelfränkischen und auch des Hessischen ist und das auch in thüringischen und sogar in obersächsischen Schriftdenkmälern zu finden ist,⁵⁰ tritt in der KBP mit verschobenem *t* auf: dort findet man nur *diz*.

Es fehlt auch ein anderes wichtiges Kennzeichen des Mittelfränkischen (insbesondere des Moselfränkischen, aber auch des Ober- und Niederhessischen), nämlich die Endung *-en* bei den Verben in der 1. Sg. Pras. Ind. Im Althochdeutschen enden die schwachen Verben der II. Klasse auf *-ôn*, die der III. Klasse - auf *-ên*. Im Moselfränkischen, Ober- und Niederhessischen treten diese Formen als *-en* abgeschwächt auch später auf, wobei das *-n* auch auf die schwachen Verben der I. Klasse und sogar auf starke Verben übertragen wird.⁵¹ Diese Erscheinung kann auch im Westalemannischen beobachtet werden, was in unserem Fall ohne Bedeutung ist. In der KBP fehlen solche Formen vollkommen. Kein Verb, sei es stark oder schwach, endet in der 1. Sg. Pras. Ind. auf *-en*. Alle Verben enden auf *-e*: *bite* /71a/, *heile* /71K2/, *kere* /611K2/, *kume* /411K1/, *leze* /1111b/, *secze* /171K1/, *slafe* /131K1/, *tote* /71K2/ u. a.

Es ist noch ein wichtiges Kennzeichen des Mittelfränkischen, das in der KBP fehlt. Das ist die Form *satte, gesat* / *setzte, gesetzt*.⁵² Die KBP hat *saczten* /311b/, *sacztē* /91b/, *gesaczt* /1711a/.

Der Sprache der KBP sind gänzlich unbekannt die mittelfränkische Form *söster* und die hessische *süster*.⁵³ Das Wort erscheint in der KBP nur als *swestir* /41b, 611b/.

Die Sprache der KBP kann also nicht als westmitteldeutsch bezeichnet werden. Der Ort, wo sie hingehört muß im ostmitteldeutschen Sprachraum gesucht werden. Darauf weisen folgende Spracheigentümlichkeiten hin:

Die Affrikata *z* wird in der KBP oft mit *cz* geschrieben. Seit der zweiten Hälfte des 13. Jh. findet sich die Affrikata *z* im In- und Auslaut mit *tz* oder *cz* geschrieben. Seit der ersten Hälfte des 14. Jh. findet sie sich so bezeichnet auch im Wortanlaut. Es besteht folgende Verteilung der Zeichen *tz* und *cz*: *tz* ist vorwiegend im Alemannischen im 14. und 15. Jh. im Gebrauch, während *cz* /wahrscheinlich unter slawischem Einfluß/ im Osten und vor allem im Ostmitteldeutschen gebräuchlich ist.⁵⁴ Der

KBP ist *tz* völlig unbekannt, *cz* aber tritt in allen Stellungen auf: *czucht* /16IK2/, *czunge* /10IK1/, *hercze* /14IIK2/, *siczen* /13IK1/, *smerczin* /12IIK2/, *holcz* /11IIa - 3x, IIb - 2x, 12Ib, 17Ib/ u. a.

In den Suffixen *-el*, *-en* wird *e* oft zu *i* gehoben. Der Typ *-il* kommt in der KBP häufig vor: *bouil* /10IIb, IIb/, *engil* /4IIa, IIb, 12Ia u. a./, *hymil* /17Ib/, *mittil* /2IIK1 - 2x, 17IK1/, *vbil* /2IIK1/, *wintrubil* /5Ib/ u. a. Er ist vorwiegend für den Osten des mitteldeutschen Gebiets im 14. und 15. Jh. charakteristisch.⁵⁵ Der Typ *-in* ist ebenfalls sehr gut vertreten im Text der KBP: *gegebin* /17IIK1/, *gelozin* /16IK1/, *gloubin* /15IIK2/, *habin* /5IIK2 - 2x, 11IK1, IK2, 12IIK2 u. a./, *heylogin* /2IIb/, *smertzin* /12IIK2/, *vindin* /3IK1, 14IIK1/ u. a. Er kommt vorwiegend im Mitteldeutschen im 14. und 15. Jh. vor, wo *-en* und *-in* nebeneinander stehen, *-in* ist aber im Osten stärker verbreitet als im Westen.⁵⁶

i statt *e* im Präfix *er-*, das in der frühneuhochdeutschen Epoche im Rheinfränkischen und oft im Ostmitteldeutschen des 14. und 15. Jh. vorkommt,⁵⁷ ist im Text der KBP eine häufige Erscheinung: *irhort* /17IIb/, *irhub* /13Ib/, *irschinet* /15IIK2/, *irsufczit* /6IIK2/, *iruullen* /15IIK1/, *irwecket* /14IK1/ u. a.

Das Präfix *ver-* erscheint in der KBP ausschließlich als *vor-*: *vorborgen* /12IK1/, *vorgesse* /6IIK2/, *vorloz* /5IIa/, *vorswenden* /3IIK2/, *vorwustit* /3IK1/ u. a. Das ist aber die Leitform im Ostmitteldeutschen. Im Oberdeutschen ist die Leitform *ver-*, im Westmitteldeutschen *- ver-* neben *vir-*.⁵⁸

Das Präfix *zer-* erscheint in der KBP ausschließlich als *zu-*: *zubrechen* /3IIK1/, *zumulit* /13IIK1/, *zustoze* /3IIK1/ u. a. Auch in diesem Fall ist *zu* die Leitform im Ostmitteldeutschen, während die übrigen Sprachlandschaften eine Vielfalt von Formen aufweisen: *zur-*, *zer-*, *zu-*, *ze-*. Die Form mit *u* wird im Alemannischen und Schwäbischen kaum verwendet. Sie begegnet häufiger im Bairischen und im Nürnbergisch – Ostfränkischen, ist aber weit verbreitet im südlichen Westmitteldeutsch und vor allem im Ostmitteldeutschen.⁵⁹

Die Diphthonge mhd. *ei*, *ou* treten in der KBP als *ei* /ey/, *ou*. Nur in einigen Fällen erscheinen sie monophthongiert: *irschen* /15IIa/, *wyroch* /2IK1/. In der Arbeit von Besch haben *ei* /ey/ die ostmitteldeutschen Handschriften, die meisten ostfränkischen und diese im Straßburger Gebiet; *ai* /ay/ haben die bairischen und alemannischen.⁶⁰

Seit Beginn der frühneuhochdeutschen Epoche erscheint im Mitteldeutschen und besonders im Ostmitteldeutschen *p* anstelle von *b* nach dem Präfix *ent-*, z. B. *entploegen*.⁶¹ In der KBP: *enploset* /11IIa/, *enplosten* /11IIa/.

Im 14. Jh. und in der ersten Hälfte des 15. Jh. hat das Ostmitteldeutsche das im Auslaut verhärtete *t* fest.⁶² In der KBP: *golt* /2IK1/, *kint* /1IIK1, 2IIa, IIb, 4Ib-2x, IIa u. a./, *kunt* /16IIK1/, *vant* /14IIb - 2x/u. a.

Die Pluralendungen der Verben im Präsens Indikativ charakterisieren den Text der KBP als ostmitteldeutsch. Besch unterscheidet drei Typen von Pluralendungen im Präsens Indikativ: Typ I *n, t, nt*, Typ II *n, t, n*, Typ III *nt, nt, nt*. Der Typ *n, t, nt* ist der mittelhochdeutsche. Er ist im Abbau begriffen. Rein kommt er bei Besch nur in 6 Handschriften vor, sonst mit dem Typ III untermischt, tritt er auch in andern Handschriften des ostalemannischen und bairischen Gebiets zutage. Der Typ III, der Dentalplural *nt, nt, nt*, kommt im alemannischen Gebiet vor — am Oberrhein und in der Schweiz. Mit dem alten Typ I untermischt, kommt er auch im oberen Neckar- und Donaugebiet vor. Die größte Verbreitung hat der Typ II, der neuhochdeutsche. Er ist am klarsten im Ostmitteldeutschen ausgeprägt, er herrscht weitgehend im Ostfränkischen und gilt, wenn auch noch nicht ganz gefestigt, bereits im Bairischen und teilweise im Westmitteldeutschen.⁶³ Das ist bei Besch durch Karte 95 veranschaulicht.⁶⁴ Die KBP hat Pluralendungen nur vom Typ II.

Auch das Vorhandensein einiger Wörter und die Gestalt, in der manche Wörter auftreten, läßt uns annehmen, daß wir mit dem Ostmitteldeutschen zu tun haben.

So verweist uns die Verteilung der zwei Formen der Negation *nit / nicht* auf das Ostmitteldeutsche. Die Form *nit* wird vor allem im Alemannischen gebraucht, die volle Form *nicht* — vor allem im Ostmitteldeutschen. Besch schreibt, daß die volle Form stellenweise im Bairischen, in höherem Grade im Ostfränkischen und ausschließlich im Ostmitteldeutschen gilt.⁶⁵ Die KBP hat die volle Form.

Das Wort *gegen* erscheint in der KBP als *kegen: zukegen /811a/, kegenwurdikeit /1511b/*. Das ist aber die ostmitteldeutsche Form dieses Wortes.⁶⁶

Im Text der KBP findet sich auch das Wort *pycze /81b/*. Das Wort *pycze /Peitsche/* ist eine Entlehnung aus dem Slawischen und ist in den östlichen Gebieten verbreitet.⁶⁷

Die Sprache der KBP gehört also zum ostmitteldeutschen Sprachraum. Das Ostmitteldeutsche gliedert sich in Thüringisch, Obersächsisch und Schlesisch. Von diesen drei Mundarten muß an erster Stelle das Thüringische ausgeschlossen werden: es fehlt sein wichtigstes Kennzeichen, nämlich der *n*-Abfall im Infinitiv. Der *n*-Abfall im Infinitiv kommt im Ostfränkischen und besonders im Thüringischen vor. Seit Ende des 13. Jh. ist der *n*-lose Infinitiv ein charakteristisches Merkmal des Thüringischen.⁶⁸ In der KBP aber enden die Infinitive auf *-en*. Es gibt zwar zwei Fälle, wo die Infinitive auf *-e* enden: *werde /11K1/, brenge /101b/*, doch es handelt sich bei ihnen kaum um *n*-lose Infinitive. Vielmehr haben wir in diesen zwei Fällen mit ausgelassenem Nasalstrich zu tun. Die Heimat der Sprache der KBP ist weiter nach Osten zu suchen: im obersächsischen oder schlesischen Gebiet. Es ist nicht leicht zu entscheiden, ob

die KBP sprachlich zum Obersächsischen oder zum Schlesischen gehört, sie enthält aber eine Reihe sprachlicher Eigentümlichkeiten, die es gestatten, von diesen zwei Mundarten dem Schlesischen den Vorzug zu geben.

Einige Besonderheiten der Schreibweise verraten das Schlesische. Zur Bezeichnung des monophthongierten Diphthongs *ie* > *i* wird in der KBP nur *i* /*y*/ verwendet. In bezug auf die Bezeichnung des monophthongierten *ie* schreibt V. Moser, daß die Handschriften des 14. und 15. Jh. große Unterschiede aufweisen. Im Ostmitteldeutschen ist sowohl *ie*, als auch *i* im Gebrauch. Manche Handschriften bevorzugen *ie*, andere vor allem die schlesischen weisen ein erhebliches Überwiegen und sogar fast vollständige Durchführung des *i* auf.⁶⁹ So ist es auch in unserem Fall: der monophthongierte Diphthong *ie* wird ausschließlich mit *i* /*y*/ bezeichnet: *ging* /8IIa, 10IIb, 11IIb u.a./, *hilt* /12Ia, IIb, 16Ib, 17IIb/, *hiz* /3Ib - 2x, 4IIb, 17IIa/, *libe* /17IIb, IIK2/, *licht* /6IK1, IK2/, *vil* /13Ib/, *vliĝen* /16IIK2/, *dyner* /17IIb/, *gyzen* /5IK1/, *tyr* /1IIK2, 9Ia, 1B/ u. a.

In der KBP wird zur Bezeichnung von *i*, *î* sowohl *i* als auch *y* gebraucht, ohne daß diesem Gebrauch ein Prinzip zugrunde liegt: *gib* /10IIb, IIK2/, *gyb* /10IIb/, *sibin* /6IIb/, *sybin* /7Ib/, *drissec* /9IIb/, *drysic* /9IIa - 2x/, *zite* /12IIa/, *syte* /16Ia/ u. a. Ebenfalls stehen *ei* und *ey* unterschiedslos zur Bezeichnung des Diphthongs *ei*: *heilen* /4IIK1/, *heylen* /12Ib/, *reine* /2IIa/, *reyne* /5IK1/ u. a. Diese Bezeichnungsweise, die sich im 14. Jh. und besonders seit dessen zweiter Hälfte herausbildet, ist im Schlesischen gut vertreten. Im schlesischen Kerngebiet wechselt *i* wahllos mit *y*, ohne daß irgendeine Regel beachtet wird.⁷⁰

Kennzeichnend für die schlesische Schreibweise (wohl unter lateinischem Einfluß) ist die Unsicherheit beim Gebrauch der Buchstaben *v* und *w* im Wortanlaut. Manchmal steht *v* im Wortanlaut anstelle von *w* und umgekehrt *w* steht häufiger für *v*.⁷¹ Diese Besonderheit der schlesischen Schreibweise kommt auch im Text der KBP zum Vorschein: *entvorte* /11IIb/, *vorden* /5IIb/, *vustenunge* /12Ib/, *vustenüge* /17IIK2/, aber auch *walschem* /10Ib/, *won* /3IIK1/, *wom* /5Ia/, *wurt* /7Ik2/.

Eine andere Eigentümlichkeit der schlesischen Schreibweise ist die häufige Verwendung von *z* zur Bezeichnung des stimmhaften *s* im An- und Inlaut des Wortes vor Vokal, in welcher Stellung seine Stimmhaftigkeit im Schlesischen erhalten ist. Diese Bezeichnungsweise ist nördlich der Sudeten bis zur niederdeutschen Grenze verbreitet.⁷² In der KBP kommt sie oft vor: *zen* /16IIa/, *zo* /10IIb/, *boze* /9IIK2, 10IIa - 2x/, *bozen* /10IIa, IIK1, 13IIb/, *huzes* /5IK2, 8IK2/, *huze* /2Ia, 3IIK2, 4IIB u. a./, *lezen* /8IIB/, *lezende* /11IIb/, *lizet* /16Ib, IIa, 17Ia, 1b/ u. a.

Von großer Bedeutung für die Lokalisierung der KBP im schlesischen Gebiet ist das Auftreten der Konjunktion *ob* als *eb*. Im Mittelhochdeutschen lautet die Konjunktion *obe/ob*. Im Schlesischen in Kanzleisprache und Mundart herrscht die Form *ab/ap* durchaus vor. Daneben findet sich

als Charakteristikum des Südens *ob*. Im Schlesischen erscheint aber auch ein altertümlich anmutendes *eb*, von dem Gräblich, zitiert von Jungandreas, mitteilt, daß es im Bezirk von Breslau (ohne die Grafschaft Glaz), in Deutsch-Oberschlesien, in der Oberzips, in Nordböhmen und Ostthüringen Verbreitung findet.⁷³ Da das Thüringische aus anderen Gründen außer Betracht bleiben soll, gibt uns die Form *eb* Grund anzunehmen, daß wir mit dem Schlesischen zu tun haben. In der KBP tritt die Konjunktion dreimal auf und stets als *eb* /4IIa, 12IK1, 15Ia/.

Im Schlesischen kommt oft *t*-Abfall im Wortauslaut vor. Jungandreas, der dieser Erscheinung Aufmerksamkeit schenkt, beruft sich auf Rückert, der eine große Anzahl altschlesischer Wörter und Formen mit *t*-Abfall aufzählt.⁷⁴ Auch in der KBP kommt *t*-Abfall im Wortauslaut oft vor: *craf* /13IIb/, *houb* /13IIa - 2x/, *nach* /13Ib - 2x/, *mitternach* /14Ia/, *ich* /mhd. *iht*, 15IZB/, *gesuch* /14IIb/, *vorkouf* /9IIa/, *vorch* /15IIa/. In den Formen der 2. Sg. Präs. Ind. liegt, scheint uns, kein *t*-Abfall vor, sondern die ältere Endung ohne *t* /-s/, die besonders im Mitteldeutschen häufig ist.⁷⁵

Mhd. *â* wird in der KBP besonders oft zu *ô* gerundet. Diese Erscheinung ist sowohl dem Oberdeutschen als auch dem Mitteldeutschen bekannt.⁷⁶ Sie ist auch im Schlesischen verbreitet. Jungandreas zitiert Rückert, nach dem *ô* für mhd. *â* schon den ältesten schlesischen Schriftdenkmälern bekannt ist, und zählt die von Rückert gegebenen Beispiele auf. Doch während in den ältesten Schriftdenkmälern *â* immer noch herrscht und *ô* nur vereinzelt vorkommt, so sieht das Bild im 15. Jh. ganz anders aus: *ô* ist schon die Regel und *â* beschränkt sich nur auf bestimmte Wörter, z. B. *ân*, *âne* /ohne/, das gewöhnlich das *â* bewahrt.⁷⁷ In der KBP kommen *ô*-Formen sehr oft vor: *schof* /11IIK2/, *slof* /12IIa/, *somen* /1IIb/, *strofunge* /6IIa/, *woren* /von *wesen*, 6Ia, 13Ib, 16IIa/ u. a. Diese mit *â*-Formen sind auch nicht wenig. Oft finden sich bei ein und demselben Wort *â*- und *ô*-Formen: *quamen* /3IIb, 9IIb, 16IIb/ und *quomen* /2Ib, 10IIb/, *gelazen* /3IK1, 13Ia, 15Ia/ und *gelozin* /16IK1/, *sprachen* /9Ia, 10IIb/ und *sprochen* /10IIb/, *taten* /9Ia/ und *geton* /16IIK1/, *slafe* /13IK1/ und *slof* /12IIa/, *rat* /9IK1/ und *rotez* /16Ia/ u. a. Die KBP hat stets *â* in *âne*. Während im Alemannischen aber nur *â* zu *ô* gerundet wird, wird anderwärts auch *a* zu *o* gerundet.⁷⁸ Wenn auch nicht so oft, kommt *a* > *o* auch im Schlesischen vor, z. B. bei Eigennamen: *Albrech* /t/ > *Olbrich* /t/, *Apitz* > *Opitz*. Im Schlesischen tritt aber *a* > *o* vorwiegend in stark mundartlich gefärbten Texten auf und wird als vulgär empfunden.⁷⁹ Das dürfte u. E. die Ursache dafür sein, daß es in der KBP nur zwei Belege dafür gibt: *tofelen* /3IIa/ gegen zweimal *tafeln* /17Ia - 2x/ und *nosil* statt *nassel* /7IIK1/.

Der im Schlesischen vorkommende Wandel *ê* > *ei*⁸⁰ ist in der KBP zu beobachten in *vorsteyn* /6Ia/ und *vleein* /17IIK1/.

Gruppen, die ein *g* zwischen Vokalen enthalten, werden im Schlesischen oft kontrahiert, wenn auf die Gruppe ein Konsonant folgt.⁸¹ In der

KBP finden sich unkontrahierte und kontrahierte Formen: *behagete* /16IIa/ und *behaite* /16IIa/, *zugelegt* /12IIK2/ und *geleyt* /12IIK1/, *gebenediget* /5IK2/ und *gebenediit* /7IIa/.

Die neuhochdeutsche Monophthongierung ist in der KBP, wie gesagt, vollkommen durchgeführt, die neuhochdeutsche Diphthongierung dagegen nicht: überall stehen die Monophthonge *i*, *ú*, *û*. Nach V. Moser dringt die Diphthongierung ins Schlesische im 14. Jh. ein. Im südlichen Teil erscheint sie in der ersten Hälfte, im Norden erst in der zweiten Hälfte des 14. Jh., als sie auch im Obersächsischen Fuß zu fassen beginnt.⁸² In den Schriftdenkmalern aber ist die Einführung der Diphthonge infolge des Festhaltens an der alten Schreibtradition überall später und langsamer vor sich gegangen als in der betreffenden Mundart.⁸³ Jungandreas nimmt an, daß die Zeit des Erscheinens der Diphthonge im Schlesischen das erste Drittel des 14. Jh. ist. Bis dahin mußten die Monophthonge geherrscht haben. Nennenswerte Diphthonge finden sich regelmäßiger erst nach 1330. Die Schreibtradition hat aber auch nach ihm die bereits um 1330 gesprochenen Diphthonge lange unterdrückt. So verlieren sich die Monophthonge in den Liegnitzer Urkunden erst nach 1440.⁸⁴ Das Fehlen der Diphthongierung in der KBP bedeutet also, daß sie aus einer Zeit stammt, als die Diphthonge sich im Schlesischen noch nicht endgültig und überall im Schrifttum festgesetzt haben und daß wir mit einem Schriftdenkmal zu tun haben, das die Diphthonge noch nicht gebraucht.

Das anlautende wgerm. *b* wird in den schlesischen Schriftdenkmalern in der Regel bewahrt. Nur in einigen Fällen erscheint *p*. Ein solches Wort ist *pusch* /*Busch, Wald*/.⁸⁵ In der KBP: *pusch* /1IIa - 2x/, *pusche* /1IIB/.

Auslautendes mhd. *-h/-ch* = germ. *h* fällt im Schlesischen selten ab. Gewöhnlich wird der Reibelaut, der als *ch* geschrieben wird, beibehalten.⁸⁶ So ist es auch in der KBP: *sich* /von mhd. *sehen*, 1IK2, 2IIK1, 3IK2 - 2x u. a./, *sach* /1IIa, 3IIa u. a./, *gesach* /1IIa/, *geschach* /7Ia/.

Für *soll* herrscht in Schlesien die alte Form *sal*. Im Plural des Präsens und des Präteritums und im Infinitiv sind die Formen mit *u* gebräuchlich.⁸⁷ So auch in der KBP: *sal* /1IK1, 4IIB, 11IIB/, *sullen* /12Ib/.

Im Schlesischen lautet der Singular Präteritum des Verbum Substantivum *was, were, was*, also Formen, die noch grammatischen Wechsel aufwiesen.⁸⁸ So ist es auch in der KBP, wo nur die 3.Sg. vertreten ist: *waz* /1IIb, 2Ib, 5IIa, 6IIa, 8Ib u. a. /.

Das Partizip Präteritum desselben Verbs lautet in der KBP *gewest* /4IK1, 14Ib/, was im Schlesischen die Regel in Kanzlei und Mundart ist.⁸⁹

In ganz Schlesien werden die Präteritalformen von mhd. *komen* mit *qu* geschrieben.⁹⁰ Das sind die alten Formen, die auch in der KBP Anwendung finden: *quam* /2Ia, Ib, 3IIa, IIb, 6IIa - 2x, 7IIB u. a./, *quamen* /9IIB, 16IIB/, *quomen* /2Ib, 10IIB/.

Im Schlesischen kommen beim Demonstrativpronomen Formen mit

g vor: *gener* [jener], *gens* [jenes], *gem*, *geme* [jenem].⁹¹ Die KBP hat *geme* /3IK1, 5IK2, 12IK1/.

Beim Substantiv *kint* schwankt im Schlesischen die Pluralbildung: älteres *kint* kämpft mit jüngerem *kinder*.⁹² Diese Schwankung in der Pluralbildung tritt auch in der KBP zutage. Die Pluralform erscheint viermal als *kint* /5IB, 7IIa, 8IIB, 11IIB/ und neunmal als *kinder*, *kind'*, *kindir* /5IIa, 6Ib - 2x, IB, 7IIB, 7IIB, 4Ia, 6IK2, 11Ib/.

Die genaue Lokalisierung der Sprache der KBP auf schlesischem Boden ist schwierig. Es muß immerhin sowohl der Süden als auch der äußerste Nordwesten ausgeschlossen werden. Vor allem sind die Diphthonge im Süden früher zu finden als im Norden. Es bestehen aber auch andere Gründe, aus denen der Süden ausgeschlossen werden muß.

So findet sich die Hebung $e > i$, die ein Kennzeichen des Ostmitteldeutschen ist, auch im Schlesischen, fehlt aber in den Handschriften des Südens und des äußersten Nordwestens.⁹³ In der KBP ist die Hebung $e > i$ eine häufig auftretende Erscheinung.

Der monophthongierte Diphthong $ie > \hat{i}$ wird mit *i* oder *ie* bezeichnet. Die Bezeichnung des Diphthongs mit *ie* überwiegt im Süden.⁹⁴ In der KBP wird der monophthongierte Diphthong nur durch *i* /y/ bezeichnet.

Das Auftreten des Präfixes *ver-* als *vor-* ist ein Kennzeichen des gesamten Ostmitteldeutschen. Im Schlesischen ist *ver-* ein Merkmal des Südens.⁹⁵ Die KBP kennt *ver-* aber nicht. Das Präfix tritt überall als *vor-* auf.

Der Süden ist auch deshalb auszuschließen, da er die Form ohne Metathese *brunn* bevorzugt.⁹⁶

Im Schlesischen ist *gân/gên* überall *gên*. Eine Ausnahme bildet der mit dem Niederdeutschen angrenzende Nordwesten, der in Prosa *gân* hat.⁹⁷ Die KBP hat nur *gên*.

Die Heimat der Sprache der KBP ist im mittleren Schlesien zu suchen, wo *i* und *y* wahllos zur Bezeichnung der Vokale *i*, \hat{i} verwendet werden.⁹⁸ So werden sie auch in der KBP verwendet: zur Bezeichnung von *i*, \hat{i} erscheint regellos bald der eine, bald der andere Buchstabe. In diesem mittleren Teil Schlesiens ist der wahrscheinlichste Ort, wo die Sprache der KBP hingehört, das Gebiet um Breslau, weil dort die Konjunktion *ob* als *eb* zu finden ist.

Die zeitliche Einordnung der Sprache der KBP bietet weniger Schwierigkeiten. Laib und Schwarz nehmen als Zeit der Entstehung der KBP Anfang des 14. Jh. /um 1300/ an.⁹⁹ Die Sprache der KBP kann wirklich nicht früher als 1300 datiert werden. So beginnen die Handschriften *ey* neben *ei* zur Bezeichnung des Diphthongs seit Ende des 13. Jh. zu gebrauchen.¹⁰⁰ Im Laufe des 14. Jh. wird dieser Gebrauch sehr häufig.¹⁰¹ Häufig ist er auch in der KBP. Dazu kommt noch, daß *cz* als Zeichen für die Affrikata in großem Ausmaß um 1300 gebraucht zu werden beginnt.¹⁰² In der

KBP kommt *cz* für die Affrikata oft vor. Andererseits aber läßt das Fehlen der Diphthongierung nicht zu, daß die Sprache der KBP später als Ende des 14. Jh. datiert wird. Cornell, der die Mitte des 14. Jh. annimmt,¹⁰³ ist der richtigen Antwort näher. Als Zeitraum, in den die Sprache der KBP fällt, muß die zweite Hälfte des 14. Jh. angenommen werden. Es ist so, weil *y* neben *i* zur Bezeichnung von *i*, *î* erst seit dem 14. Jh. und besonders seit der zweiten Hälfte des Jahrhunderts Verwendung zu finden beginnt.¹⁰⁴ Die Sprache der KBP also, in der diese Verwendung gut vertreten ist, kann nicht vor der Mitte des 14. Jh. datiert werden. Dafür spricht auch die häufige Verwendung in der KBP von *s*, *ss* für mhd. *z*, *zz*: *fressen* /9Ia/, *gegossen* /12IIb/, *slosses* /11Ia/, *uslegunge* /9IIa/ u. a. Sie findet sich seit der zweiten Hälfte des 14. Jh.¹⁰⁵ Auch *ð* für *â* ist in der ersten Hälfte des 14. Jh. kaum gebräuchlich, im 15. Jh. dagegen ist *ð* für *â* die Regel.¹⁰⁶ Die KBP nimmt eine mittlere Stellung: *ð* und *â* halten sich die Waage. Daraus ist zu schließen, daß die Sprache der KBP zeitlich zur zweiten Hälfte des 14. Jh. gehört.

Die Analyse der sprachlichen Seite der Handschrift zeigt uns also, daß die Sprache der KBP aus der zweiten Hälfte des 14. Jh. stammt und daß ihre wahrscheinlichste Heimat das mittlere Schlesien und hier wieder das Gebiet um Breslau ist.

ANMERKUNGEN

- ¹ Vgl. *Biblia pauperum* nach dem Original in der Lyceumsbibliothek zu Constanz herausgegeben und mit einer Einleitung begleitet von Pfarrer Laib und Decan Dr. Schwarz, Zürich 1867. Einleitung S. 6.
- ² Vgl. Cornell, H.: *Biblia paperum*, Stockholm 1925, S. 76.
- ³ Vgl. Paul, H./Moser, H./Schrobler, I.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Tübingen 1969, S. 128 /§ 116, 2/3/; Michels, V.: *Mittelhochdeutsches Elementarbuch*, Heidelberg 1921, S. 9.
- ⁴ Vgl. Paul, H./Moser, H./Schrobler, I.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Tübingen 1969, S. 45/§ 18, Anm. 17/, 129 /§ 116, 2/4/.
- ⁵ Vgl. ebenda, S. 129 /§ 116, 2/4/.
- ⁶ Vgl. Mettke, H.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Leipzig 1970, S. 68—69 /§ 28/; Moser, V.: *Frühneuhochdeutsche Grammatik*, I, 1, Heidelberg 1929, S. 190.
- ⁷ Vgl. Michels, V.: *Mittelhochdeutsches Elementarbuch*, Heidelberg 1921, S. 9; Moser, V.: *Frühneuhochdeutsche Grammatik*, I, 1, Heidelberg 1929, S. 131.
- ⁸ Vgl. Moser, H./Stopp, H.: *Grammatik des Frühneuhochdeutschen*, I, 2, Heidelberg 1973, S. 198, 206, 227.
- ⁹ Vgl. ebenda, S. 158, 172.
- ¹⁰ Vgl. Moser, H./Stopp, H.: *Grammatik des Frühneuhochdeutschen*, I, 1, Heidelberg 1970, S. 247, 252, 255.
- ¹¹ Vgl. Moser, V.: *Frühneuhochdeutsche Grammatik*, I, 1, Heidelberg 1929, S. 133.
- ¹² Vgl. Moser, V.: *Frühneuhochdeutsche Grammatik*, I, 3, Heidelberg 1951, S. 125.
- ¹³ Vgl. Paul, H./Moser, H./Schrobler, I.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Tübingen 1969, S. 129 /§ 116, 2/6/.
- ¹⁴ Vgl. Besch, W.: *Sprachlandschaften und Sprachausgleich im 15. Jh.*, München 1967, S. 150, K. 37.
- ¹⁵ Vgl. Moser, V.: *Frühneuhochdeutsche Grammatik*, I, 1, Heidelberg 1929, S. 154 /§ 76, Anm. 8/; Paul, H./Moser, H./Schrobler, I.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Tübingen 1969, S. 201 /§ 169, Anm. 3/; Mettke, H.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Leipzig 1970, S. 213; Michels, V.: *Mittelhochdeutsches Elementarbuch*, Heidelberg 1921, S. 9.
- ¹⁶ Vgl. Paul, H./Moser, H./Schrobler, I.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Tübingen 1969, S. 213; Mettke, H.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Leipzig 1970, S. 221.
- ¹⁷ Vgl. Besch, W.: *Sprachlandschaften und Sprachausgleich im 15. Jh.*, München 1967, S. 82 /K. 4/, 83, 84, 86, 87 /K. 6/.
- ¹⁸ Vgl. Jungandreas, W.: *Zur Geschichte der schlesischen Mundart im Mittelalter*, Breslau 1937, S. 447.
- ¹⁹ Vgl. Besch, W.: *Sprachlandschaften und Sprachausgleich im 15. Jh.*, München 1967, S. 324.
- ²⁰ Vgl. ebenda, S. 325 /K. 100/.
- ²¹ Vgl. Mettke, H.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Leipzig 1970, S. 220.
- ²² Vgl. Michels, V.: *Mittelhochdeutsches Elementarbuch*, Heidelberg 1921, S. 211.
- ²³ Vgl. ebenda, S. 211.
- ²⁴ Vgl. Besch, W.: *Sprachlandschaften und Sprachausgleich im 15. Jh.*, München 1967, S. 117.
- ²⁵ Vgl. ebenda, S. 119 /K. 24/.
- ²⁶ Vgl. ebenda, S. 317.
- ²⁷ Vgl. ebenda, S. 318 /K. 97/.
- ²⁸ Vgl. Jungandreas, W.: *Zur Geschichte der schlesischen Mundart im Mittelalter*, Breslau 1937, S. 305.

- ²⁹ Vgl. Paul, H. /Moser, H. /Schrobler, I.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Tübingen 1969, S. 103 /§ 81/, 129 /§ 116, 2/9/, 168 /§ 146, Anm. 8 /; Moser, V.: *Frühneuhochdeutsche Grammatik*, I, 3, Heidelberg 1951, S. 8 /§ 128, Anm. 11/.
- ³⁰ Vgl. Paul, H. /Moser, H. /Schrobler, I.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Tübingen 1969, S. 171 /§ 147, Anm. 2/; Jungandreas, W.: *Zur Geschichte der schlesischen Mundart im Mittelalter*, Breslau 1937, S. 424; Mettke, H.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Leipzig 1970, S. 173.
- ³¹ Vgl. Moser, H. /Stopp, H.: *Grammatik des Frühneuhochdeutschen*, I, 2, Heidelberg 1973, S. 130 – 131.
- ³² Vgl. Michels, V.: *Mittelhochdeutsches Elementarbuch*, Heidelberg 1921, S. 9, 236.
- ³³ Vgl. Moser, V.: *Frühneuhochdeutsche Grammatik*, I, 1, S. 96 /§ 60; Anm. 3/.
- ³⁴ Vgl. Michels, V.: *Mittelhochdeutsches Elementarbuch*, Heidelberg 1921, S. 9; Paul, H. /Moser, H. /Schrobler, I.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Tübingen 1969, S. 66 /§ 30b/, 204 /§ 171, Anm. 1/; Besch, W.: *Sprachlandschaften und Sprachausgleich im 15. Jh.*, München 1967, S. 95, 96 /K. 11/.
- ³⁵ Vgl. Michels, V.: *Mittelhochdeutsches Elementarbuch*, Heidelberg 1921, S. 147.
- ³⁶ Vgl. ebenda, S. 9.
- ³⁷ Vgl. ebenda, S. 9.
- ³⁸ Vgl. Besch, W.: *Sprachlandschaften und Sprachausgleich im 15. Jh.*, München 1967, S. 236.
- ³⁹ Vgl. ebenda, S. 173.
- ⁴⁰ Vgl. ebenda, S. 128 /K. 29/.
- ⁴¹ Vgl. ebenda, S. 120 /K. 25/, 123.
- ⁴² Vgl. ebenda, S. 248, 249 /K. 76/.
- ⁴³ Vgl. ebenda, S. 250 /K. 77/, 251.
- ⁴⁴ Vgl. Paul, H. /Moser, H. /Schrobler, I.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Tübingen 1969, S. 129.
- ⁴⁵ Vgl. ebenda, S. 129.
- ⁴⁶ Vgl. Mettke, H.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Leipzig 1970, S. 114.
- ⁴⁷ Vgl. Paul, H. /Moser, H. /Schrobler, I.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Tübingen 1969, S. 130.
- ⁴⁸ Vgl. ebenda, S. 131.
- ⁴⁹ Vgl. ebenda, S. 130.
- ⁵⁰ Vgl. ebenda, S. 174 /§ 148, Anm. 12/.
- ⁵¹ Vgl. ebenda, S. 198 /§ 167, Anm. 3/.
- ⁵² Vgl. ebenda, S. 131 – 132 /§ 116, Anm. 16/.
- ⁵³ Vgl. ebenda, S. 131 – 132 /§ 116, Anm. 16/.
- ⁵⁴ Vgl. Moser, V.: *Frühneuhochdeutsche Grammatik*, I, 1, Heidelberg 1929, S. 40.
- ⁵⁵ Vgl. Moser, H. /Stopp, H.: *Grammatik des Frühneuhochdeutschen*, I, 2, S. 18.
- ⁵⁶ Vgl. ebenda, S. 76, 82.
- ⁵⁷ Vgl. ebenda, S. 72.
- ⁵⁸ Vgl. ebenda, S. 76, 82.
- ⁵⁹ Vgl. ebenda, S. 94 – 95.
- ⁶⁰ Vgl. Besch, W.: *Sprachlandschaften und Sprachausgleich im 15. Jh.*, München 1967, S. 78 /K. 2/.
- ⁶¹ Vgl. Moser, V.: *Frühneuhochdeutsche Grammatik*, I, 3, Heidelberg 1951, S. 112 /§ 137, Anm. 12/.
- ⁶² Vgl. ebenda, S. 139 /§ 143, 3b/.
- ⁶³ Vgl. Besch, W.: *Sprachlandschaften und Sprachausgleich im 15. Jh.*, München 1967, S. 312.
- ⁶⁴ Vgl. ebenda, S. 311 /K. 95/.
- ⁶⁵ Vgl. ebenda, S. 202, 203 /K. 57/.
- ⁶⁶ Vgl. Michels, V.: *Mittelhochdeutsches Elementarbuch*, Heidelberg 1921, S. 13.
- ⁶⁷ Vgl. DWA, Karte "Peitsche".

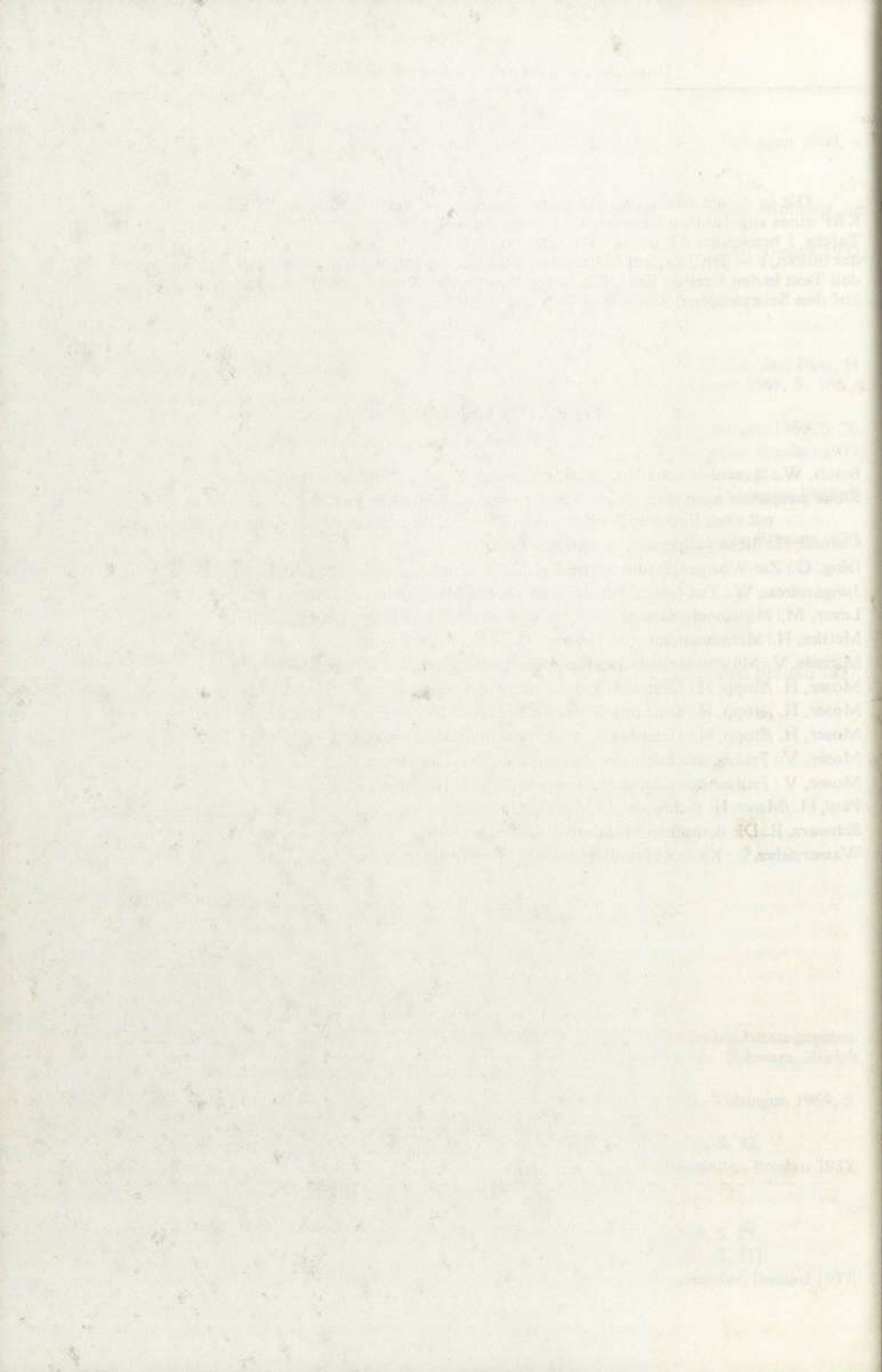
- ⁶⁸ Vgl. Paul, H. /Moser, H. /Schróbler, I.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Tübingen 1969, S. 187 /§ 155, Anm. S/.
- ⁶⁹ Vgl. Moser, V.: *Frühneuhochdeutsche Grammatik*, I, 1, Heidelberg 1929, S. 199.
- ⁷⁰ Vgl. ebenda, S. 29, 32; Jungandreas, W.: *Zur Geschichte der schlesischen Mundart im Mittelalter*, Breslau 1937, S. 35.
- ⁷¹ Vgl. Jungandreas, W.: *Zur Geschichte der schlesischen Mundart im Mittelalter*, Breslau 1937, S. 10.
- ⁷² Vgl. ebenda, S. 11.
- ⁷³ Vgl. ebenda, S. 112, 113.
- ⁷⁴ Vgl. ebenda, S. 355.
- ⁷⁵ Vgl. Mettke, H.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Leipzig 1970, S. 185 /§ 121, 2a/; Paul, H. /Moser, H./Schróbler, I.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Tübingen 1969, S. 186 /§ 155, Anm. 1/.
- ⁷⁶ Vgl. Paul, H. /Moser, H. /Schróbler, I.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Tübingen 1969, S. 70.
- ⁷⁷ Vgl. Jungandreas, W.: *Zur Geschichte der schlesischen Mundart im Mittelalter*, Breslau 1937, S. 163.
- ⁷⁸ Vgl. Paul, H. /Moser, H. /Schróbler, I.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Tübingen 1969, S. 127.
- ⁷⁹ Vgl. Jungandreas, W.: *Zur Geschichte der schlesischen Mundart im Mittelalter*, Breslau 1937, S. 45, 52, 53.
- ⁸⁰ Vgl. ebenda, S. 171.
- ⁸¹ Vgl. ebenda, S. 3.
- ⁸² Vgl. Moser, V.: *Frühneuhochdeutsche Grammatik*, I, 1, Heidelberg 1929, S. 154.
- ⁸³ Vgl. ebenda, S. 156.
- ⁸⁴ Vgl. Jungandreas, W.: *Zur Geschichte der schlesischen Mundart im Mittelalter*, Breslau 1937, S. 41–42.
- ⁸⁵ Vgl. ebenda, S. 316.
- ⁸⁶ Vgl. ebenda, S. 309.
- ⁸⁷ Vgl. ebenda, S. 433–434.
- ⁸⁸ Vgl. ebenda, S. 441.
- ⁸⁹ Vgl. ebenda, S. 447.
- ⁹⁰ Vgl. ebenda, S. 440.
- ⁹¹ Vgl. ebenda, S. 45.
- ⁹² Vgl. ebenda, S. 426.
- ⁹³ Vgl. ebenda, S. 249.
- ⁹⁴ Vgl. ebenda, S. 200.
- ⁹⁵ Vgl. ebenda, S. 424.
- ⁹⁶ Vgl. ebenda, S. 284.
- ⁹⁷ Vgl. ebenda, S. 412.
- ⁹⁸ Vgl. ebenda, S. 35.
- ⁹⁹ Vgl. *Biblia pauperum* nach dem Original in der Lyceumsbibliothek zu Constanz herausgegeben und mit einer Einleitung begleitet von Pfarrer Laib und Decan Dr. Schwarz, Zürich 1867, Einleitung S. 6.
- ¹⁰⁰ Vgl. Paul, H. /Moser, H. /Schróbler, I.: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Tübingen 1969, S. 73.
- ¹⁰¹ Vgl. Moser, V.: *Frühneuhochdeutsche Grammatik*, I, 3, Heidelberg 1951, S. 32.
- ¹⁰² Vgl. Jungandreas, W.: *Zur Geschichte der schlesischen Mundart im Mittelalter*, Breslau 1937, S. 11.
- ¹⁰³ Vgl. Cornell, H.: *Biblia pauperum*, Stockholm 1925, S. 76.
- ¹⁰⁴ Vgl. Moser, V.: *Frühneuhochdeutsche Grammatik*, I, 1, Heidelberg 1929, S. 29.
- ¹⁰⁵ Vgl. Moser, V.: *Frühneuhochdeutsche Grammatik*, I, 3, Heidelberg 1951, S. 211.
- ¹⁰⁶ Vgl. Jungandreas, W.: *Zur Geschichte der schlesischen Mundart im Mittelalter*, Breslau 1937, S. 163.

ERKLÄRUNG DER ZEICHEN

Die in dieser Arbeit verwendeten Zeichen zur Bestimmung der Stelle im Text der KBP eines angeführten Beispiels sind folgenderweise zu deuten: 1, 2, 3, 4... bezeichnen die Tafeln, I bezeichnet die obere, II — die untere Hälfte der Tafel, a bezeichnet den Text auf der linken, b — den Text auf der rechten Seite der jeweiligen Hälfte der Tafel, K 1 bezeichnet den Text in den Kreisen links, K 2 — den Text in den Kreisen rechts, B bezeichnet den Text auf den Seitenbildern, ZB — den Text auf dem Zentralbild.

LITERATURVERZEICHNIS

- Besch, W.: Sprachlandschaften und Sprachausgleich im 15. Jh., München 1967.
 Biblia pauperum nach dem Original in der Lyceumbibliothek zu Constanz herausgegeben und mit einer Einleitung begleitet von Pfarrer Laid und Decan Dr. Schwarz, Zürich 1867.
 Cornell, H.: Biblia pauperum, Stockholm 1925.
 Ising, G.: Zur Wortgeographie spätmittelalterlicher deutscher Schriftdialekte, Berlin 1968.
 Jungandreas, W.: Zur Geschichte der schlesischen Mundart im Mittelalter, Breslau 1937.
 Lexer, M.: Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch, 35. Auflage, Leipzig 1978.
 Mettke, H.: Mittelhochdeutsche Grammatik, 3. Auflage, Leipzig 1970.
 Michels, V.: Mittelhochdeutsches Elementarbuch, 3. und 4. Auflage, Heidelberg 1921.
 Moser, H. /Stopp, H.: Grammatik des Frühneuhochdeutschen, I, 1, Heidelberg 1970.
 Moser, H. /Stopp, H.: Grammatik des Frühneuhochdeutschen, I, 2, Heidelberg 1973.
 Moser, H. /Stopp, H.: Grammatik des Frühneuhochdeutschen, I, 3, Heidelberg 1978.
 Moser, V.: Frühneuhochdeutsche Grammatik, I, 1, Heidelberg 1929.
 Moser, V.: Frühneuhochdeutsche Grammatik, I, 3, Heidelberg 1951.
 Paul, H. /Moser, H. /Schröbler, I.: Mittelhochdeutsche Grammatik, 20. Auflage, Tübingen 1969.
 Schwarz, E.: Die deutschen Mundarten, Göttingen 1950.
 Wasserzieher, E.: Kleines etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Leipzig 1971.

ТРУДОВЕ НА ВТУ "СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Том 24, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1991

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "ST. ST. CYRILLE ET METHODE"

DE VELIKO TIRNOVO

Tome 24, livre 2

FACULTE PHILOLOGIQUE

1991

ЗА ПРЕВОДА НА НЯКОИ РУСКИ
СОБСТВЕНО ОТНОСИТЕЛНИ ПРИЛАГАТЕЛНИ
НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ЕМИЛИЯ МИХАЙЛОВА

Представя: Катедра по "Руски език"

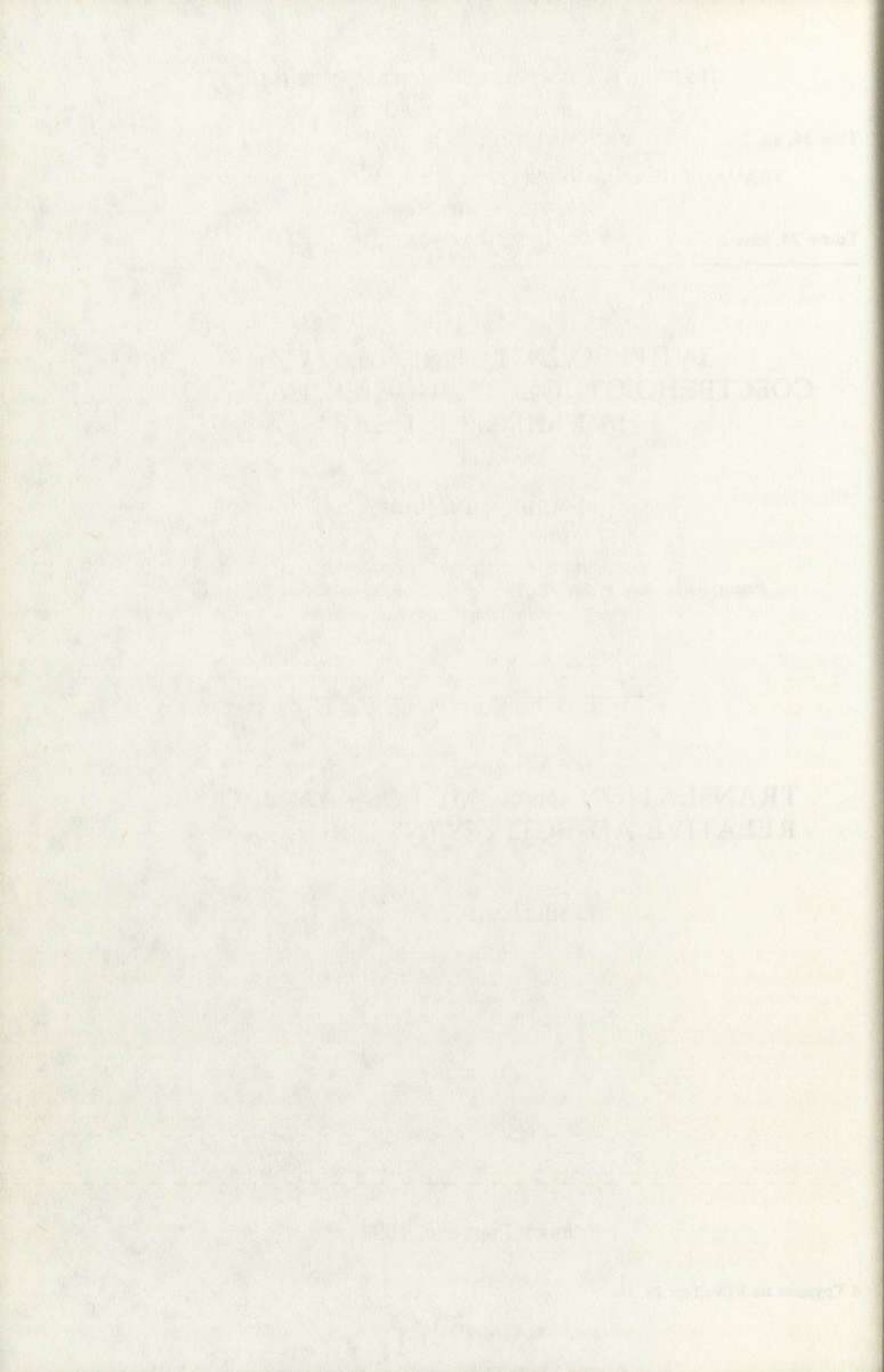
Рецензенти: доц. к.ф.н. П. Джамбазов, ст. преп. к.ф.н. В. Ченева

Редактор: проф. Р. Русinov

TRANSLATION OF SOME POSSIAN PROPER
RELATIVE ADJECTIVES INTO BULGARIAN

EMILIA MIHAILOVA

Велико Търново, 1992

This paper at investigating some word-formation types of Russian proper relative adjectives. The analysis of these adjectives shows that, in translation from Russian into Bulgarian, their determinative function is rendered by means of either adjectives or some other patterns are employed. In this connection a number of translation equivalence difficulties arise due to a variety of reasons.

Предметом исследования являются некоторые словообразовательные типы русских собственно-относительных прилагательных. Анализ рассматриваемых прилагательных показал, что при переводе на болгарский язык их определительная функция передается с помощью прилагательных и других средств. В связи с этим перед переводчиками возникает ряд трудностей, вызванных различными по своему характеру причинами.

Предмет на изследването са някои словообразователни типове руски собствено относителни прилагателни. Анализирани са 395 сло-воупотреби. Примерите са ексцерпирани от 6 произведения на съв-ременната съветска проза и техните преводи на български език. Раз-глежданите прилагателни назовават признака посредством отноше-нието към предмета или към друг признак. Характерът на означава-ния признак е твърде различен — материал, принадлежност, пред-назначение, характерно свойство. В анализа са включени само атри-бутивните (пълните) форми на прилагателните.

Задачите, които си поставяме в настоящата работа, се свеждат до следното: 1. Да се обобщат средствата, с помощта на които се предава определителна функция на руските собствено относителни прилагателни в българския превод. 2. Да се установи каква е зави-симостта между словообразователния тип на прилагателното и на-чините, с помощта на които се предава определителната му функция в преводния език. 3. Да се посочат слабостите, допускани при пре-вода на изследваните прилагателни, и причините, които ги пораждат.

§ 1. А. От словообразователно гледище анализираните прилагателни се разпределят по следния начин:

I. Прилагателни, образувани с наставки (78%): 1) от съществителни (95%); 2) от глаголи (5%).

II. Прилагателни, образувани с представки: *не-*, *пред-*, *после-* (7%)

III. Прилагателни, образувани с представка и нулева наставка (4 случая)

IV. Прилагателни, образувани с представка и наставка: пред-ставки *без-*, *за-*, *на-*, *под-*, *при-* и наставка *-н-* (5 %).

V. Сложни прилагателни (10%).¹

I. 1. Сред прилагателните, образувани с наставки от съществителни (293 случая или 95 %, най-богато е представена подгрупата на прилагателните, образувани с наставка *-н-* (215 случая или 74 %). Те означават признак, който се отнася към предмета (явлението), озна-чен с мотивиращата дума. Мотивиращи думи са нарицателни същес-твители, предимно неодушевени. За тези прилагателни са характер-ни най-разнообразни конкретизации на съдържашото се в тях общо значение "отношение към предмета". Тези конкретизации се проявя-

ват контекстуално, при съчетаването на прилагателните с различни съществителни, които те определят. Измежду различните конкретизации на общото относително значение най-разпространени са следните:

а) подобен или приличащ на това, което е означено с мотивиращата дума (*зеркальный* месец, *лимонная* луна, *муравейные* толпы).

б) Характерен за това, което е означено с мотивиращата дума (*банная* сырость, *чердачный* холод, *закатное* тепло).

в) принадлежащ на това, което е означено с мотивиращата дума (*трубные* жерла, *винтовочные* затвори).

г) намиращ се на мястото, което е означено с мотивиращата дума (*вестибюльный* киоск, *лесные* люди, *таежный* городок).

д) предназначен за това, което е означено с мотивиращата дума (*снарядная* ниша, *мусорная* корзина, *постельная* тумбочка).

е) отнасящ се към това, което е означено с мотивиращата дума (*земляные* работы, *квартирное* уплотнение).

ж) съдържащ това, което е означено с мотивиращата дума (*рыбная* речка).

Трябва да се отбележи, че една част (15 %) от прилагателните с наставка *-н-* не могат да бъдат отнесени нито към една от посочените рубрики. Това се дължи на обстоятелството, че художествената реч разполага с неизчерпаеми възможности за семантично сцепление, които дават отражение върху контекстуалната семантика на относителните прилагателни.

2. Прилагателни, образувани с наставката *-ий/[j]*. Имат общо значение "характерен за това, което е означено с мотивиращата дума (*бульдोजь* челюсти, *русалочь* глаза).

3. Прилагателни, образувани с наставка *-ин-*. Имат общо значение "характерен за това, което е означено с мотивиращата дума" (*журавлиные* ноги, *ястребиное* выражение, *змеиное* шипение).

4. Прилагателни, образувани с наставката *-ан/-ан-*. Имат общо значение "отнасящ се към това, което е означено с мотивиращата дума", но то обикновено се конкретизира в частни значения: а) направен от това, което е означено с мотивиращата дума (*костяные* статуетки); б) намиращ се на мястото, означено с мотивиращата дума (*тундряные* озера). Голяма част от прилагателните, включени в тази подгрупа, са употребени в преносно значение (*шерстяное* тепло, *стеклянная* официальность).

5. Прилагателни, образувани с наставка *-ов/-ев-*. Имат общо значение "отнасящ се към това (или характерен), което е означено с мотивиращата дума. Те притежават способност за най-разнообразни конкретизации на общото значение, които се проявяват преди всичко в контекста (*малиновая* щека, *продуктовый* магазин, *угловая* аптека, *часовой* разговор, *сверчковый* перелив, *ковровая* пыль).

6. Прилагателни, образувани с наставка *-ск-*. Имат общо значе-

ние "отнасящ се към това, което е означено с мотивиращата дума" (*людская толчая, актерская комната*).

7. Прилагателни, образувани с наставката *-аст-*. Имат общо значение "характеризиращ се с интензивно изразен външен признак, означен с мотивиращата дума. "Мотивиращи думи са предимно съществителни, означаващи части на тялото (*ушастый зайчонок*)".

8. Прилагателни, образувани с наставка *-чат-*. Имат общо значение "отнасящ се към предмета, означен с мотивиращата дума. Обикновено се конкретизира в следните частни значения: а) направен от това, което е означено с мотивиращата дума (*бревенчатый мост*); б) имащ вида или формата на това, което е означено с мотивиращата дума (*лапчатые отпечатки*).

II. Прилагателни, образувани с наставка от глаголи.

1. Прилагателни, образувани с наставка *-н-*. Имат общо значение "характеризиращ се с отношение към действието, изразено с мотивиращата дума". Реализира се в следните частни словообразователни значения: а) който е резултат от действието (*резная мебель, лепной потолок, затяжная весна*); б) който е субект на действието (*залетный браконьер*).

2. Прилагателни, образувани с наставка *-тельн-*. Имат общо значение "характеризиращ се с отношение към действието, изразено с мотивиращата дума (*уважительная доброта*).

3. Прилагателни, образувани с наставка *-к-*. Имат общо значение "способен да предизвика действието" (*знобкая горькость, тряский проселок*).

III. Прилагателни, образувани с представки (75).

1. С представка *пред-*. Имат общо значение "непосредствено предшествуващ (във времето) това, което е означено с думата, мотивирана от прилагателното, образувано с наставка от съществителното": *предзакатный* (воздух, туманец, солнце), *предрассветный* (сумрак, луна, пора), *предвечерняя* тишина и др.

2. С представка *после-*. Имат общо значение "който се е извършил след това, което е означено със словосъчетание с мотивиращо прилагателно в качеството на определение": *послерассветный* час.

3. С представка *не-*. Означават отсъствие или противоположност на признака, означен с мотивиращата дума: *нежилые* комнаты, *не складная* Клавдия, *небарахольные* наклонности, *незакатное* солнце, *несъедобные* травы и др.

III. Прилагателни, образувани с представка и нулева наставка (4 случая). Означават "лишен от това, което е означено с мотивиращата дума": *беззубое* лице, *безглазое* лице, *безъязыкий* парень.

IV. Прилагателни, образувани с представка и наставка (5 %)

1. Прилагателни с представка *без-* и наставка *-н-*. Имат значение "който се характеризира с отсъствие на това, което е означено с мотивиращата дума" (*безгласный* въпрос, *безгрудный* глас).

2. Прилагателни с представка *на-* и наставка *-н-*. Имат значение "който се намира върху това, което е означено с мотивиращата дума" (*нагрудный* карман, *надворные* постройки, *нательный* крест).

3. Прилагателни с представка *за-* и наставка *-н-*. Имат значение "който се намира на другата страна, зад това, което е означено с мотивиращата дума" (*заплечные* лямки, *загородный* пляж, *загородная* роща).

4. Прилагателни с представка *под-* и наставка *-н-*. Имат значение "който се намира по-ниско и близо до това, което е означено с мотивиращата дума (*поднебесные* этажи).

5. Прилагателни с представка *при-* и наставка *-н-*. Имат значение "който се намира непосредствено близо до това, което е означено с мотивиращата дума" (*приречный* луг, *притротуарная* липа и др.).

V. Сложни прилагателни (10 %).

1. Сложни прилагателни с опорен компонент прилагателно с наставка *-н-*, мотивирано от глагол (*сенокосный* аромат, *светоносное* блаженство, *солнцестный* день).

2. Сложни прилагателни с опорен компонент основа на съществително и с първа основа — основа на прилагателно: *яркоперый* хариус, *большеглазая* Клавдия, *долгошей* парень, *кареглазое* лице, *соколиноглазый* повелитель и др.

3. Сложни прилагателни с подчинително отношение на компонентите, което предшества опорния компонент и имат уточнителен характер. Зафиксиран са случаи, в които предшестващи компоненти са основи на числителни (*однокомнатная* квартира, *двуперстный* крест, *полуподвальный* этаж).

4. Сложни прилагателни с компонент *подобный* (*ежеподобная* голова).

5. Сложни прилагателни, образувани от устойчиви словосъчетания (*сиюминутная* загранична звезда).

§ 2. Собствено относителните прилагателни в руски език назовават признака чрез отношението към предмета или към друг признак и представляват основната и непрекъснато попълваща се група прилагателни. Най-много са прилагателните, образувани от основи на съществителни и глаголи. Собствено относителните прилагателни могат да бъдат основен компонент в състава на словосъчетания от типа "съществително + прилагателно". Това са свободни словосъчетания, в които се запазват лексикалните значения на думите, вли-

защи в състава им. От гледна точка на семантиката тези словосъчетания са лексикално неограничени, тъй като се образуват въз основа на лексикално неограничени връзки³ и изразяват собствено определителни отношения⁴. Качественото значение в производните прилагателни е вторично и произтича от качествената оценка на предметното отношение или от качественото описание на действието. Тази семантична връзка на прилагателните със съществителните се изразява в това, че често пъти прилагателното отразява всички изменения в лексикалните значения на съществителното.⁵ Поради това очевиден е фактът, че лексикалните значения на голям брой прилагателни са почти изцяло обусловени от предметните значения на съществителното, от което са образувани. Много от тях са съотносителни с безпредложни конструкции, в чийто състав влиза формата за род. пад. от съответното съществително, и с предложно-именни конструкции (косвения падеж на съществителното и предлог).⁶

Семантичната граница между качествените и относителните прилагателни е условна и непостоянна, тъй като относителните прилагателни могат да развиват качествени значения. Това означава, че предметните отношения, изразени чрез прилагателните, се обединяват със значението "качествена характеристика на тези отношения."⁷ Процесът на окачествяване на собствено относителните прилагателни е постоянен, а това дава отражение върху характеристиките на цялата атрибутивна система.⁸

Анализът на разглежданите прилагателни показва, че при превода им на български език трябва да се предава тяхната определителна функция, тъй като "преводачът отразява функцията на граматичните форми и конструкции, без да възпроизвежда самите езикови средства на оригинала. Майсторството на преводача се проявява в умението му да изрази същите значения и функции със съвсем други средства (думи, форми и конструкции)".⁹ При превода на собствено относителните прилагателни пред преводачите изникват трудности, които не винаги се преодоляват успешно. Причините за това според нас са няколко. 1. На преден план излиза проблемът за "различната съчетаемост на думите"¹⁰ и "различния начин на разгръщане на семантиката на думите".¹¹ 2. Немалко трудности възникват и при превода на енокоренните или смислово и звуково почти еднаквите думи в близкородствените езици. Необходимо е значенията на такива думи да се различават контекстово, което ще доведе до избягване на груби грешки. 3. Не по-малко значение има и това, че преводачът трябва "да усети" индивидуалната авторска употреба на думата, т. е. употребата ѝ в непривично за оригиналния език съчетание, за да може да предаде със средствата на преводния език контекстуалното значение на тази дума.

Анализът на ексцерпирания материал показва, че в 184 от 395

случая (или 59 %) определителната функция на руските собствено относителни прилагателни се предава с други средства. Този факт говори за това, че преводачите се стремят към контекстуален превод, като използват максимално ресурсите на преводния език.

Ще разгледаме последователно какви средства се използват за предаване на определителната функция на собствено относителните прилагателни от различните словообразователни типове.

1. Превод на прилагателните, образувани от съществителни с наставки.

1. Прилагателни с наставка *-н*. Анализът показва, че средствата, които се използват за предаване на определителната функция на тези прилагателни, са в зависимост от техните частни словообразователни значения.

Прилагателните, означаващи "приличащ или подобен на това, което е означено с мотивиращата дума" могат да се разпределят на две подгрупи: а) прилагателни, които означават "подобен по цвят на това, което е означено с мотивиращата дума"; б) прилагателни, които означават "напомнящ това, което е означено с мотивиращата дума". Например:

а) *лимонная* луна стои в голем березняке; смотрело множество *пепельных* лиц; ... плоско поджавшего *пепельные* губы; *пепельная* туча грачей; губки *брусничного* цвета; при виде его *свекольной багровости*, *длинные* кофейные волосы. При превода на тези прилагателни се използват различни средства: 1. прилагателни (*лимонена* луна...; множество *пепеляви* лица; бе стиснал *пепелявите* си плоски устни; *пепелявият* облак на враните); 2. словосъчетанието с цвят на + съществително (устните му с *цвет* на *боровинки*, при вида на лицето му с *цвет* на *цветло*, дълги коси с *цвет* на *кафе*)

Словосъчетанието с *цвет* на + съществително се използва доста често от преводачите за предаване на определителната функция на някои типове собствено относителни прилагателни. Обикновено съществителното е дума, с която се превежда съществителното, от което е образувано руското прилагателно. Посоченото словосъчетание съдържа елемент на сравнение, който се запазва в превода, но се допуска известно отклонение от нормите на преводния език. В някои случаи тези прилагателни биха могли да се преведат с прилагателни (напр. *моравочервено* лице, *тъмночервени* устни, *кафяви* коси), тъй като сравненията с цвета на цветлото, боровинките и кафето не са характерни за българския език. Следва да се подчертае обаче, че при превода на тези прилагателни често пъти възникват почти непреодолими трудности. Във връзка с това в определени случаи преводачите са принудени да използват словосъчетанието с цвят на + съществително като най-подходящ функционален еквивалент.

б) *паутинные* челюсти електропередачи; за предели *пунктирно-*

го света; дуги *атласних* бровей; в *веерних* складках; в *веерном* солнечном свете; роняя *фейерверочные* искры; *муравейные* толпы взмахиwали тысячами кироx. Тези прилагателни се превеждат с: 1. прилагателни (*мрежестите* челюсти на станцията; *пунктирна* светлина; дъгите на *атлазните* ѝ вежди). Посочените прилагателни са употребени в качествено значение и съдържат елемент на сравнение, поради което би било по-добре определителната им функция да се предаде с други средства (напр. лъскави *като атлаз* вежди). 2. словосъчетания, изразяващи уподобяване (с надиплени *на ветрило* набори; блестяше в *приличната на ветрило* слънчева светлина; ронейки искри на *фейерверки*). 3. съществителни (хорският *мравуняк* размахваше хиляди кирки).

Прилагателното *зеркальный*, употребено в преносно значение, се превежда различно. Например: *зеркальный* месяц остро, дерзко блистат — месецът блестяше остро, дръзко *като огледало* (сравнит. конструкция); *мелькал зеркальный* месяц — ... се люлееше *огледалният* месец. Във втория случай се наблюдава проява на буквализъм.

Ще се спрем отделно и на прилагателното *сумеречный*, тъй като то проявява по-голяма честност. Във всички зафиксирани случаи се превежда контекстуално. Например: *сумеречный* коридор — *полумрачен* коридор, *сумеречный* вестибюль — *полумрачен* вестибюль, *сумеречный* переулок — *полутьмен* проход, *сумеречный* провал — *сумрачен* вход, *сумеречные* перекрытия — *мрачни* ъгли. Не са използвани други средства освен прилагателни.

При превода на прилагателните, означаващи "намиращ се на мястото, означено с мотивиращата дума", се използват предимно предположно-свързани съществителни с различни предложни връзки (*в, от*): *в вестибюльном* киоске — от будката *във фойето*, отношения со *студийными* администраторами — отношенията със администраторите *в студията*, работа со *станичными* бабами — работа с жените *от станиците*. В тези случаи преводачите използват посочените еквиваленти, тъй като в български език не се образуват прилагателни от съществителните *вестибюль*, *студия* и *станция* (реалия). Освен това съотносителността на повечето от тези прилагателни с предложно-именни конструкции улеснява преводачите при подбора на най-сполучливите еквиваленти (*вестибюльный* киоск — киоск *в вестибюле*, *студийные* администраторы — администраторы *в студии*).

При превода на прилагателните, означаващи "предназначени за това, което е означено с мотивираща дума", се използват: а) предположно-свързани съществителни с различни предложни връзки: (*за, с, от*). Например: *зубная* паста — паста *за зъби*, *головной* платок — шалче *за глава*, *мусорная* корзина — кошче *за боклук*, *книжная* этажерка — рафта *с книгите*, *наградные* деньги — парите *от наградите*; *лодочная* база *за лодки*; б) съществителни, които всъщност предават значението на цялото словосъчетание (*сценарные* папки — *сце-*

нарии, ванная комната — баня, бритвенный прибор — самобръсначка, носильные вещи — дрехи). Използването на тези еквиваленти се налага поради това, че съответните прилагателни в български език не образуват подобни словосъчетания (напр. зъбна паста, боклукчийско кошче — но боклукчийска кофа, книжна етажерка), а от съществителните глава и награда въобще не се образуват прилагателни. По-рядко се използват прилагателни (поезд, составленный из дачных вагонов — влакът, ... композиран само от излетни вагони; в автоматной будке — близката телефонна будка; приезжал в Москву на газетные курсы — ... на краткосрочни вестникарски курсове). В последния случай би било по-добре да се използва предложно-свързано съществително (курсове за журналисти), тъй като вестникарски в дадения контекст има снижена стилистична употреба.

При превода на прилагателните, означаващи "принадлежащ на това, което е означено с мотивиращата дума", се използват предимно предложно-свързани съществителни с предложни връзки: на (трубные жерла — гърлата на комините, винтовочные затворы — затвори на пушки, подвальная дверь — вратата на зимника, студийный двор — дворът на студията); от (тетрадный лист — лист от тетрадка, черничный лист — листа от черни боровинки). Разнообразни средства се използват и при превода на прилагателното барачный (барачная комнатка — барачка, барачная комната — барачка с едина-единствена стаичка, барачные пословицы — разкованият под на бараката). Изборът на тези еквиваленти е обусловен от обстоятелството, че в повечето случаи в български език не се образуват прилагателни от такива съществителни като: комин, зимник, студия (в зн. киностудия), тетрадка, боровинка, барака, съществителното пушка образува прилагателното пушечен, но то няма значение за принадлежност (пушечен изстрел). По-рядко се използват прилагателни (чердачные стекла — тавански стъкла). В случая използването на прилагателното тавански е проява на буквализъм (ср. стъклата на таванските прозорци).

При превода на прилагателните, означаващи "характерен за това, което е означено с мотивиращата дума", се използват предимно прилагателни (сутолочная толпа — записана тълпа, артельная работа — задружна работа) и предложно-свързани съществителни с предложни връзки: на (низинная тишина — тишината на низината, молочный запах — мирис на мляко, таежный закон — законът на тайгата) и от (снарядный грохот — грохотът на снарядите). Използването на предложно-свързани съществителни се налага поради две причини: 1. прилагателните в българския език, образувани от съответните съществителни, нямат такава съчетаемост (напр. низинна тишина, млечна миризма); 2. руските собствено-относителни прилагателни от този подтип наред със значението "характерен за това, което е означено с мотивиращата дума", имат до известна степен и зна-

чение на принадлежност (*молочный* запах — запах *молока*); 3. съотносителността на руските прилагателни с безпредложни конструкции (*низинная* тишина — тишина *низины*), в които по-силно се проявява елементът "принадлежност". В единични случаи се използват сравнителни конструкции (*бутылочный* хлопок — експлозия *както от бутилка*) и описателен превод (лечится *таежным* способом — лекува се, *както се лекуват в тайгата*; оголив... *цинготные* десны — и се оголиха *болните му от скорбут* венци; обдало *оттепельным* ветром — лъхна го... *повей на топящ се сняг*).

При превода на прилагателните, означаващи "отнасящ се за това, което е означено с мотивиращата дума", се използват предимно прилагателни (*квартирное* уплотнение — *жилищно* съгъстяване, *хлебное* сельцо — *земеделски* селце). Причината за това е, че в значението на тези прилагателни преобладава определителният елемент, което позволява на преводачите да използват като еквиваленти български относителни прилагателни. Прилагателното *таежный* е преведено с предложно-свързано съществително (*таежная* наука — науката на *тайгата*). В отделни случаи се използва описателният превод (не позволяла *Крым*у наблюдать за своей *тренировочной* работой — не даваше... да я гледа *как тренира*).

При превода на прилагателните, означаващи "съдържащ това, което е означено с мотивиращата дума", се използват: а) предложно-свързани съществителни (*наркотический* укол — инжекция с *наркоза*); б) описание (*рыбная* речка — *богата с риба* речка).

В § 1 бе посочено, че някои от прилагателните, образувани с наставка -н-, не могат да бъдат отнесени към никое от частните значения на прилагателните от тази подгрупа. В анализирания материал бяха зафиксирани 45 таква случая. При превода на тези прилагателни преводачите използват различни средства:

а) прилагателни (*ватная* тишина — *глуха* тишина, *ватный* крик — *глух* вик, *тошнотное* беспокойство — *мъчително* беспокойство). В посочените случаи се наблюдава окачествяване на относителните прилагателни и те функционират в ново, контекстуално значение (*ватная* тишина — *безмолвная*, *ватный* крик — *слабый*, *тошнотное* беспокойство — *причиняющее муку*). Преводачът е "уловил" този процес и е успял да подбере сполучливи български прилагателни, употребени в качествено значение (*глух*, *мъчителен*).

б) предложно-свързани съществителни (*дорожное* наваждение — *миражът на пътя*, *махорочный* дым — *дим от махорка*, *пехотные* офицеры — *офицери от пехотата*).

в) сложни съществителни (*головная* боль — *главоболие*, *зубная* боль — *зъбобол*).*

* По-голямата част от тези прилагателни влизат в състава на устойчиви словосъчетания

По-рядко се използва описателният превод (*списочный* състав — състав, *който по списъка беше налице; телефонное* донесение. — *по телефона дойде* донесение), макар че в български език се употребява прилагателното *списъчен* (напр. списъчна форма).

2. Прилагателни, образувани с други наставки.

а) Най-слабо е представена подгрупата на прилагателните, образувани с наставка *-ий/[-j-]* (три случая). В два от тях прилагателните са преведени със сравнителни конструкции (раскормленные *до телячьих* размеров *псины* — охранени *като телета* песове, *русалочьи* *глаза* — *очи като на русалка*). В третия случай е използвано прилагателното (*бульдожьи* *челюсти* — *булдожи* *челюсти*), макар че е по-добре да се преведе със сравнителна конструкция (челюсти като на *булдог*), тъй като в прилагателното *бульдожьи* освен общото значение "характерен за това, което е означено с мотивиращата дума", се съдържа и елемент на сравнение.

б) Прилагателните, образувани с наставка *-ан(-ян-)*, са представени доста разнообразно. Ще се спрем по-подробно на превода на прилагателните *земляной, шерстяной, масляный*.

Прилагателното *земляной* се среща в три случая (*земляные* работи, *земляной* *холод*, *кепчонка... земляного* *цвета*). В първия случай е употребено в общото значение на прилагателните от тази подгрупа ("отнасящ се към това, което е означено с мотивиращата дума"). Преведено е описателно ("А-а, това ли? *Дето ровят?*"). Във втория случай е употребено в преносно значение (лицо, уже *источавшее* *земляной* *холод*). В превода това значение е предадено с прилагателното *гробовен* (лицето *й...*, излъчващо *гробовен* *студ*), характерно за поетичната реч. В третия случай *земляной* означава оттенък на цвят (*кепчонка... сделалась* *земляного* *цвета*). Преводачът използва описателен превод (*каскетче, което потта, димът и дъждовете бяха преобядали в цвета на пръстта*).

Прилагателното *шерстяной* има общо значение "направен от това, което е означено с мотивиращата дума". Но в зафиксираните думи то проявява нетипична съчетаемост със съществителните и това предполага, че при превода би трябвало да се използват други средства (не прилагателни). Така в словосъчетанието *шерстяной* *запах* (*юбки*) се наблюдава сливане на общото значение и на частното значение "характерен за това, което е означено с мотивиращата дума" (т. е. *полата е вълнена и затова мирише на вълна*). Същото може да се каже за словосъчетанието *шерстяной* *запах* (*ковра*), т. е. *килимът е вълнен и затова мирише на вълна и за словосъчетанието шерстяное тепло* (*ее юбки*), т. е. *полата е вълнена и затова е топла*. За съжаление и в трите случая *шерстяной* се превежда буквално (*вълнен мирис, вълнена топлина*), макар че биха могли да се използват други средства (напр. *миризмата на вълнената й пола, топла вълнена пола*).

Прилагателното *масляный* също е представено в нетипично словосъчетание (машина, обдав его *масляной* теплотой мотора...). Може да се говори за обединяване на два процеса (мотор работает на масле и мотор излучает тепло). В превода определителната функция на прилагателното е предадена описателно (колата го лъхна с *мирис на масло*). Към този израз би могло да се добави прилагателното *топъл* (с топъл мирис на масло).

в) Прилагателните, образувани с наставка *-ов-* (*-ев-*), са способни да проявяват различни конкретизации на общото значение, които се реализират предимно в контекста. Могат да означават *цветя* (в *сиреневых* тенях платанов, под толстую *малиновую* щеку); *предназначение* (*продуктовый* магазин, *бельевая* корзинка); *място* (*угловая* аптека, *дворовые* липы); *време* (*часовой* разговор); *сравнение* (со *сверчковым* переливом ручейков, ярки *леденцовые* глаза Молочкова).

Анализът показва, че средствата, с които се предава функцията на тези прилагателни, са в зависимост от техните частни словообразователни значения. Така прилагателните, означаващи *цветя*, се превеждат предимно с прилагателни (*теменужени* сенки, *морав*а буза). Следователно в граматичната функция на тези прилагателни преобладава определителният елемент. В един случай е използвано словосъчетанието с *цветя* на + *съществително* (платье *морошкового* цвета — рокля с *цветя* на *кълнини*). При превода на прилагателните, означаващи *предназначение*, се използват предимно прилагателни, и по-рядко предложно-свързани съществителни (*панерче за пране*). Предложно-свързаните съществителни се използват по-активно при превода на прилагателните, означаващи *място* (аптека на *въгъла*, липите *по дворовете*). В отделни случаи тези прилагателни се превеждат описателно (*боровая* птица — птиците, *които обитават иглолистните гори*).

При превода на прилагателните, означаващи *сравнение*, се използват различни средства: 1. прилагателни (и се разтапяше в *медени* усмивки). В контекста *медовый* е употребено в качествено значение, което е отразено в превода. 2. причастия (с *цврътящия* ромон на ручейчетата). 3. описателно (в ярките му *прилични на ментови бонбони* очи).

г) Прилагателните с наставка *-ин-* се образуват предимно от названия на животни. В контекста тези прилагателни са употребени предимно в преносно значение, в което се съдържа сравнение (стало разрастатъся *змеиное* шипене на ракети..., *сверкнул* *рысиными* глазами, с *длинными журавлиными* ногами), уподобяване (к... носу, что придавал ему *ястребиное* выражение; *кровоаво-красный звериный* оскал сержанта). При превода им са използвани: 1. прилагателни (*змейското* съскане на ракетата; и това му придаваше *ястребово* из-

ражение; той видя... кърваво аления *зверски* зев на сержант Шапкин); 2. сравнителни конструкции (*дължи като на жерав* крака; ... го стрелва със злите си, *като на рис*, очи). Употребени в такова значение, българските прилагателни също съдържат сравнителен елемент (ракетата съска *като змия*, изразът на лицето му е *като на ястреб*, устата на сержанта е *като наст на звяр*).

д) Прилагателните, образувани с наставка *-ск-*, са представени предимно от прилагателното *людской* (*людские* фигури, *людское* тепло, *людская* толчеза, *людские* потери). В два случая определителната функция на това прилагателно е предадена с прилагателното *човешки* (*човешки* фигури, *човешка* топлина), тъй като прилагателното *хорски* не образува такива словосъчетания (*хорски* фигури, *хорска* топлина). В другите два случая значението на цялото словосъчетание се предава със съществителното (*людское* жилище — жилище, *людская* толчеза — *навалица*), което предава по-икономично и изчерпателно значението на цялото словосъчетание. В един случай е използвано предложно-свързано съществително (*людские* потери — *загуби откъм хора*), което е много по-сполучлив еквивалент в сравнение с *човешки* загуби.

е) При превода на прилагателните, образувани с наставка *-аст-*, се използват: *предложно-именни* словосъчетания (*ушастый* зайчонок — *зайче с големи уши*), описателен превод (*штыкастые* ряды — *редица стърчащи щикове*).

ж) Прилагателни, образувани с наставка *-чат-*, са представени от прилагателното *бревенчатый*. В два случая се превежда с прилагателни (*бревенчатый* мост — *гредореден* мост, *дъсчен* мост), а в третия случай с предложно-свързано съществително (*бревенчатое* помещение — *сграда от греди*). Най-несполучлив е вариантът *дъсчен мост*, тъй като прилагателното *дъсчен* не предава точното значение на *бревенчатый*.

II. Превод на прилагателните, образувани с наставки от глаголи.

1. Прилагателните, образувани с наставка *-н-*, се превеждат предимно описателно (*резная* мебель — *украсени с резба* мебели, *завьюженные* липы — *брулени от вятъра* липи, *залетный* браконьер — *минаващ оттук* браконьер). Определителната функция на прилагателното *затяжной* се предава с глагол (*затяжная* весна — *пролетта се забави*).

2. Зафиксирани са единични случаи на прилагателни, образувани с наставка *-к-*. Превеждат се с причастие (*знобкая* горькость — *вледеняваща* горчилка) и прилагателно (*тряский* проселок — *неравен* междуселски път).

III. Превод на прилагателните, образувани с представка.

1. С представка *не-*. Превеждат се с различни средства: а) с прилагателни, които съдържат представката *не-* (показывая на ... *нескладную* Клавдию — като му показваше *несъразмерната* още Клавдия, в полутъме *нежилых* комнат — в полутъмните *необитаеми* магии); б) с причастия (*незакатное* солнце — *незализващо* слънце), в) с предложно-свързано съществително (что нужно человеку *небаратных* наклонностей — всичко, което е необходимо за един човек без *вещомански* склонности); г) описателно (*несъедобные* росли там травы — там растяха треви, които *добитъкът* не ядеше).

2. С представка *пред-*. Превеждат се предимно с прилагателни, които съдържат представката *пред-* (под низкой, *предрассветной* луной — под ниската *предизгревна* луна, в *предзакатном* туманце — в *предвечерната* мараня). В единични случаи се използват причастия ... горели *предзакатным* солнцем — в отблясъците на *зализващото* слънце) и описателен превод (*предвечерняя* тишина — тишината на *съния следобеден час*).

3. С представката *после-* (един случай): был уже *послерасветный* час — сега вече не беше *оня първи час след изгрева* (описателно).

IV. Превод на прилагателните, образувани с представка и нулева аставка. Зафиксирали са само три случая: разглядеть его *безглазое* лицо — *безоко* лице, разглядеть его *беззуболице* — *безустно* лице. Прилагателните в оригинала са употребени в преносно значение, т. е. лице, на което не се забелязват нито очи, нито зъби (*безизразно* лице). За съжаление преводачът е използвал буквалния превод. В третия случай прилагателното е преведено описателно (веселый парень, вот *безязыкий* — умно момче, здраво, весело, ама на — *не може а говори*).

V. Превод на прилагателните, образувани с представка и наставка.

1. С представка *без-* и наставка *-н-*. Зафиксирали са два случая (*безгласный* вопрос в глазах, надрывался *безгрудным* голосом). При превода са използвани прилагателни (*безмълвен* въпрос, *писклив* глас).

2. С представка *под-* и наставка *-н-*: в *поднебесных* этажах проодили "юнкеры" — в *поднебесните* етажи...

3. С представка *на-* и наставка *-н-*. Зафиксирали са три случая. Два от тях при превода прилагателното се пропуска (на шее висел *ательный* крест — ... висеше кръст, в *надворных* постройках — *посройките*), но този пропуск не води до нарушаване смисъла на контекст, а в третия случай се използва прилагателно (носил в *нагрудном* гармане — ... в *горното* си джобче).

4. С представка *при-* и наставка *-н-*. При превода се използват предложно-свързани съществителни (*приречный* луг — пасището край реката, под ветвями притротуарной липы — под кичестата лиа до тротоара).

Изборът на тези средства може да се обясни с това, че този подтип прилагателни имат определително-обстоятелствена функция.

5. С представка за- и наставка -н-. При превода на тези прилагателни се използват прилагателни (в будочке возле загородного пляжа — в... автомат до крайградския плаж), описателен превод (носилки на заплечных лямках — държаха носилката върху снадените от партенки презрамки), а в един случай прилагателното е пропуснато (загородная роща вблизи... поселка — горичка край далечното селище).

VI. Превод на сложните прилагателни.

1. Сложни прилагателни с опорен компонент прилагателно с наставка -н-, мотивирано от глагол. Превеждат се предимно със сложни прилагателни (в тишине летнего *светоносного* блаженства — в притихналото *лъчезарно* блаженство, в *сенокосном* аромате — в *сенокосния* унес) и описателно (среди *солнценосного* июльского дня — в *окупания от слънце* ден).

2. Сложни прилагателни с опорен компонент основа на съществително и с първа основа — основа на прилагателно. Тези прилагателни биха могли да се разглеждат и като образувани от подчинителни словосъчетания със съгласуване (хариус с *яркими перьями*, Клавдия с *большими глазами*, парень с *долгой шеей*, лице с *карими глазами*). Вероятно поради тази причина се превеждат изключително с предложно-именни словосъчетания (предлог + прилагателно + съществително), които същевременно представляват описателен превод. Напр: *большеглазая* Клавдия — Клавдия с *големите очи*, *долгошей* парень — момък с *дълга шия*, живое *кареглазое* лицо — живото ѝ лице с *кафявите очи*, хариуса поднял, *яркоперого* — веднага измъкнал един хариус... с *ярки перки*.

3. Сложни прилагателни с подчинително отношение на компонентите, които предшестват опорния компонент и имат уточнителен характер. В зафиксираните случаи предшестващи компоненти са основи на числителни. Превеждат се с различни средства: а) сложни прилагателни с компонент числително (*однокомнатная* квартира — *едностаен* апартамент); б) предложно-именни словосъчетания (предлог + числително + съществително): *одноконная* избушка — *къшурка с един прозорец*, осенит себя *двуперстным* крестом — *ще се прекръсти с два пръста*; в) предложно-именно словосъчетание (предлог + прилагателно + съществително): под прилавками *полуподвальных* магазинчиков — *в зеленчуковите магазинчета в приземните етажи*).

4. Прилагателни с опорен компонент *подобный* (*ежеподобная* голова — *прилична на таралеж* глава).

5. Други типове прилагателни — образувани от фразеологични словосъчетания (*сиюминутная* звезда — *блеснали от ден до пладне...* звезди).

§ 3. Съпоставянето на художествените текстове на оригинала и превода показва, че при превода на разглежданите словообразователни типове относителни прилагателни се използват неравно прилагателни и други средства. Макар и с незначителен превес, съотношението е в полза на другите средства. Този факт говори за това, че преводът представлява творчески процес и преводачите се стремят към подбор на функционално-еквивалентни средства. Ще се спрем на отделните видове преводачески трансформации, използвани при превода на разглежданите прилагателни.

ГРАМАТИЧНО-СЕМАНТИЧНИ ТРАНСФОРМАЦИИ

I. Замени.

1. Замяна на частите на речта. Този вид трансформация се наблюдава много често и се прилага в случаи, когато в преводния език няма дума, която да съответства на думата на изходния език. При превода на разглежданите словообразователни типове руски относителни прилагателни преводачите са използвали предимно предложно-свързани съществителни с различни предложни връзки, сравнителни конструкции, други словосъчетания, описателен превод.

Предложно-свързаните съществителни се използват при превода на:

а) прилагателни, образувани с наставка *-н-* и означаващи: място (*вестибюльный киоск — будката във фойето*); предназначение (*зубная паста — паста за зъби, мусорный ящик — кошче за буклук*); принадлежност (*подвальная дверь — вратата на зимника, тетрадный лист — лист от тетрадка*); характерно свойство (*молочный запах — мирис на мляко*).

б) прилагателни, образувани с наставка *-ов-* (*-ев-*) (*угловая аптека — аптеката на ъгъла, дворовые липы — липите по дворовете*);

в) прилагателни, образувани с представка *при-* (*приречный луг — пасище край реката*).

Сравнителните конструкции се използват при превода на:

а) прилагателни, образувани с наставка *-н-* и означаващи: характерно свойство (*бутылочный хлопок — експлозия като от бутилка, козявочное чувство — усетих себе си като буболечка*); уподобяване (*зеркальный месяц... — месецът блестеше... като огледало*); б) прилагателни, образувани с наставка *-ий-* (*русалочьи глаза — очи като на русалка*); в) прилагателни, образувани с наставка *-ин-* (*журавлиные ноги — дълги като жерав крака*).

Със словосъчетания се превеждат прилагателни, означаващи: а) цвят (*кофейные волосы — коси с цвят на кафе, моршковое платье — рокля с цвят на къпини*); б) уподобяване (*в веерных складках — с надиплени на ветрило набори*); някои видове сложни прилагателни

(долгошей парень — момък с дълга шия, карегазое лице — лице с кафяви очи).

Описателният превод се използва при превода на:

а) прилагателни, образувани с наставка *-н-* и означаващи: *характерно свойство* (лечится *таежным* способом — лекува се *както се лекуват в тайгата*); *съдържание* (рыбная речка — богата с риба речка); *обем* (ведерный чайник — чайник, който събира цяла кофа).

б) прилагателни, образувани с наставка *-ов-/-ев* (боровая птица — птиците, които обитават иглолистните гори).

в) прилагателни, образувани с наставка *.аст-* (штыкастые ряды — редици стърчащи щикове).

г) прилагателни, образувани с наставка *-ист-* (уловистое место — място, където се ловеше много риба).

д) прилагателни, образувани с наставка *-ян-* (избяное тепло — топлината, която оставиха в къщурката; икряное брюхо — бремени с хайвер корем).

е) прилагателни, образувани от глаголи с наставка *-н-* (резная мебель — украсени с резба мебели).

2. Замяна на словосъчетанието (съществително + прилагателно) с дума, т. е. компресия на текста. Тази замяна е резултат от реалното различие между езиците и се използва особено често тогава, когато в преводния език няма дума, която предава по-икономично и едновременно с това по-изчерпателно информацията, съдържаща се в текста на оригинала.¹² В процеса на анализа бяха зафиксирани следните случаи, в които словосъчетанието се заменя с дума: *сценарные папки — сценарии*, *ванная комната — баня*, *людское жилье — жилище*, *людская толчея — навалица*, *полуподвальный этаж — сутерен*, *головная боль — главоболие*, *проездной билет — карта*, *актерская комната — гримьорна*, *спусковой крючок — спусък*, *бесштаннный парняга — поризанко*, *нестроевой солдат — нестроевак*.

ЛЕКСИКАЛНО-СЕМАНТИЧНИ ТРАНСФОРМАЦИИ

1. Генерализация (замяна на видовото понятие с родово). Използването ѝ е обусловено от реалните различия между изходния и преводния език, когато в последния няма такава дума (*махорочный дым — тютюнев дим*). В случая към тази трансформация се прибъгва и поради това, че прилагателното е образувано от реалия.

2. Антонимичен превод. Използва се при превода на: а) прилагателни, съдържащи представката *-не-* (*немужные годы — вдовишки патила*); б) прилагателни, които влизат в състава на подчинено допълнително изречение (стал уточнять, не было ли *телефонных звонков — взе да уточнява... обаждал ли се е някой по телефона*).

Ще се спрем по-подробно на превода на прилагателните, обра-

зувани от имена-реалии. Повечето от тях нямат еквиваленти — прилагателни в преводния език и когато са употребени в прякото си значение, се превеждат в зависимост от граматичната система на преводния език, т. е. със самата реалия + предлог (махорочный дым — дим от махорка). Но в анализирания материал бяха зафиксирани случаи, в които преводачите използват прилагателни, чието значение почти точно предава значението на името-реалия (*мудовая* тежест — *двадесеткилограмова* тежест; *аршинный* чай — лабазник — *едно-метрови* храсти). Отбелязан е само един случай на буквален превод (*краевая* газета — *краеви* вестник), макар че не всички български читатели са запознати с административните териториални единици в СССР.

Положението при превода на прилагателните, образувани от имена-реалии, се променя съществено, когато те са употребени в относително-качествено значение, т. е. в преносно. То като че преобладава над прякото, а това пък оказва влияние върху яркостта на колорита, той като че "избледнява".¹³ Поради това в подобни случаи преводачът прибегва до употреба на прилагателни-синоними, които назовават същия признак. Например:

а) прилагателни, образувани от реалии-мерки и реалии-пари: (*мудовые* валуны — *грамадни* едри камъни, *копеечные* свечки — *евтини* свещи); б) прилагателни, образувани от други реалии (*простоквашная* мякоть — *млечна* белота).

По-голямо разнообразие се наблюдава при превода при прилагателните *тундряной* (*тундровой*) и *таежный*. Например:

1. *тундровой* (*тундровые* озера — езера в *тундрата*, с *тундряной* стороны — *откъм тундрата*, *тундровые* мышцы-зверушки — *поляриятата* мишка-пъструшка, *тундряная* истерика — *тундрена* истерика). Фактът, че само в един случай е допуснат буквален превод говори за стремежа на преводачите към търсене на разнообразни и по възможност най-подходящи функционални еквиваленти.

2. *таежный*. Превежда се с:

а) предложно-свързани съществителни с различни предложни връзки: в (*таежная* работа — работа в *тайгата*, *таежный* промысел — ловуване в *тайгата*, *таежный* костер — огън в *тайгата*); на (*таежная* мгла — тъмнината на *тайгата*, *таежная* дедря — дедри на *тайгата*, *таежный* свет — светлина на *тайгата*); от (*таежная* хевра — паплач от *тайгата*, *таежные* вояки — юначагите от *тайгата*, *таежный* человек — човекът от *тайгата*); *насред* (*таежный* гордодок — градец *насред тайгата*).

б) прилагателни: *горски* (*таежный* песок — *горски* пясък, *таежное* убранство — *горска* подредба, *таежный* поток — *горски* поток, *таежная* изба — *горска* къшурка, *таежная* седловина — *горска* седловина, *таежный* промысловик — *горски* ловец); *първобитен* (*таежный* покой — *първобитен* покой);

в) фразеологични единици (у *таежното* лешето в углу — в *дънгорите Тилилейски*).

В единични случаи при превода прилагателното се изпуска, напр.: окаменело спит *таежната* вода — и спи мъртвешки сън; засрял в *таежната* речка — беше се задържал в речните ями.

§ 4. Основният недостатък на преводите от руски на български е буквализмът. "Под граматичен буквализъм разбираме неоправдано запазване на граматични форми и конструкции и в преводния текст, с което формата се откъсва от нейната функция и се нарушават нормите на преводния език."¹⁴

В анализирания материал бяха зафиксирани много случаи на граматичен буквализъм, който се изразява в копиране на чуждата конструкция — прилагателното се превежда с прилагателно, и се пренебрегва обстоятелството, че далеч не е без значение изборът на адекватно или субстантивно определение или на друг функционален еквивалент. Ще се спрем на следните случаи:

1. Прилагателното *тополинный* се отнася към прилагателните, образувани с наставка *-ин-*. Характерното за тези прилагателни е това, че се образуват предимно от съществителни-названия на животни. *Тополинный* представлява изключение. В контекста е употребено в номинално (*тополинный* пух) и в преносно значение (*тополиная* метел, *тополинный* день). В преводите тези значения са предадени буквално (*тополов* пух, *тополова* виелица, *тополов* ден). Подобни случаи са примери за механично пренасяне на форми и конструкции от оригинала в преводния текст. В първия случай *тополинный* има притежателно значение и би могло да се преведе *пухът от тополите*, а в другите два случая трябва да се има предвид контекстуалното значение на прилагателното.

2. Буквално е преведено прилагателното *стеклянный*, което в контекста е употребено в преносно значение (*стеклянная* официалност). Би било по-добре да се преведе *ледена* официалност.

3. Особено много примери на буквализъм могат да се посочат при превода на прилагателните, означаващи "характерен за това, което е означено с мотивиращата дума". Например: *огуречный* запах (ее шея и плещ), *речной* вкус (ее губ), пахне *банной* сыростью, пахне *чердачным* холодом, в густом *шалашном* сумраке (теполей). Всички посочени прилагателни са приведени буквално: пресен *красавичен* мирис, *речен* вкус (на устните ѝ), вълна на... *банска* спареност, миришеше на... *тавански* хлад, в гъстия *колибарски* здрач (на тополите), но нито едно от използваните български прилагателни не притежава подобна лексикална съчетаемост и не е естествено да образува такива словосъчетания.

4. Проява на буквализъм има и при превода на прилагателните, означаващи "подобен на това, което е означено с мотивиращата дума". Например: *лимонная* луна — *лимонната* луна (вм. жълта като

имон), *зеркальный* месѣц — *огледалният* месѣц (вм. месѣцът блесеше като огледало), *сахарные* зѣбы — *захарни* зѣби (вм. бели като няг зѣби), *лапчатые* отпечатки (теней) — *лапести* очертания (вм. азѣбени очертания).

5. Буди недоумение и преводът на следните прилагателни: *потянуло* *равнинистой* съфростью — *тревистата* влага повея; *веяние* *полынного* ветра — *полѣх на пелинов* вятър; *полосатый* шлагбаум — *раирана* рампа. Биха могли да се използват по-подходящи съответствия като: *замириса* на *лажна* трева; *полѣхна* *ветрец*, *наситен с дѣх на пелин*; *рампа*, *бойдисана* на *вици*.

Наблюденията над съвременните преводи от руски на български позволяват да бъдат направени някои обобщения и изводи, свързани с въпроса за превода на руските собствено относителни прилагателни.

1. Семантичната граница между качествените и относителните прилагателни е условна и непостоянна, тъй като относителните прилагателни могат да развиват качествени значения. Това явление се реща особено често в художествената реч и е една от причините, които създават трудности при превода на тези прилагателни.

II. Определителната функция на някои словообразователни типове руски собствено относителни прилагателни се предава на българските преводи с помощта на прилагателни (41 %) и на други средства (59 %). Прилагателните се използват предимно при превода на: 1. някои прилагателни, образувани от съществителни с наставка *-и*; 2. прилагателни, образувани с наставка *-ов/-ев-*; 3. прилагателни, образувани с наставка *-ин-*; 4. прилагателни, образувани с наставка *ск-*; 5. прилагателни, образувани с представките *не-*, *пред-*; 6. прилагателни, образувани с представка и нулева наставка; 7. прилагателни, образувани с представка и наставка; 8. някои видове сложни прилагателни.

III. За предаване на определителната функция на руските относителни прилагателни се използват преводачески трансформации на граматико-семантично ниво и лексикално-семантични трансформации. Първият вид трансформации се прилагат в следните случаи:

1. в преводния език няма дума, която да съответства на думата изходния език. Като функционално-еквивалентни съответствия се използват: предложно свързани съществителни, словосъчетания, равнителни конструкции, описания. Използването на предложно-именните словосъчетания се обуславя и от обстоятелството, че голяма част от разглежданите прилагателни са съотносителни с безпредложни конструкции в чиито състав влиза формата за род. пад. от съответното съществително, и с предложно-именни конструкции (косв. падеж на съществителното и предлог).

2. в преводния език има дума, която предава по-икономично и изчерпателно информацията, съдържаща се в оригинала (т. н. компресия на текста).

По-рядко се наблюдава използването на лексикално-семантични трансформации (единични случаи на генерализация и антонимичен превод). Очевидно при предаването на определителната функция на относителните прилагателни в превода се налагат граматико-семантичните трансформации, тъй като се изхожда от синтактичната функция на прилагателното в текста. Едновременно с това трябва да се отбележи, че използването на различните функционални еквиваленти е в зависимост от словообразователното значение на прилагателното. Така с предложно-свързани съществителни се превеждат предимно прилагателните, означаващи характерно свойство, местонахождение, принадлежност.

Със сравнителни конструкции се превеждат: 1. прилагателни, означаващи характерно свойство и уподобяване; 2. притежателни прилагателни.

Със словосъчетания от друг тип се превеждат: 1. някои прилагателни, образувани от съществителни с наставка *-н*. 2. някои видове сложни прилагателни.

Описателно се превеждат: 1. някои прилагателни, образувани от съществителни с наставка *-н*; 2. прилагателни, образувани с наставки от глаголи; 3. прилагателни, образувани с представка и наставка.

IV. Основната слабост при превода на разгледаните словообразователни типове относителни прилагателни е буквализмът. Тя се проявява предимно в случаите, когато прилагателното се превежда с прилагателно. Причините за допускането на този недостатък в преводите са няколко: 1) различната съчетаемост на думите и различният начин на разгръщане на тяхната семантика в близкородствените езици. 2) наличието на еднокоренни и почти еднакви в смислово и звуково отношение думи в близкородствените езици. 3) не се взема предвид контекстуалната и авторската употреба на думите в текста. 4) механичното пренасяне на чуждата конструкция в преводния език. 5) недостатъчно познаване на нормите на съчетаемост в езика на превода.

Особено ярко се проявява буквализмът при превода на следните прилагателни: *тополинный, шерстяной, стеклянный; огуречный речной, банный, чердачный, шалашный; лимонный, сахарный; студийный* и др.

Очевидно е, че все още не е преодолян несъзнателният стремеж у преводачите да си служат с формални еквиваленти, т. е. да изразяват дадени значения с аналогични форми дори тогава, когато това противоречи на нормите на преводния език.¹⁵ Дълг е на преводачите — теоретици и практики — да съдействуват за отстраняването на тези слабости, което от своя страна ще доведе до осъществяването на високохудожествени преводи.

БИБЛИОГРАФИЯ

- ¹ Класификацията е заимствана от "Русская грамматика", т. I, М., 1982.
- ² Русская грамматика, т. I, М., 1982, с. 273.
- ³ Русская грамматика, т. II, 1982, с. 79.
- ⁴ Грамматика СРЛЯ, 1970, с. 536.
- ⁵ В. В. Виноградов. Русский язык (грамматическое учение о слове), М., 1972.
- ⁶ В. В. Виноградов. Пак там, с. 155.
- ⁷ Русская грамматика, т. I, с. 542.
- ⁸ Е. М. Вольф. Грамматика и семантика прилагательного, М., 1978, с. 11.
- ⁹ И. Васева. Изкуството на превода, кн. 3, 1078, с. 40.
- ¹⁰ С. Павлова. Изкуството на превода, кн. 4, 1980, с. 164.
- ¹¹ С. Павлова. Пак там, с. 169.
- ¹² И. Васева. Теория и практика превода. С., 1980, с. 179.
- ¹³ С. Влахов, С. Флорин. Непереводимое в переводе. М., 1980, с. 23.
- ¹⁴ И. Васева. Изкуството на превода, кн. 3, 1978, с. 80.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. Ю. Бондарев. Выбор (Роман-газета, № 8, 1981). Ю. Бондарев. Избор, С., 1982. Превод Д. Петринска.
2. Ю. Бондарев. Игра, М., 1985. Ю. Бондарев. Игра, сп. Факел, бр. 5-6, С., 1985. Превод Е. Масларова.
3. К. Симонов. Живые и мертвые, М., 1961. К. Симонов. Живи и мъртви, С., 1968. Превод Ат. Далчев.
4. Ф. Гладков. Цимент, Харьков, 1983. Ф. Гладков. Цимент, С., 1977. Превод В. Москова.
5. В. Астафьев. Царь-рыба (Повести и рассказы), М., 1984. В. Астафьев. Царь-рыба, С., 1979. Превод Ив. Бояджиев.
6. В. Астафьев. Последний поклон (Повести о моем современнике), М., 1972. В. Астафьев. Последен поклон, С., 1982. Превод Ив. Бояджиев.

ИЗПОЛЗВАНИ РЕЧНИЦИ:

- Словарь совр. русск. лит. языка в 17-ти томах, М., -Л., 1950-1965. Речник на съвр. бълг. книж. език в три тома, С., 1955-1959.

111

112

113

114

115

116

117

ТРУДОВЕ НА ВТУ "СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Том 24, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1991

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "ST. ST. CYRILLE ET METHODE"

DE VELIKO TIRNOVO

Том 24, livre 2

FACULTE PHILOLOGIQUE

1991

НАЧИНИ ЗА ВЪВЕЖДАНЕ НА ПОЛУПРЯКАТА РЕЧ
ВЪВ ФРЕНСКИ И БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ИВАНКА ПОПОВА-ВЕЛЕВА

MODES OF INTRODUCING SEMI-DIRECT SPEECH IN
THE FRENCH AND BULGARIAN LANGUAGES

IVANKA POPOVA-VELEVA

Представя: Катедра по "Френски език и класически езици"

Рецензенти: Проф. д-р Ст. Георгиев, проф. к.ф.н. Кр. Манчев

Редактор: доц. к.ф.н. А. Чаушев

Велико Търново, 1992

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
TRAVELER'S COMPANION
1900

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

The object of this paper is semi-direct speech looked upon structurally as a compositional whole, formed from an introductory and introduced by the author (essential) part. Both parts of the structure develop different positional relations. Special attention is paid to the problem of establishing the borderlines of the semi-direct speech structures. Such indicators as time, place and participants (addresser and addressee) in the communicative act stand out clear.

В настоящей работе несобственно-прямая речь рассматривается в структурном отношении как композиционное целое, состоящее из вводящей и введенной автором (основной) частей. Обе части конструкции находятся в различных позиционных отношениях.

Специальное внимание уделяется вопросу определения границ конструкций с несобственно-прямой речью. Выделяются показатели как время, место и участники (адресант и адресат) речевого акта.

Полупряката реч се разглежда от повечето автори¹ като един от трите основни типа чужда реч наред с пряката и непряката (косвена) реч. Успоредно с това съществуват и схващания, които са не само крайни, но и твърде противоречиви. Според някои автори² изразяването на чужда реч се ограничава само с пряката, а според други³ — само с непряката. Тук, макар и неизразено експлицитно, става ясно, че полупряката реч не е, нито за едните, нито за другите, изразител на чужда реч. Някои по-нови изследвания по въпроса⁴ се противопоставят обаче на схващането, че непряката реч е вид чужда реч, опитвайки се да докажат несъстоятелността на твърдението на базата на теорията за полифония на речевите актове, която те разработват. В тази връзка Д. Менгьоно пише: "Alors que le discours direct est censé répéter les mots d'un acte d'énonciation et dissocie deux systèmes énonciatifs, le discours indirect n'est discours rapporté que par son sens, il constitue une traduction de l'énonciation citée."⁵ Полупряката реч, напротив, като "un mode d'énonciation original, qui s'appuie crucialement sur la polyphonie"⁶ намира не само потвърждение на досегашния си статут като вид чужда реч, но и нови перспективи за по-нататъшното ѝ изследване.

В съветската езиковедска литература по въпроса някои автори разглеждат успоредно с пряката, косвената и полупряката и редица други видове чужда реч. Така например Г. М. Чумаков⁷ различава:

пряма реч, косвенна, тематическа, несобственна и пряма⁸ и свободна пряма реч. Други учени пък изобщо не я разглеждат като вид чужда реч. И. Р. Гальперин⁹ прави следното разделение на видовете реч: 1) реч автор: а) повествование, б) описание природы, внешности персонажей, обстановки, ситуации, место действия и пр., в) рассуждения автора; 2) чужая реч: а) диалог (с вкраплением авторских ремарок), б) цитация; 3) несобственно-пряма реч.

Полупряката реч е изключена от сферата на начините за предаване на чужда реч и от някои френски автори. Ж. Отие¹⁰ твърди, че "le discours indirect libre apparaît, non comme une troisième forme grammaticale du discours rapporté, mais comme une configuration discursive particulière." Според нея "il est possible de définir, par des propriétés internes à une phrase, ce qui fait qu'elle constitue un discours direct, un discours indirect, parce qu'elle contient des marques univoques, lexicales et syntaxiques: le discours indirect libre, lui, n'est pas une forme grammaticale."

Обяснението на подобно твърдение можем да търсим единствено в тесните, изреченски граници, които генеративната граматика, чийто представител е авторката, налага. Полупряката реч не се побира в тези граници — тя е надфразово единство.

Изразител на същността на нашето изследване е схващането, че полупряката реч е един от трите основни типа чужда реч, които вече споменахме, и в работата си ще се придържахме към него. Това означава, че щом като "синтактичните единици, с които се предава чужда реч, са двукомпоненти, т. е. включват в себе си предаваща и предадена част"¹¹, то следва, че полупряката реч също е композиционна синтактична единица, състояща се от въвеждаща и същинска (въведена) част. И действително още у М. Липс¹² намираме зачатък на тази идея.

Авторката говори за "l'énonciation qui sert de cadre" на това, което тя нарича "la reproduction". Не е трудно да се разбере обаче, че с първия термин Липс обозначава "la narration" или "авторовото повествование": "L'énonciation satisfait au besoin d'exprimer des faits (le récit d'une aventure" — note reprise par nous plus haut dans le même texte), tandis que la reproduction insiste sur le sujet qui les a conçus." (op. cit., p. 8)

Във всеки случай можем да бъдем сигурни, че в термина "énonciation" не е вложено съвременното му значение като един от основните термини на теорията за речевите актове¹³ и член на дихотомията énoncé/enonciation. Самата Липс (цит. пр., с. 11), позовавайки се на Люке¹⁴, привежда следното определение: "Une proposition quelconque se compose de deux éléments. L'un, que nous appellerons énonciation, est un contenu de pensée d'ordre intellectuel, simplement

envisagé par l'esprit; l'autre est une attitude, une "prise de position" d'ordre volontaire à l'égard de cette énonciation."

Вторият термин "la reproduction" покрива трите основни типа чужда реч, с. à d. "les discours rapportes" ("... les différentes formes de reproduction (style direct etc.) que nous allons aborder." (op. cit., p. 14)

Както се вижда различията не са само терминологични¹⁵. Терминът "énonciation" у М. Липс е по-широко понятие. В него се включва както авторовото повествование, така също и въвеждащата част на полупряката реч, или по-точно М. Липс не прави все още опит за такова разграничение и оттам за определяне на границите на синтактичното единство. Ето защо е необходимо да уточним, че ние под "въвеждащата част" разбираме необходимият и достатъчен минимум от авторови изречения, които влизат в състава на синтактичното цяло и имат за цел да подготвят "смяната на субектно-модалния план"¹⁶, т. е. прехода от авторовото към чуждото изказване, например:

Demeuree seule avec la servante, Melle Thibaut s'étonna de cette manie extraordinaire: pourquoi ses patrons ne s'adressaient-ils pas directement la parole? (FM, LeD., 33)

Тя направи това, отчасти за да потисне притъпеното си, но по-голямо усещане на тъга, безнадежност и празнота, която я изпълваше. Колко много се различаваха животът в София от онова, което си въобразяваше! (ДД, 116).

В приведените примери от френски и български език последното изречение се явява чужда реч в нейната разновидност полупряка реч¹⁷. Първото изречение е въвеждащо, или — авторова реч.

Особено важно е да подчертаем, че "... диференциалният признак, който лежи в основата на позицията а в т о р с к а — ч у ж д а р е ч най-общо, макар и не съвсем точно, може да се определи като п р и з н а к з а в ъ в е ж д а н е (предаване, включване) на едно изказване в друго изказване. Чуждата реч притежава този признак, за разлика от авторовата реч, която не го притежава"¹⁸.

Като приемаме този диференциален признак за определящ в разграничаването на двата компонента на синтактичното единство (= единица) — полупряката реч, ще се опитаме да класифицираме типове полупряка реч от гледна точка от въвеждаща ги част, т. е. от формално структурна или синтактична гледна точка.

Както се посочва в Академичната граматика на съвременния български език "синтактичната структура (на полупряката реч) се изразява както във вътрешния строеж с определен тип изречения и тяхното взаимопроникване, така и във външната ѝ синтактична зависимост от авторовата реч. Може да се говори за синтактична рамка и за синтактична композиция на полупряката реч, като въз основа на

тях и на синтактичното съдържание се определят нейните разновидности и се извършва класификацията ѝ".¹⁹

Интересен опит за класификация на полупряката реч прави Ст. Георгиев в първото у нас самостоятелно изследване на полупряката реч в съвременния български език.²⁰ В него правилно се посочва, че "предпазването от едностранчива класификация изисква да се съобразяваме както със съдържанието на полупряката реч, така и с формално-езиковия израз на това съдържание. (...) Затова говорим, отбелязва авторът, за семантичен и структурно-синтактичен критерий"²¹, като към тях добавя и изискването за прилагане на стилистичния критерий, тъй като полупряката реч се среща предимно в езика на художествените произведения.

В действителност обаче е застъпен предимно семантичният критерий. Така например, когато авторът се насочва да разкрие същността на изреченията, изграждащи въвеждащата полупряката реч част, той ги разглежда откъм съдържателната им страна, в зависимост от семантиката на глаголите за въвеждане на полупряката реч, без да отдели нужното внимание на формално-езиковата им същност: "Изречения, които назовават мисъл, чувство, душевно състояние (подч. Ст. Г.) с помощта на глагол..."²²

Разкриване структурно-синтактичната същност на въвеждащата полупряката реч част се очертава по този начин като необходимо изискване и предпоставка да се извърши класификацията на типовете полупряка реч според синтактичната характеристика на въвеждащите изречения, както по отношение на български, така също и на френски език. В тази връзка следва да отбележим, че независимо от многобройните изследвания, посветени на полупряката реч във френски език, подобна пълна класификация също не е направена.

Опит за класификация на типовете полупряка реч според синтактичната характеристика на въвеждащите изречения ще направим на базата на художествени творби на едни от най-ярките представители на френската и българската литература, чието творчество се разполага в периода след Втората световна война и до наши дни и според нас представя съвременното състояние на двата езика. Следователно, поставените в изследването задачи се решават в синхронен план.

1. Конструкции с полупряка реч, които притежават въвеждаща част

Общият модел на конструкциите с полупряка реч, както беше отбелязано, предполага наличието на въвеждащата част. Един висок процент, около 99,3 % от общия брой на случаите, които разглеждаме, а те са над 2000 за български език и приблизително толкова за френски, следват този модел. Затова приемаме него за определящ.

1.1. Въвеждащата част е авторова реч

Наблюденията над емпиричния материал показват, че най-често въвеждаща част на конструкцията с полупряка реч се явяват авторските думи. Тъй като в едно произведение на художествената литература всичко, което не е чужда реч в нейните разновидности е авторски думи, или авторова реч, то много трудно е да се прокара граница между авторската реч, която ще наречем "повествователна" и тази, която влиза като компонент на бинарната конструкция. Решаването на този проблем несъмнено ще ни отведе към една нова и още слабо разработена област на научното познание — езиковата структура на текста. Значителни достижения в тази област представляват изследванията на съветските езиковеди²³. Особено значение придобива за нас мисълта на И. Р. Гальперин: "Проблема зависимости в единицах более крупных, чем предложение, — в СФЕ (сверхфразовое единство — б. м., И. П.)²⁴ в абзацах и в целых главах приобретает несколько иной вид. В этих единицах каждый отрезок текста, отделенный от другого смысловым и/или структурным (графическим) параметрами, уже приобретает кокую то степень независимости и изоляции."²⁵

Аналогична мисъл изказва и Е. А. Реферовская в цитираната вече книга. В главата за лексико-граматическите граници на надфразовото единство, правейки задълбочен анализ на богат фактологически материал от френски автори и определяйки редица параметри, които сигнализират за началото или края на тези единства, тя пише: "Не следует обольщаться: далеко не всякое сверхфразовое единство четко формально отграничено от предыдущего и последующего. Большая часть имеет, по-видимому, лишь семантические граници. Но есть и лингвистические способы сигнализации их начала и конца. Для этого используются как синтаксические структуры, так и лексика."²⁶

Очевидно точното определяне на границите на конструкциите с полупряка реч изисква специални наблюдения и може да бъде обект на отделна разработка. В настоящата работа ние вземаме под внимание само някои от тях, които според нас са от първостепенно значение: време, място и участници в комуникативния акт.

А. Темпоралният дейксис играе особено важна роля в определяне границите на конструкциите с полупряка реч. Актът на говорене, на изказване обикновено "на глас", както е при пряката реч, или "на ум", както е при полупряката, на чуждата реч се свързва винаги с м о м е н т а на говорене. По отношение на този момент глаголно-то действие се организира като принадлежащо към същия (= сегашния) момент, към миналото или бъдещето.

Ния се учуди, че Василица викаше тъкмо нея с е г а, но ще отиде, разбира се, щом е болна съседката. (ДТ, ПК, 270)

При полупряката реч в български език моментът на говорене се сигнализира обикновено във въвеждащата част на конструкцията и появата на дейктици (думи или изрази) като сега, сега вече, едва сега, в тоя миг, додето, когато, като, щом, щом като, изведнъж, след това, след малко, след време, по едно време, към десет часа, на сутринта, на другия ден, много години след това, преди това, преди няколко дни и много други е сигурен белег за началото на конструкцията с полупряка реч:

Е д в а п о з д р а ч, к о г а т о вече всички дюкяни бяха затворени и улиците из чаршията бързо пустееха, Стоян Глаушев наново почувства страх: де ще ношува, дали ще го пуснат пак в плевнята? (ДТ, 37)

В корпуса от примери на полупряка реч във френски език откриваме аналогични случаи: наречия за време — *quand, alors, depuis, maintenant, soudain, puis* и др.; предложни изрази за време — *après un moment, après son départ, au diner, dans ce moment, dans la nuit, pour la première fois, pour la dernière fois, pendant deux jours* и др.; безпредложни изрази — *ce soir, cette nuit-cideux jours* и др.; безпредложни изрази — *ce soir, cette nuit-ci, le lendemain matin*; имената на определени дни от седмицата — *lemercredi, le dimanche*; точни часове и пр. *à huit heures du soir, il était sept heures, deux heures plus tard* и т. н. и т. н.

C e t t e n u i t - c i, à cause de la conversation avec son père, il pensait à Martine... Bientôt deux heures du matin, elle devait déjà dormir. Petite perdue-dans-les-bois, petite courageuse, seule dans Paris... (ЕТ, RàC, 53)

Б.) Посочване на дейктиците за място, обозначаващи къде протича действието и се реализира полупряката реч, също така може да бъде формален признак за началото на конструкциите с полупряка реч:

D a n s l' a l l é e c e n t r a l e, la violence de l'averse la surprit: elle aurait fière allure pour la présentation de Patrik! Trempée, les bas crottés, les mains sales, les cheveux aplatis par ce chapeau ridicule! Tant pis — il pensera ce qu'il voudra! Elle n'avait pas le temps de passer à l'hôtel pour se changer! (НТ, Les E, 47)

Често пъти посочването на мястото е свързано с неговата промяна. В следващия пример действието (скандалът между братята) се е извършило на определено място (в салона). С неговата смяна започва нов момент от развитието на действието, в който ще се породи и полупряката реч. Този момент е изразен в същинската част на полупряката реч с наречието за време *сега*, противопоставящо се на имплицитното *преди това*, както и тук (= в стаята си) се противо-

поставя на гам (= в салона). Следователно с "Райна се прибра в стаята си" започва и конструкцията с полупряка реч:

Райна се прибра в стаята си. Откак се помнеше, в къщи не бе ставал такъв скандал. Тя си даваше сметка за последиците и за клюките, които щяха да плъзнат из града. За какво ли говореха сега братята ѝ? Миряна беше подписал договора, значи, и нейната част от общия капитал вече е вложен в мелницата. Манол сигурно лъже, че не е така. Той укроти Костадин, като му даде съгласието си да се ожени за Христина. Сега Костадин непременно ще се ожени, и то по-скоро, няма да чака. (ЕС, 392)

В много случаи темпоралните и специалните деиктици се допълват. Откриваме ги в едно и също изречение, въвеждащо полупряката реч:

Pendant ce temps, le long des rues abruptes; entre les murs bleus, ocre et violets des maisons mauresques, Rambert parlait, très agité. Il avait laissé sa femme à Paris. A vrai dire ce n'était pas sa femme, mais c'était la même chose. Il lui avait télégraphié dès la fermeture de la ville. Il avait d'abord pensé qu'il s'agissait d'un événement provisoire et il avait seulement cherché à correspondre avec elle. Ses confrères d'Oran lui avaient dit qu'ils ne pouvaient rien, la poste l'avait renvoyé, une secrétaire de la préfecture lui avait ri au nez. Il avait fini par accepter un télégramme où il avait inscrit: "Tout va bien. A bientôt". (AC, LaP, 82)

Промяната на обстоятелствата за време и място, сигнализирани посредством съответните деиктици, в много случаи съвпадат с началото на нов абзац, от което обаче не следва да се прави заключението, че формалните граници на конструкциите с полупряка реч са тези на абзаца, тъй като става въпрос за две коренно различни единства. Освен това наблюдават се и случаи, а те не са малко, когато конструкциите с полупряка реч започват в началото на абзаца, но завършват в средата му, или започват в средата, а завършват в края на абзаца, или още започват и завършват вътре в абзаца, без да има формално съвпадение на началото или края на конструкциите с полупряка реч с тези на абзаца. Понякога една конструкция с полупряка реч може да обхваща два, а понякога и повече абзаца. Разполагаме с многобройни примери на такива случаи, но поради голямата им дължина и ограничението на място, което тук се налага, няма да ги приведем.

В.) Полупряката реч, както посочват нейните изследвачи, независимо от употребата ѝ в трето лице, е форма на чужда реч, тъй като тя принадлежи не на възпроизводителя на речта (автора-разказвач), а на нейния производител (лицето-герой)²⁷. Следователно, за да се въведе полупряката реч, е необходимо да се посочи лицето, на ко-

ето тя принадлежи. Това става във въвеждащата част на конструкцията с полупряка реч. Затова въвеждането на говорещия е друг формален признак, който в много случаи бележи началото на конструкцията:

E d m o n rigolait. Qu'est-ce que ca pouvait lui faire, après tout, ce qu'Aurélien pensait de sa cousine? (LA, Au, 14)

Л и л а тръгна към къщи, стискайки в джоба си директивите за стачката. Пак наставления, пак книжни подробности, пак мъртви, строги и дребнави правила, които определяха подробно с кого да се работи и с кого не!... Пак недоверие към всеки, който оспорваше идейната платформа на стачката, който предложи нов начин на действие, който седнеше в кръчмата, тръгнаше с момиче или отидеше на вечеринка!... Сякаш за да се бориш за комунизма, трябваше предварително да се откажеш от всяка радост, да обърнеш гръб на живота, да тръгнеш право и неминуемо към смъртта!... (ДД, 210)

Лицето може да бъде назовано по име, но може да бъде използвана и друга дума, която го характеризира — прозвище, професия, "ранг" в семейната йерархия и др.:

L e d o c t e u r haussa les épaules. Comme disait le commissaire, il y avait d'autres chats à fouetter. (AC, LaP, 57)

L e p h a r m a c i e n lui parla avec sévérité. Quelle espèce de boule de gomme? Et puis quelle quantité? (LA, Au, 131)

L e D r ô l e était partagé entre la colère et le désir de dormir encore un peu. Son père ne perdrait rien pour attendre; Le Drole n'admettrait pas qu'on prit le moindre plaisir sans lui; il referma les yeux. (FM, LeD, 41)

Plus sa m è r e le sentait atteint, plus elle s'acharnait: c'était très commode, très agréable de rimailler toute la journée, au lieu de préparer sa philosophie... Les vers ca ne mène pas loin, ça n'a jamais nourri son homme, mais quand ils ne veulent rien dire... (J-PS, LesChL, 257)

Същата употреба наблюдаваме и в български език:

А к а д е м и к ъ т се облегна на стола си. Какво означаваше тая покана?... Може би се бе случило нещо в института, който ръководеше близо петнайсет години?... Не, надали! В научен институт истинско събитие, все едно какво, се случва веднъж на десет години. И непременно щяха да го предупредят, ако бе станало нещо. (ПВ, 39)

М л а д е ж ъ т усещаше някакво неясно угризение на съвестта — за какво ли? Нищо, утре всичко ще мине и ще се забрави. Няма да забрави само котето със счупената лапичка пред входната врата, неговият тъжен и безпомощен поглед...(ПВ, 66)

Назоваването още в самото начало на конструкцията с полупряка реч на лицето/лицата участници в комуникативния акт в някои случаи се оказва дори недостатъчно. Нужни са допълнителни средства. Например:

Martine et Cécile, nerveuses, reprirent le chemin du village. Comme cela aurait été beau si Daniel était apparu pour les défendre lors d'une attaque de ces voyous... pensait Martine. (ET, 18)

Изискването да бъде назовано лицето-производител на речта може да ни се стори очевидно, но то е от съществено значение в конструкциите, с които се предава чужда реч, тъй като са възможни различни комбинации между лицето-производител на речта, лицето-възпроизводител, лицето, към което тя е адресирана, лицето, за което се отнася, което може да бъде участник в комуникативния акт или трето лице и пр.²⁸ Поради тази причина анафоричната употреба на личните местоимения в някои случаи може да се окаже недостатъчна в смислоразличително отношение. В следния пример е трудно да се установи дали мислите принадлежат на автора-разказвач, на героя, на героинята или на трето лице-наблюдател:

Il l'avait transformée, il en avait fait sa substance. Elle n'existait plus en tant que créature distincte mais en tant que complément d'un homme. Si elle pouvait se contenter de ça... (HT, 354)

В други случаи личните местоимения могат да бележат начало-то на конструкцията с полупряка реч. Разбира се, те са употребени, изпълнявайки основната си функция — да заместват и м е н а на лица и предмети и непременно отпращат някъде по-напред в текста:

Elle eut le sentiment qu'il s'éloignait, qu'il était déjà trop loin pour que sa voix portât jusqu'à lui. Mais non, ce n'était pas vrai, elle le voyait assis là, une table les séparait. C'était son fiancé, et elle serait sa femme en octobre. (J—PS, 321).

От своя страна признакът за назоваване на лицето-производител на речта също може да се съчетае с някой от предходните два:

Le lendemain Daniel partait pour la ferme: il avait besoin de se reposer et de travailler. Le stage dans une exploitation, il allait le faire chez son père. Martine ne pouvait pas l'accompagner, elle passerait son congé payé à l'Institut de Beauté, où cela lui ferait un salaire double. Il lui fallait de l'argent pour payer les échéances de l'ensemble-cosy. C'était affreusement triste de se séparer, mais il n'y avait pas de choix. (ET, 52)

Още на втората нощ след раняването на Лазара дойде Кочо да я смени при леглото на брата си: той ще стои при него цяла нощ, тя да си почине (ДТ, 334)

Този пример, както и предходният, ясно показва, че рязка граница между формалните признаци за въвеждане на конструкциите с полупряка реч няма, че в произведенията на художествената литература често пъти те съществуват успоредно и взаимно се допълват.

Освен това следва да отбележим, че те могат да служат не само за въвеждане на конструкциите с полупряка реч, но и за тяхното

завършване. В следващия пример картината на смъртта на хаджията е разкрита през погледа на Исмаил ага. На него принадлежат и мислите в полупряка реч:

Хаджията се усмихваше като в сън и тънка струйка кръв се оттичаше от гънките на устните му Дали беше размишлявал и той върху пътищата на жълтиците си? Те ли му помагаша сега да не вижда смъртта? Те ли му пречеа да умре, както приляга на човек като него?

Против волята си И с м а и л а г а държеше пунгията и я гледаше. (ГС, 63).

Разработвайки теорията за интерпретация на речевите произведения в условията на действителна комуникативна дейност, която е една от главните задачи на прагматиката, нейните изследвачи подчертават съществената роля, която играе ф а к т о р ъ т а д р е с а т. Съществено място се отделя на вътрешната реч: "Мы хотим подчеркнуть, что она имеет свою прагматику, в которую входит не только говорящий, но и а д р е с а т, а следовательно иллюкутивные силы могут сохраняться и в некомуникативных условиях."²⁹ Същевременно се отбелязва, че "между речевым актом и прозаическим художественным текстом существует определенной параллелизм. (...) Литературной коммуникации так же, как и повседневному человеческому общению, присущи такие прагматические параметры, как автор речи, его коммуникативная установка, а д р е с а т и свързанный с ним перлокутивной эффект (эстетическое воздействие)."³⁰

Тъй като полупряката реч е определен вид чужда реч, тя предполага освен лицето производител на речта, говорещ и лице, към което тя е отправена, слушател. Най-съществената особеност на този комуникативен акт е, че той се извършва в съзнанието на един от героите (става въпрос за литературен герой, персонаж), т. е. като вътрешна, скрита реч. Когато говорещият и слушащият са едно и също лице — героят, тогава полупряката реч се реализира във формата на вътрешен монолог или вътрешен диалог.³¹ В тази връзка Емил Бенвенист³² отбелязва: "Le "monologue" est un dialogue intériorisé, formulé en "langage intérieur", entre un moi locuteur et un moi écouteur. Parfois le moi locuteur est seul à parler; le moi écouteur reste néanmoins présent; sa présence est nécessaire et suffisante pour rendre signifiante l'énonciation du moi locuteur. Parfois aussi le moi écouteur intervient par une objection, une question, un doute, une insulte. La forme linguistique que prend cette intervention diffère selon les idiomes, mais c'est toujours une forme "personnelle"."

а) — **Монологична полупряка реч:** при нея героят, лицето — производител на речта изказва своите мисли на ум, като при това ги отправя към самия, или за самия себе си. Поради тази причина се наб-

людава формално съвпадение на адресант и адресат. В следните примери от френски това са съответно Терез и Льо Дрол:

D'une main brulante et qui pourtant ne l'éveilla pas, de nouveau T h é r è s é l'écarta... Ah! l'écarter une fois pour toutes et à jamais! le précipiter hors du lit, dans les ténèbres. (FM, 46)

Il (l e D r ô l e) se leva de nouveau; ouvrit doucement la porte, se pencha sur la rampe et appela à mi-voix: "Dingo! Dingo! "Puis plus fort: "Dingo! Dingo!"

Ils avaient pris le chien avec eux... Il sautait toujours dans l'auto quand elle démarrait... Le Drôle était seul, mais il serait tout de même le plus fort! Elle n'oserait pas le laisser creuver de faim... Il n'y avait qu'à rester couché... Il se lèverait la nuit: le garde-manger est toujours plein de bonnes choses. On verrait bien qui aurait le dernier mot. (FM, 44)

И в български език се наблюдава същото явление:

През всичкото това време Ф а н и стоеше с наведени очи. Виковете и кръсците замайваха главата ѝ. Внезапно тя чу бумтенето на автомобила съвсем близо до себе си и почувства нужда да покрие очите си с ръка. Но нима се боеше да види Доминго, нима не трябваше да го окуражи поне с поглед? Колко подъл бе тоя страх, — страх от смъртта, страх от подвига на осъдените, страх от собствената си пасивност! И тогава тя ги погледна. (ДД, 278)

б) — Диалогична полупряка реч:

Бихме я разделили на два случая в зависимост от това дали в диалога участват едно или две (респ. повече) лица. На пръв поглед постановката за участие в диалога само на едно лице може да ни се стори абсурдна, но в действителност художественият текст дава тази възможност. Отдавна известна е в литературната критика формулировката за "борба на два вътрешни гласа" в литературния герой. Това "раздвояване" (dédoublement) има и свое езиково обяснение, коренящо се в обратимостта (réversibilité) на "ролите", т. е. адресантът и адресатът от първата реплика се превръщат съответно в адресат и адресант във втората, независимо от това, че референтът е едно и също лице -- героят.

A plusieurs reprises J e a n-M a r c rencontra le regard vigilant de sa tante. Soupçonnait-elle quelque chose Mais non, il lui prêtait perspicacité qu'elle n'avait jamais eue. (HT, 200)

За българския език установяваме абсолютно сходство:

С а м у и л не се учуди, че жената го позна — много хора го знаеха, — и напрегна ум. Дали не я беше виждал някъде? Не. Той помнеше хиляди човешки лица, а такова лице не се забравя. (АД, 106)

При тези случаи на вътрешна, скрита реч, когато тя протича в съзнанието на едно лице — автор и слушател на речта, за определяне границите на конструкциите с полупряка реч, се счита достатъч-

но условие назоваването му. Слушателят е включен имплицитно в това име.

При втория случай, независимо от това, че диалогът се води в съзнанието на едно лице — литературния герой, който е и пръв участник в диалога, адресант, се наблюдава включването и на втори участник, адресат, понякога изпълняващ само ролята на слушател. Например:

С а м у и л обърна глава — сви се нещо в сърцето му, поразвълнувано тази утрин, като долови в поклона на селянина не само почит, но и раболепие. И тогава спря поглед върху Д р а г ш а н — русата му глава стърчеше над главите на близнаците и сякаш златната му коса беше тая що хвърляше жълто сияние по плещите им. Очите му бяха сега сини и широко отворени — той бил Самуил. (АД, 214)

Този пример следва да разглеждаме като случай с двама участници в комуникативния акт, единият от които е производител на речта, автор или адресант (Драгшан), а другият (Самуил) е адресатът, без чието участие — присъствие и назоваване, би бил немислим както актът на "говорене", който тук се осъществява във формата на полупряка реч и протича в мислите на героя (Драгшан), така също би било немислимо и маркирането на началото на конструкцията. В това лесно бихме се убедили, ако се опитаме да съкратим първото от въвеждащите изречения.

По аналогичен начин, но екстериоризирайки диалога от сферата на съзнанието на героите, е употребен той в следния пример:

След закуска Ф а н и говори дълго. Тя обясни всичко. Тя молеше да бъде разбрана. В какво?... В правото ѝ да третира приятелите си като слуги ли? М ю р и е отправи въпроса сурово и понеже очите ѝ се свиха с леден блясък, той съзна, че не трябваше да го задава. (ДД, 144)

По-типичен, разбира се, е случаят, когато полупряката реч е изградена от репликите и на двамата участници в диалога, както това можем да установим в следния пример:

Mme K o s t r i z k i insista cependant pour qu'Alain occupât l'appartement d'Olivier, qu'elle nommait sa "garçonnière". Alain serait beaucoup mieux place Furstenberg qu'à l'hôtel, puisqu'il avait vendu son appartement. Il avait tant fait pour Olivier, celui-ci pouvait en retour faire cela pour lui et Mme Kostrizki s'indignait que son fils n'y eût pas songé. A l a i n s'excusait: leur séparation avait été si précipitée. L a v i e i l l e d a m e aurait bien conduit Alain chez son fils pour l'y installer, mais elle attendait sa soeur. Lise s'offrit à installer Alain, qui accepta. (CR, 52)

Едната от двете "разговарящи страни" може да бъде представена от повече от един участник. Това обстоятелство задължително на-

лага тяхното назоваване във въвеждащата част, а то от своя страна допринася за определяне на границите:

Към шест часа П р а й б и ш и Л и х т е н ф е л д станаха от сън и пиха кафе, което им направи жената на счетоводителя, а после, все още зачервени от спането, слязоха в градината. Веднага щом ги видя, с ч е т о в о д и т е л я т излезе от канцеларията си и дойде при тях. Може би господата се нуждаят от нещо? Не, от нищо. Те просто бяха в добро настроение и желяха да изпушат по една цигара, преди да започнат работа. (ДД, 314)

Диалогичната полупряка реч предполага изключително голямо структурно разнообразие, дължащо се преди всичко на обстоятелството, че се реализира в мисловната дейност на литературните герои. Тя може да включва двама или повече участници, т. е. да бъде под формата на диалог или полилог; да бъде ориентирана към момента на "говоренето" и непосредственото ѝ възникване или — ретроспективно, към отминал вече момент, в който се е провел диалогът; диалогичната полупряка реч може да се осъществи "на разстояние", когато участниците в комуникативния акт не се намират в непосредствен контакт и т. н. Например:

С т о я н беше гладен, беше премръзнал, беше уплашен, ледената грудка в гърлото му беше нараснала и тежеше още повече. Пред очите му премина д я д о му, баща му. Той беше т у к, в тъмното, но и т а м, у тях, в къщи. Ето и майка му, и Благуна... Къде си тръгнал, Стояне? Гони ме Осман, кехаята, иска да ме убие, дядо... Какво ти е, сине? Нищо, майко. Нищо не ми е... (ДТ, 14)

Поради все по-широката ѝ употреба в произведенията на художествената литература, както и все по-голямото ѝ структурно разнообразие някои изследователи я разглеждат като самостоятелна категория³³. По отношение както на българския, така и на френския език проблемът за диалогичната полупряка реч все още не е цялостно разработен и може да бъде обект на специално проучване. Посочените по-горе условия само маркират посоките на едно такова изследване. Независимо от това, по-внимателният им прочит ще позволи да се открият такива основополагащи критерии като: участници в диалога (комуникативния акт), време, място, средства, начини и т. н. В настоящата работа се налага да засегнем проблема за диалогичната полупряка реч само дотолкова, доколкото при определяне на формалио-структурните граници на конструкциите с полупряка реч, чийто вариант тя се явява, е необходимо да изясним въпроса за адресата, тъй като "няма адресант без адресат, — освен, разбира се, когато адресантът е пияница или психично болен"³⁴, и да издигнем като критерий лицето, към което тя е адресирана.

Към изложените дотук критерии за определяне на границите на

конструкциите с полупряка реч следва да прибавим и такива, традиционно разглеждани, които важат както за пряката, така също и за полупряката реч.

Г) В лексико-синтактично отношение първото изречение се характеризира с това, че всичките му части са изразени с пълнозначни думи.

Д) В синтактично отношение първите изречения са пълни.³⁵

Изреченията, които въвеждат полупряката реч, могат да бъдат относително самостоятелни, когато се отделят от въведената част с разделителна пауза, която в писмената реч се отбелязва с точка или многоточие, или несамостоятелни, когато се обединяват с нея в безсъюзно изречение.

Делението на изреченията на самостоятелни и несамостоятелни следва да определим в дадения случай като условно, тъй като изреченията на всяка една от двете части — въвеждаща и въведена, били те прости или сложни, са свързани помежду си. Те са свързани и с тези от другата част, като елементи на една синтактична конструкция.

Прилагайки обаче формалния признак, можем да отбележим следните разновидности на конструкциите с полупряка реч:

1.1.1. Конструкции с полупряка реч, при които въвеждащата и въведената част образуват едно сложно съчинено или сложно смесено изречение.

Синтактичните конструкции с полупряка реч, съставени от несамостоятелни членове, са двучленни. Единият член, това е въвеждащата част, а другият — въведената. Връзката между тях е безсъюзна. По външни белези можем да уподобим цялото със сложно съчинените изречения, но в никакъв случай не бива да го отъждествяваме с тях. Синтактичните конструкции с полупряка реч са синтактични единства, в които отчетливо се възприемат двете изграждащи ги части, а това е сигурен белег за излизане от рамките на изреченските синтактични отношения и преминаване на по-високо синтактично ниво, тъй като "по-голямата степен на разчлененост е типична за сложните синтактични единства".³⁶

Въвеждащата част на конструкциите от разглеждания тип може да бъде в:

- а) препозиция по отношение на въведената част
- б) интерпозиция
- в) постпозиция

Най-често срещани са конструкциите с полупряка реч от първия тип. Ето няколко примера у различните автори:

M m e D e n i s e ressentit une surprise agréable: cet homme parlait l'anglais! (ET, 35)

E l l e le savait bien d'avance: oui, c'était bien le soir de la représentation où elle assistait avec Christophe. (RR, 347)

На български език също се срещат подобни конструкции:

Л а з а р млъкна и дигна очи към наместника — да продължи ли? (ДТ, 120)

С т о я н се смути и се заозърта — нямаше ли тук някой, който да го подкрепи? (ДТ, 61)

Много по-рядко се срещат другите два вида.

(Elle ouvrit les yeux, le regarda, silencieuse.)

Ah, s e d i t-i l, au moins une fois, au moins une fois ces yeux remplis de larmes. (CR, 144)

Comme Daniel devait, après l'Ecole d'Horticulture, travailler chez son père à la pépinière, cet appartement n'avait aucun sens, d i s a i t-i l. (ET, 33)

Както и на български:

Не е вярно, че вещите убиват хората — мислеше той, — всъщност човек загрозява вещите със своята алчност за притежание. Може би неговите далечни прадеди са били много по-последователни, като са погребвали мъртвите заедно с техните вещи. (ПВ, 39)

Авторовите думи, организирани в така наречената въвеждаща част, могат да се намират и в п о с т п о з и ц и я по отношение на въведената част, както на френски, така също и на български език:

Как се увлече да предложи компромис на такъв човек! — не може ше да си прости Калинов. (ЕК, 119)

Обикновено думите на автора, когато те са в интерпозиция, имат характера на авторовата ремарка в конструкциите с пряка реч. От една страна се наблюдава инверсия на подлога и сказуемото, а от друга — в повечето случаи това са кратки, неразширени изречения. Тези особености карат някои автори да заключат, че са налице конструкции с пряка реч и по-точно една от разновидностите ѝ — вътрешна пряка реч.

Няма съмнение, че такава форма съществува, но това не означава изключване на възможността за съществуване успоредно с нея и на друга, която се явява една от разновидностите на полупряката реч. При определянето и разграничаването им обаче е необходимо да се взема под внимание иманентната характеристика на всяка от тях, като за полупряката реч тя се свежда най-общо до употребата на третото лице с интенция на първо, смяната на модалния план при преминаването на авторовото повествование към полупряката реч, специфичната употреба на времената, семантичната натовареност на глаголите, свързана с мисловната дейност на героя, с вътрешната му

реч и др. Неделима част от характеристиката на полупряката реч е нейното свободно вплитане в тъкътата на авторовия текст. То се изразява в писмената реч с "отпадането" на кавичките и тиретата, които обаче при действащите пунктуационни правила са задължителни за пряката реч³⁷.

Аналогичен подход намираме и у други автори. Анализирайки полупряката реч във френския език още в 1912 г. Шарл Бали³⁸ отбелязва, че "вместо да предхожда изказването, въвеждащият глагол може да се намира във вметнатото изречение". Нещо повече, той разглежда този случай като нов вариант, четвърти пореден. След пряката, косвената и полупряката реч Ш. Бали говори за "полупряка реч с вметнатото изречение, която се доближава до пряката реч". Примерите, които привежда нагледно показват, че Бали визира случая, на който се спираме по-подробно тук.

От голямо значение и при трите вида несамостоятелни двучленни конструкции с полупряка реч е контекстът, в който те се реализират. Справедливо в статията "За полупряката реч в съвременния български език" тя се разглежда като контекстова реч и отбелязва, че "вън от контекста полупряката реч губи своите качества и престава да съществува като самостоятелна категория"³⁹. В същото време следва да подчертаем, че м и к р о - и м а к р о - контекстът ("нейното близко синтактично обкръжение" и "обстановката, която обуславя използването на полупряката реч, която понякога е твърде широка и може да обхване по-голям период от време, да ни пренесе в цялото произведение, в предисторията на героя") трябва да разглеждаме като два варианта на въвеждащата част:

- а) непосредствено въвеждаща част (en contact) и
- б) въвеждащ контекст (à distance).

В следния пример микроконтекстът се изразява с въвеждащата част на конструкцията:

Задоволството в погледа им стана още по-забележимо — доста хубави нещица бе загубила тя в тоя беден и нищожен живот. (ПВ, 24)

А макроконтекстът — в предхождащия контекст, в който измежду многото други, които нямат пряко отношение към изказаната в полупряката реч мисъл, могат да се отделят следните изречения, в които полупряката реч намира упора:

(...) След малко на вратата се позвъни. Влязоха три възрастни жени, облечени в доста износени, но прилични ушити тъмни дрехи. (...) И трите се препоръчаха за бивши съученички на покойната. (...) Като дойдоха и другите гости, те се размърдаха като хлебарки из апартамента, огледаха всичко, дори надникнаха в спалнята облепена цялата в златисти виенски тапети. (ПВ, 24)

В разграничението между макроконтекст и непосредствено въвеждаща полупряката реч част ще намерим обяснението и на такива конструкции с полупряка реч, чиято въвеждаща част има нулев показател, на които ще се спрем в края на нашата работа.

Авторовите думи, или въвеждащата част, в състава на двучленините конструкции с полупряка реч се срещат най-често в и н т е р и л и п о с т п о з и ц и я, когато двучленното звено влиза в състава на многочленна конструкция. Например:

Vivre comme un orvet, une pensée sournoise traversa Alain. Ce serait presque suffisant. Pour lui du moins. On peut engranger beaucoup d'observations en quatre mois. Il connaissait déjà assez bien les Kaingas. (...) Et il n'y aurait pas dix-huit autres interminables mois à passer avec ces hommes, qui vont lui devenir intenable. (CR, 24)

Или в български:

Султана всичко знае, всичко слага в най-добър ред — каква чудна жена е тя! Силна жена — той забеляза, че снагата ѝ натежаваше, виждаше я уморена, с повехнало и странно променено лице, и погледът ѝ бе омекнал, но бе станал някак чужд — дали не беше болна? — все пак не преставаше със същото усърдие да се грижи за къщата и за мъжа си. (ДТ, 72)

Понякога авторовите думи разкъсват полупряката реч, а понякога я обрмчват:

Chez M'an Donzert, on l'attendait, il y avait des fleurs sur la table ses plats préférés... On la voyait si rarement, c'était une tête que de l'avoir! disait M. Georges. Dommage que Cécile et Pierre n'étaient pas des leurs, Pierre venait de signer un contract important avec une firme étrangère, et M'an Donzert embrassait Martine à tout bout de champ. (ET, 91)

Тази сложна структура се използва с голямо майсторство и в българския език при разкриване на образите:

Лазар пожела да докосне с пламналата си ръка тия гъсти буйни коси и какви бяха те меки и прохладни, ала ръката му остана да висе неподвижна, той чувстваше само парещ огън по дланите си. Не — поиска да се защити той, — как би дигнал ръка да погали девойката, сестрата на най-близкия си приятел, пред толкова люде, които можеха да го забележат! А тя беше толкова близо в мрака и Лазар чувстваше дори мислите ѝ: аз съм тук, до теб и те обичам. (ДТ, 243)

Авторовите думи образуват "синтактична рамка"⁴⁰ много често и тогава, когато конструкцията с полупряка реч, изграждаща едно изречение, е употребена самостоятелно, без да бъде включена в състава на многочленната конструкция:

Ses filles (de Mme Barrel) sont son orgueil: toutes trois ravissantes, un peu maigres, ça s'arrangera avec le mariage qui vous double les sangs, blondes comme leur mère, des cheveux rêveurs, elles ont l'air de descendre d'un vitrail. (LA, 20)

Подобна реализация срещаме и на български език:

Голямата зала беше препълнена с хора, откъде толкова много хора наистина, повечето от които му се струваха съвсем непознати. (ПВ, 21)

При това у не един автор:

Султана го разгледа от всички страни, забеляза де да отпусне — у, какви широки бяха раменете му, салтамарката стърчеше отзад! — забеляза де да го пристегне и го накара отново да съблече дядовите ѝ дрехи, за да ги постъкми за него. (ДТ, 54)

Както и при Димитър Димов:

Тя беше почнала тази игра отдавна, след дълги колебания, с известна мудност — дано стане нещо, което да я осуети — и преди два дни беше стигнала до решителната ѝ фаза, която се изрази в това пътуване. (ДД, 60)

В заключение бихме могли да обобщим нашите наблюдения. Даденият вид конструкции с полупряка реч, въвеждащата и въведената част на които образуват едно сложно изречение, е широко разпространен и в двата езика, за което свидетелстват приведените примери от редица автори съответно на френски и български език. Същевременно се наблюдава едно структурно разнообразие, което прави стила на всеки от тях неповторим. То се изразява в многовариантната съчетаемост на изграждащите конструкции с полупряка реч въвеждаща и въведена част: с пре-, интер- и постпозиция на първата.

При изясняване същността на конструкциите с полупряка реч от типа "мислеше си той" на въвеждащата част в интерпозиция, бе установена разликата между конструкциите с полупряка реч и конструкциите с пряка реч от същия тип, или така наречената "вътрешна пряка реч", на базата на съвкупността от морфологични, синтактични, семантични и графични особености, характерни за всяка от тях. Нито една от особеностите не бива да бъде подценявана при определяне на типа чужда реч, тъй като това би довело до изкривяване на картината и до неправилни изводи. Отделянето на който и да било от критериите от останалите е допустимо единствено с цел да се извършат анализите, но не бива да се забравя, че това деление е напълно условно.

Многовариантността на конструкциите с полупряка реч се изразява, както беше посочено, и във включването им в състава на едно-

или многочленни конструкции. Тогава най-ясно се откроява синтактичната рамка, за която говорим при конструкциите с полупряка реч.

Не на последно място е контекстът при разкриване същността на конструкциите с полупряка реч.

Накрая би следвало да посочим, че от структурно-синтактична гледна точка не бяха констатирани различия между двата езика.

1.1.2. Конструкции с полупряка реч, при които въвеждащата и въведената част са самостоятелни изречения

1) Всяка от двете части на конструкцията — въвеждаща и въведена — може да се състои от едно самостоятелно изречение, било то просто или сложно. Естествено изреченията се разделят интонационно с пауза, а пунктуационно — обикновено с точка. Теоретически е възможно да имаме конструкции $A + B$, както и $B + A$, където A е въвеждащата част, а B — полупряката реч, но в художествената литература се среща предимно първата конструкция:

M. Georges se mit à parler de l'attitude qu'un galant homme devait avoir vis-à-vis des femmes... Puisque les femmes rêvaient à la solennité de l'église, un galant homme se devait leur donner cette joie... (ET, 34)

Полупряката реч може да се явява аргументация на изказаната във въвеждащата част мисъл, както това е в предходния пример. Тя може да бъде също така потвърждение или отрицание, заповед или въпрос и т. н.:

Rambert réfléchissait. C'était sans doute pour cela, mais il était impossible que ce fût seulement pour cela. (AC, 186)

Rieux téléphona cependant au service communal de dératisation, dont il connaissait le directeur. Celui-ci avait-il entendu parler de ces rats qui venaient en grand nombre mourir à l'air libre? (AC, 14)

Аналогична е употребата ѝ и в български език:

По неизкоренения навик на егоизма си тя и сега мислеше първо за себе си. **Какво щеше да прави без Мюрие?** (ДД, 242)

Много по-интересни са случаите от формално-структурна гледна точка, когато освен въвеждащото изречение, имаме автори думи (или ремарка), разкъсващи структурата на въведената част. При тях се постига по-голяма експресивност и многопластовост на текста:

Cela a commencé par une invitation chez une de ses clientes, une brideuse acharnée. Drôle d'idée avait grogné le mari de la dame, un haut fonctionnaire du ministère des Finances, inviter sa manucure! (ET, 78)

Alain prêtait à la dormeuse une âme pale et souriante, qui devait se tenir aux aguets à l'envers du sommeil. Elle denoue ses cheveux, pensait-il, plus facilement que ses sentiments. (CR, 115)

Посочената особеност е характерна както за френски, така също и за български език.

2) Всяка от двете части на конструкцията с полупряка реч може да се състои от две или повече самостоятелни изречения. От формално-структурна гледна точка във въвеждащата част се срещат практически всички видове прости и почти всички видове сложни изречения. От функционална (комуникативно-прагматична) гледна точка обаче тук се наблюдават само съобщителни изречения. Емоционално-експресивната наситеност, която е присъща на въведената част (същинската полупряка реч) и обуславя нейното изключително разнообразие от въпросителни, възклицателни, желателни и т. н. изречения, отсъства при въвеждащата част. Затова тя е по-монотонна, доближавайки се плътно до тона на авторовото повествование:

Alors commençaient l'abstraction et la difficulté en effet, car la famille du malade savait qu'elle ne verrait plus ce dernier que guéri ou mort. "Pitié, docteur", disait Mme Loret, la mère de la femme de chambre qui travaillait à l'hôpital de Tarrou. **Que signifiait cela? Bien entendu, il avait pitié. Mais cela ne faisait avancer personne. Il fallait téléphoner.** (AC, 86)

На български език също:

Павел разтри чело. Стори му се, че този хубав млад човек е останал от някогашните апостолски времена. Такива, с по-малко романтизъм, намираха сега нови знамена. Те ставаха министри в София и пращаха романтиците да чезнат в пограничните градчета, в пожизнено заточение. Да, така — в погранични! Така — пожизнено... Впрочем нали самият той бе споменал, че се е виждал днес с един полкови лекар? Този лекар трябва да е човек като него — също натирен и сигурно — не сам... (ГС, 194)

Естествено е в случаите, когато и двете части на конструкциите с полупряка реч се състоят от две и повече самостоятелни изречения, не всички въвеждащи изречения да заемат еднакво положение по отношение на полупряката реч. Някои от тях остават **п р е п о з и т и в н и**, същински въвеждащи изречения, други са **и н т е р п о з и т и в н и**, а трети — **п о с т п о з и т и в н и**.

Elle savait qu'il en souffrirait trop, et qu'il donnerait à l'affaire un caractère plus grave. Elle n'avait pas d'amis (1). **Recourir à la police?** Elle s'y refusait par crainte du scandale (2). **Il fallait en finir, pourtant.** Elle sentait que son silence ne suffirait pas à la défendre, que le drôle qui la poursuivait serait tenace, et qu'il irait jusqu'à l'extrême limite où il verrait du danger pour lui(3). (RR, 321)

Не е трудно да открием и в българския корпус от примери аналогична конструкция:

Спасуна ги гледаше замислено. Едното беше на десет години, а другото на дванадесет. И двамата бяха одрали кожата на баща си: същият едър кокал, дълги лица и спокойни светли очи, които излъчваха някакво сияние (1). **Същински бащичковци!**... Но дългите им ръ-

це и крака бяха тънички, а лицата — бледи. Всяка пролет очите им се зачервяваха от сухоежбината през зимата. Спасуна ходеше по къщите да пере и нямаше кой да им готви (2). Слабичко ги хранеше тя! Да, слабичко ги хранеше, защото парите не стигаха, защото трябваше да им купува дрешки, учебници и тетрадки, защото беше решила да ги изучи поне до трети клас — непосилна задача за самотница без мъж, за работничка в тютюнев склад... Ех, немотия!... Спасуна въздъхна дълбоко(3). (ДД, 393)

Като разновидност на многосъставните конструкции с полупряка реч можем да разглеждаме случаите когато:

а) въвеждащата част на конструкцията се състои от няколко изречения, а въведената само от едно. То идва като обобщение на изложените мисли във въвеждащата част и затова се отнася в еднаква степен както към непосредствено предхождащото изречение, така също и към останалите. Препозицията на въвеждащата част е най-типична за случая:

On sonna soudain. Il se précipita. C'était le facteur des imprimés. Avec un calendrier. Et le sourire de fin d'année. Il était déjà venu, mais il n'y avait personne. (LA, 390)

Или:

Майката погледна замислено към прозореца и въздъхна пак. В паметта ѝ изникна миналото, когато работеше в складовете на "Никотиана" и "Родопски тютюни". Спомни си кафявия прах, който през безкрайния работен ден се наслойваше в дробовете ѝ. Спомни си отровната миризма, която замайваше главата ѝ, убиваше свежестта на бузите и сякаш изсмукваше кръвта от тялото. Спомни си дните на стачките, когато полицията разтурваше събранията и безмилостно гонеше работниците с палки и бичове. Господи, колко отворително ѝ се струваше това сега! (ДД, 29)

б) въвеждащото изречение е само едно, а въведената полупряка реч е изградена от повече от две самостоятелни изречения; препозитивната употреба на въвеждащата част отново е най-често срещана и при този тип:

Ce fut quand elle se retrouva seule dans sa chambre que Melle Thibaud mesura sa témérité. Euzèbe Romazilhe la croyait en possession d'un système infailible pour dompter les natures difficiles. En réalité, elle n'avait aucune idée, aucun plan. Sans doute, ce n'était déjà pas mal d'avoir réussi à séparer Néron enfant de ses esclaves. Elle restait seule en face du monstre. Mais à quelle méthode s'arrêter? La force? La douceur? La ruse? (FM, 40)

Както и за български език:

Султана увещаваеше сина си, в гласа ѝ прозвучаваше дори молба, но очите го гледаха строго. Да беше Стоян на негово място или

Лазар да беше по-друг човек, или да беше мъничък, както някога, тя би говорила по-иначе с него. Или както някога, би заплетнала ризката му. Господ му изпращаше най-голямото щастие — най-хубавата мома и пашовско богатство, — а той го отритваше, та чак и бога да разгневи. О, тя няма да го остави тъй, няма да позволи да рухнат най-хубавите ѝ планове тъкмо за него, за най-любимото ѝ дете! (ДТ, 203)

в) Макар че най-типична и за този случай да е *препозиция* та на въвеждащата част, в някои случаи тя се среща и в *интерпозиция*, например:

On avait marché dans le couloir, elle en était sûre! Dressée dans son lit, elle écouta. Rien. (НТ, 92)

Или:

Постепенно академикът свикна със самотата си, тя вече не му тежеше. Започна отново да работи, макар и с някакво дълбоко неведение в сърцето си. Всичко се бе свършило, животът отиваше към своя край. Навярно други щяха да довършат това, което бе почнал. Други, но кои други? Може би неговият собствен племенник? Той бе наистина умен и талантлив младеж, в това нямаше никакво съмнение. И все пак някъде в дъното на душата си старият човек сякаш усещаше зрънце отровно недоверие. Работата се състоеше в това, че на младежа всичко му се отдаваше някак бързо и лесно. Не говореше ли това за малко лек характер, за повърхностно мислене? Истинският учен трябва да напредва малко по-солидно и бавно. Трябва по-малко да вярва и да се съмнява. И по-добре е мъничко да заеква, отколкото да говори съвсем гладко и хубаво. Сашо говореше гладко и хубаво, умът му работеше като кибернетична машина. Кой знае защо това не му харесваше. (ПВ, 33)

Не са редки и случаите, когато единственото въвеждащо изречение да се намира в *постпозиция* по отношение на същинската полупряка реч:

Encore une année!... Les deux enfants étaient tendus jusqu'à se briser, en vue de l'épreuve finale. (RR, 326)

Тази конструкция е характерна както за френски, така също и за български език.

Полупряката реч, съставена от две и повече изречения, може да бъде въведена от едно авторово изречение в съчетание с друго, с което тя завършва, и по този начин се получава *синтактична рамка*:

Daniel était encore stupéfait. Formidable, cette négation de l'art, à l'état pur! Martine était quelqu'un d'exceptionnel. Et combien étrange était l'emportement avec lequel elle disait: "C'est beau!" devant une devanture où étaient exposés des objets pour orner les intérieurs... Martine aimait ce

qui était neuf, poli, verni, net, lisse, "impécable". Daniel avait découvert cela et la taquinait là-dessus. (ET, 31)

На български език също:

Замаяна от надеждата, че ѝ се отдава благоприятен случай да се срещне с Кондарев и да му покаже своята преданост, Райна се раздели със Сотиров, глуха и сляпа за всичко друго край себе си. Христина бе отстранена. Кондарев — болен и самотен — тъкмо сега трябваше да оцени любовта ѝ. Неправдата, извършена над него, разпалваше чувствата ѝ и Райна вървеше като насън, погълната от мечти и копнежи. (ЕС, 338)

В заключение следва да отбележим: конструкциите с полупряка реч, на които въведената и въвеждащата част са изградени от самостоятелни изречения следват два структурни модела. Всяка от съставните части се състои от а) едно или б) две и повече самостоятелни изречения. Всеки от случаите а) и б) представя структурни варианти, дължащи се на различната позиция, която заема полупряката реч по отношение на въвеждащата я част. Както и в т. 1.1.1. и тук бяха установени: пре- интер- и постпозиция на въвеждащата полупряката реч част, както и рамкова конструкция. Беше констатирана също така аналогия в двата езика на базата на илюстративния материал. Там където не бяха приведени примери и от двата езика беше посочено сходството като се имат предвид и други наши наблюдения. От това, че корпусът не предоставя в конкретния случай такива примери не следва, че съответната конструкция не е присъща, за който и да било от двата езика. По-високата честота на употреба (респ. по-ниската за другия език) дори и в един такъв корпус, какъвто е нашият, свидетелства само за предпочитанията, които имат съответните автори да я използват, изграждайки своите произведения и оформяйки своя стил. В това отношение конструкциите с полупряка реч притежават изключително големи възможности. Същинската полупряка реч е емоционално наситена и този факт намира своя израз в разнообразието от въпросителни, възклицателни, желателни и т. н. изречения. В същото време тя се противопоставя на въвеждащата я част, изградена предимно от повествователни изречения и доближаваща се поради тази причина плътно до тона на авторовото повествование.

1.1.3. Конструкции с полупряка реч от смесен тип

При този вид конструкции се наблюдава смесването или съчетаването на другите два вида, т. е. смесват се конструкциите с полупряка реч, съдържащи самостоятелно или несамостоятелно изречение като член на конструкцията. Те винаги са съставени от две и повече изречения както във въвеждащата, така също и във въведената част:

Il cria, qu'elle ne ferait jamais rien de propre, qu'elle s'occupât de cuisine, de couture, de tout ce qu'elle voudrait, mais au nom du Ciel! du'elle ne fît plus de musique! ce n'était pas la peine de martyriser les gens à entendre ses fausses notes. (RR, 231)

Пълно сходство намираме в следния пример от български език:

Лесли предусети, че тя щеше да го натовари да върши нови глупости, но, дявол да го вземе, тази жена притежаваше неотразим чар! Дали я обичаше? Той си зададе въпроса ненадейно, но веднага си отговори с положително "не" (ДД, 140)

Или:

Като дойде на себе си, Ана помисли, че е сляпа. Обезумяла досега към очите си — ръцете ѝ са свободни, — отмахна завивката и като видя изгорелите си нозе, заплака. Нозете ѝ, нейните бели нозе... (АД, 253)

Още един пример от български език ще ни убеди в това, че разглеждания тип конструкции с полупряка реч е често употребяван от българските писатели:

В душата ѝ се промъкна съмнение — защо Райна, а не Костадин ѝ каза това и защо така неочаквано възстанови прекъснатите си връзки с нея? Според нейните понятия бе недостойно сестра да доверява братовите си чувства. Нима Костадин не можеше сам да стори това? (ЕС, 143)

Заклучение:

В конструкциите с полупряка реч от смесен тип не само се потвърждават установените вече особености на съставящите ги по-малки единства, но което е по-съществено, те са израз и доказателство за окрупняващите се надфразови единства, чрез които се осъществява прехода от изречението към текста. Изключително необходимо е на сегашния етап тези звена да бъдат ясно обособени.

1.2. Конструкции с полупряка реч, при които въвеждащата част е друг вид чужда реч

За предаване на чуждата реч в съвременния френски език, а също така и в съвременния български език се използват формите на пряката, косвената и полупряката реч. Естествено в тъкътата на художествените произведения те се употребяват, освен независимо една от друга, и като се съчетават по различен начин. Най-често това става чрез включване на един вид чужда реч в друг или чрез линейно присъединяване. Включване се наблюдава тогава, когато думите на едно лице (напр. в пряка реч) се включват чрез думите или мислите (в пряка или полупряка реч) на друго лице и т. н. Линейното съчетаване, от друга страна, се наблюдава тогава, когато чуждите думи или мисли се предават първо с един от видовете чужда реч, а

след това, в рамките на същата синтактична конструкция, се продължава с друг вид реч. Ще се спрем по-подробно на втория случай. Преди това обаче бихме искали да припомним, че както вече отбелязахме, М. Липс отделя специално внимание на този въпрос в книгата си за полупряката реч: "C'est dans l'emploi simultané avec les types parallèles que l'indirect libre prend, par contraste, toute sa signification. Il alterne avec le direct et l'indirect ordinaire soit dans le même discours, soit dans le dialogue. Dans l'un comme dans l'autre, le style indirect libre se distribue de la même manière."⁴¹

1.2.1. Пряката реч — въвеждаща част на конструкциите с полупряка реч

Появата на полупряката реч в художествените произведения често пъти е продиктувана от реплика в пряка реч на същото или на друго лице, като вътрешна реакция на съгласие или несъгласие с изказаната в пряката реч мисъл, като размисъл:

"Il y a des amis à toi dans la salle, tu sais..."

Aurélien fronça les sourcils. **Qui ça?**

"Trois dames et deux messieurs..." (LA, 103)

Аналогична употреба откриваме и в българския език:

— Разговаряхте ли с някого, мисис Хорн?... — попита той.

Господи, нима беше вече побъркана до такава степен, та говореше на себе си като луда?... И Кармен беше забелязала същото.

— Не, с никого. (ДД, 216)

Въпросът от първата реплика в пряка реч и отговорът в пряка реч образуват своеобразна рамка на въвеждащи изречения.

В други случаи пряката реч само предхожда (намира се в препозиция по отношение на) полупряката реч; възможни са няколко структурни варианта:

— **А + В + В**, когато полупряката реч принадлежи на втория от двамата събеседника. След изказаната на глас мисъл (в пряка реч), полупряката придобива звучене на "реплика в страни". Например:

А — Ça n'a pas marché aujourd'hui? dit Mme Rieux.

В — Oh! Comme d'habitude.

В Comme d'habitude! C'est à dire que le nouveau sérum envoyé de Paris avait l'air d'être moins efficace que le premier et les statistiques montaient. (АС, 116)

В българския език този вариант също се употребява:

А — Господарю... — рече Гневота.

В — Зная, Гневота, зная...

В Той беше решил. Зоя — тя ще получи заслуженото. Прилуп — само бог може да му плати. Гост е, ала ако не днес, утре възмездие-то ще го стигне. Не бива да го буди. Невръстните деца... Дъщерите

му... По-добре сега. И да оживеят, с тоя позор на челата... А той... (АД, 521)

— А + В + А, когато полупряката реч принадлежи на първия от двамата събеседника. Тя звучи като заключение, извлечено от получения на глас отговор.

А — Si elle ne t'attend pas, tu seras vexé. Si elle t'attend, tu seras coincé.

В — On n'est pas coincé que si on veut bien.

А **Brave jeune loup, pensa Alain. Il transforme ses faiblesses en férocité. Il ne s'aime pas encore assez pour aimer qui que ce soit.** (CR, 23)

В последния пример полупряката реч е подсилена от вметнатото изречение. Но само то би било недостатъчно за правилното възприемане на изказаната в полупряката реч мисъл. Истинска въвеждаща част се явява предхождащата пряка реч.

Същата схема се среща и в българския език:

А — Не ще се подчиня никому.

В — Защо да се подчиняваш? Ще изпълняваш длъжността си. А един ден можеш сам да станеш директор.

А **А, ето каква била работата!** (ЕК, 53)

— А + В + А + В:

А — Et comment cela?

В — Il est devenu poli.

А — Ne l'était-il auparavant?

В **Grand hésita. Il ne pouvait dire que Gottard fût impoli, l'expression n'aurait pas été juste. C'était un homme renfermé et silencieux qui avait un peu d'allure du sanglier.** (АС, 54)

Подобна картина се наблюдава и в българския език:

А — Как се чувстваш? — попита той.

В — А ти?

А — Малко съм неспокоен. Макар, че Димо е факир в тия работи.

В. Факир, който превръща едно живо същество в разпокъсана и мъртва плът. **Криста замълча.** (ПВ, 295)

Не е трудно да се установи сходство в двата примера — френския и българския. Сходство, което се състои не само в общата схема, но и в употребата на едно допълнително изречение (в препозиция в първия случай, в постпозиция във втория), съдържащо глагол, с който се подчертава още веднъж, че става въпрос именно за конструкция с полупряка реч.

В някои случаи полупряката реч е тази, която предхожда и обуславя появата на пряката реч след нея, като ответна

реакция. Тя е речеви antecedent на репликата. Пряката реч се въвежда обикновено със съединително авторово изречение:

Elle recommençait! Francoise maitisa un mouvement d'impatience:

— *Mais maman!* (НТ, 183)

По същия начин се процедира и в българския език:

Султана дигна поглед към хората си — **късно е вече, те трябва да спят, и Стоян, и децата ѝ.** Монахът negli разбра нейния поглед и рече с пречупен глас:

— Да вървим, добри люде, да почиваме. (ДТ, 140)

Като по-особен случай на въвеждането на полупряката реч с пряка бихме разгледали случаите, когато въвеждащата част на конструкцията е **вътрешна пряка реч**. Тя е оформена пунктуационно като пряка, а съпровождащият я глагол има значение на вътрешна реч или мисловна дейност. Преходът от вътрешна пряка реч към полупряка е много плавен, тъй като се извършва в съзнанието на едно лице:

"*Vous n'avez pas de coeur*", lui avait-on dit un jour.

Mais si, il en avait un. Il lui servait à supporter les vingt heures par jour où il voyait mourir des hommes qui étaient faits pour vivre. Il lui servait à recommencer tous les jours. Désormais, il avait juste assez de coeur pour ça. Comment ce coeur aurait-il suffi à donner la vie?

Non, ce n'était pas des secours qu'il distribuait à longueur de journée, mais des renseignements. Cela ne pouvait pas s'appeler un métier d'homme, bien entendu. Mais après tout, à qui donc, avait-on laissé le loisir d'exercer son métier d'homme? (АС, 176)

Възможно е пряката реч да предхожда полупряката:

"Дали действам благоразумно? — попита се тя изведнъж. — Ако този идиот си въобрази... "Но Доминго, Доминго трябваше да се спаси!... Най-после и тя да спаси някого, и тя да пожертва нещо, без да мисли за удоволствията си, без да пресмята какво ще получи. Та нима се излагаше на нещо повече от досаден флирт с този стар групак! (ДД, 268)

Както и да я следва:

Тя ли говореше това?... "Нима съм толкова подла?" — помисли тя с ужас. (ДД, 272)

Съчетаването на пряката, вътрешно пряката и полупряката реч допринася за създаване на по-голяма изразителност и живост на художествените произведения, както и за по-тънък психологически анализ при изграждане на образите:

— *Tu n'es pas sur le pont?* dit Alain. *Tu devras. Ne rate pas le moment où le bateau se décolle du quai.*

Partir, p e n s a i t - i l , c'est voir entre la terre et nous se dessiner un

triangle d'eau salie de mazout, puis l'arrière même du bateau se décoller, et on est déjà "ailleurs. Ça fait toujours battre le coeur, et tout ce qui fait battre le coeur est bon à prendre (DIL)

Me voilà en train de "faire de la littérature", se dit il avec agacement. (DDInt.)

— Je n'ai pas envie d'aller sur le pont, dit Olivier (CR, 20)

Конструкцията с полупряка реч, чиято въвеждаща част е пряката реч представляват още една стъпка напред в разкриване на онези надфразови единства, които изграждат структурата на текста. Като надфразови единства и този тип конструкции са многовариантни. Структурното многообразие откриваме отново във взаимовръзката между въвеждащата и въведената част (пре-, интер- и постпозиция), както и в състава на всяка от тях. Специфична особеност представлява употребата на вътрешната пряка реч като въвеждаща на конструкцията. А съчетаването ѝ в тази функция със същинската пряка и оттам с полупряката се явява средство (майсторски похват) за разкриване в по-голяма дълбочина и с по-голямо, психологически по-вярно, майсторство същностната характеристика на героите.

1.2.2. Косвената реч — въвеждаща част на конструкции с полупряка реч

Косвената реч, като вид чужда реч, употребена самостоятелно също може да служи за въвеждане на полупряката реч. С нея се предават в някои случаи думите и мислите на един и същ герой, този на когото принадлежи и полупряката реч, в други — на различни от първия герой лица. И в този смисъл можем да говорим за монологична и диалогична реч. Ще приведем примери за всяка от тях от френски и български език:

а) монологична реч

След визитата на доктор Янакиев трябваше да ходи до аптеката, да следи как се дават лекарствата и да гледа това унесено лице с червени петна по бузите. Каква беше си, че каквото и да става, майка му няма да умре. (непр.-р.) Тая увереност беше необяснима. Просто така — няма да умре! (ЕС, 54)

б) диалогична реч

Elle demanda à Rieu comment marchaient les formations. (DI) Il y avait cinq équipes au travail. On espérait en former d'autres. (DIL) (AC, 149)

Лазар я попита дали има пари, дали има брашно, не се ли нуждае от нещо. (непр. р.) Всичко имаше Султана: и пари (Кочо ѝ бе оставил десет лири), и брашно имаше до ново, и дърва, само люде нямаше в къщата ѝ, само живи люде нямаше... (ДТ, 637)

1.2.3. Съчетаването на трите вида чужда реч, както и включването ѝ в състава на въвеждащите авторови изречения, чиито композиционни варианти разгледахме, позволяват изграждането на сложни синтактични единства. Често пъти те са използвани умело от авторите за изграждане на истинска диалогична реч, която обаче не се "движи" на плоскостта на пряката реч (попята той, отговори тя и т. н.), а следва много по-сложните меандри на мисълта.

Il y avait trois ans que la perite Martine était entrée dans la maison et l'on n'avait qu'à s'en louer. (partie introductive) **Mais qui était l'heureux élu? On grillait de curiosité. Etudiant?** (DIL, les amis de Martine) **Il sera ingénieur horticole.** (DIL, Martine) **Il s'occupera de roses?** (DIL, les amis)... **C'est extraordinaire!** (DIL, tjs les amies) On trouvait ainsi que Daniel Donelle était un joli nom. (DI) **Et à quand le mariage? Déjà cet été?** (DIL, les amies) "Vous m'invitez bien à la noce?" dit Mme Denise au comble de la gentillesse. (DD) (ET, 32)

По подобен начин се съчетават пряката, полупряката и непряката реч и в български език:

"Къде ли съм" — помисли Самуил.

Щеше да види като се съмне. Сега трябваше да почива.

"Трябва да спя" — рече си той и затвори очи.

Дали раните му няма да се разлутят, дали да потърси някаква билка?

"Утре!" — властно заповяда Самуил на мислите си — нека мълкнат.

Обхвана го тревога, чувство, че всеки изгубен миг е скъп, че трябва да върви, че изостава.

"Утре!"

Мисли! Не спи! Изгубен си! Как ще се отървеш?

Утре!

И Самуил заспа.)АД, 264)

2. Конструкции с полупряка реч, които не притежават въвеждаща част.

Както отбелязахме в началото на нашата работа, има, макар и не много на брой случаи, в които въвеждащата част на конструкциите с полупряка реч не е изразена. Въведената част може да се състои от едно, две или повече самостоятелни изречения, но при всички случаи тя има опора някъде в текста, в онова, което нарекохме макроконтекст на полупряката реч.

Ще приведем в подкрепа следния пример от Димитър Талев:

Придържан от брата си и калфата, той (Лазар) прекрачи с една-та си нога високия праг на портата, а другата му нога, лявата, се пок-

лащаше протегната във въздуха. Едновременно с него и те двамата влязоха в двора. Какво се бе случило?

— Мамо, мамо! — писна Катерина. (ДТ, 166)

Ако разглеждаме този пример в чисто езиков план, ще бъдем принудени да признаем, че нищо в предхождащите полупряката реч изречения не сигнализира за нейната поява, или в случая за това на кого принадлежи тя, отправена във формата на въпрос, нито към кого е отправена. С други думи няма експлицитно изразени адресант и адресат, макар да са назовани някои лица: Лазар, брат му, калфата. Те, така да се каже, "знаят какво се е случило". Изключваме и възможността писателят да си е задал този въпрос, или да го е отправил към читателя, даже и поради това, че те "вече са свидетели" на случилото се, макар че напълно споделяме мисълта на О. Дюкро: "Beaucoup de difficulté de la sémantique linguistique tiennent à ce qu'on distingue mal le destinataire — personnage de la comédie illocutoire — et le récepteur réel du message."⁴²

Възможно е да се приеме само едно психологическо обяснение. Навярно въпросът в полупряка реч принадлежи на Катерина. Тя първа вижда брат си и писва (психологически вярна реакция) от уплаха.

Приведеният пример илюстрира не само един от случаите на употреба на полупряката реч — когато тя не притежава въвеждащата част, но показва също така големите стилистични възможности, които предоставя на творците на словото. И съвсем не е случаен фактът, че я разкриваме в произведение на Д. Талев, че я срещаме по страниците на творбите на такива големи майстори на перото, като Д. Талев, Д. Димов, Е. Станев и т. н. в българската литература от една страна, и от друга — у стилисти като Л. Арагон, Е. Триоле, Р. Ролан и плеадата други.

Б Е Л Е Ж К И

- ¹ Ch. Vally – Le style indirect libre en français moderne, in *Germanisch-Romanische Monatschrift*, 1912, IV, pp. 549–556, 597–606. M. Lip – Le style indirect libre, Paris, 1926. M. Bakhitine (V. N. Volochinov) – Le marxisme et la philosophie du langage, 1929, Léninegrad (trad. Paris, 1977). A. Kalik – Teljatnicova De l'origine du prétendu "style indirect libre", in *Le français moderne*, 33, P., 1965, pp. 284–294; et 34, pp. 123–136, P.; 1966 G. Strauch – De quelques interprétations récentes du style indirect libre, in *RAMAM*, VII, Strasbourg, 1974, pp. 40–73 J. Authier, A. Meunier – Exercices de grammaire et de discours rapporté, in *Langue française*, 33, 1977, p. 41. etc.
- Л. Андрейчин – Основна българска граматика, 1944 г., С., с. 543.
 К. Попов – Съвременен български език. Синтаксис, С., 1963 г., с. 337.
 Й. Маринова – Пряката реч в българския книжовен език, С., 1983 г., с. 11; Граматика на съвременния български език. Синтаксис, С., 1983, с. 444.
- ² G. Genette – Figures III, Ed. du seuil, P., 1972, p. 192.
³ J. Lyons – Semantics, London. Cambridge U. P., 1977.
⁴ O. Ducrot – Le dire et le dit, P., Ed. de minuit, 1984.
⁵ D. Maingueneau – Eléments de linguistique pour le texte littéraire, Bordas, P., 1986, p. 89.
⁶ D. Maingueneau – *ibid.*, p. 96.
⁷ Г. М. Чумаков – Синтаксис конструкции с чужой речью, Киев, 1975, с. 78.
⁸ Несоответственно-прямая речь е терминът, който съответства в руски език на българския термин полупрямка реч.
⁹ И. Р. Гальперин – Текст как объект лингвистическото исследования, М., 1981, с. 52.
¹⁰ J. Authier – Les formes du discours rapporté. Remarques syntaxiques à partir des traitements proposés. *DRLAV* 17, P, 1978.
¹¹ Й. Маринова – цит. произв., с. 8.
¹² M. Lips – *op. cit.*
¹³ E. Benveniste – L'appareil formel de l'énonciation, in *Langages* 17, 1970, repris in *Problème de linguistique générale*, t. 2, 1974, P. C. Fuchs et P. Le Goffic – Initiation aux problèmes des linguistiques contemporaines, HU, P, 1985, pp. 119–128. C. Kerbrat – Orecchioni – L'énonciation. De la subjectivité dans le langage, P., 1980.
¹⁴ G. H. L. Quet – Logique formelle, P., Alcan, 1925,
¹⁵ Всъщност у нея срещаме:
 – énonciation et reproduction (pp. 8, 11, 14, 39–40, 45–85)
 par ex. Quand elle étudie le style indirect elle affirme: "Le SI, croyons nous est né d'une interprétation fluctuante entre l'énoncé et la reproduction". (39–40) (NB: ce n'est pas l'idée que nous rapportons ici, mais nous voulons tout simplement inciser sur l'emploi des termes); Il (L'auteur) présent comme une énonciation ce qui est une reproduction". (p. 45); "Nous savons qu'il y a un rapport nécessaire entre l'énonciation et la reproduction, puisque celle-ci est impossible sans la représentation que qqn, pense, veut etc. qqch." (p. 85)
 – *modus* (ensemble des indication) et *dictum* (p. 21)

par ex. Quand elle parle du style direct elle affirme que "Les deux termes sont complémentaires l'un à l'autre".

— énoncé et son introduction (p. 24)

par ex. "Le style indirect commence par une conjonction; celle-ci remplit la pause qui, dans le direct, sépare l'énoncé de son introduction". Or, plus haut la même chose est désignée comme étant une énonciation, ce qui reviendrait à dire que l'énoncé est séparé de son énonciation. Освен това ги употребява, разменяйки членовете на отделните двойки съставлящи. Например: "Mais le rapporteur peut apparaître à la fois dans le modus et dans la reproduction, il se trouve alors être en même temps l'une et l'autre des personnes mises en scène". (p. 29)

В глава IV "Le style indirect libre" М. Липс прави разграничението между *style indirect libre et introduction* (pp. 51–56), без обаче да е дефинирала някъде ясно и конкретно това понятие, без да го е определила като съставна част на една синтактична конструкция, както я разглеждаме ние. В същото време следва да отбележим задоволството си от това, че в конкретните анализи намерихме сходство между някои от случаите, разглеждани от Липс в нейната книга (върху материал от френски език) и нашата статия "Начини за въвеждане на полупряката реч в съвременния български език" (върху материал от български език), приета за печат около година преди да се запознаем със споменатата книга и което ни дава основание тук да ги обединим.

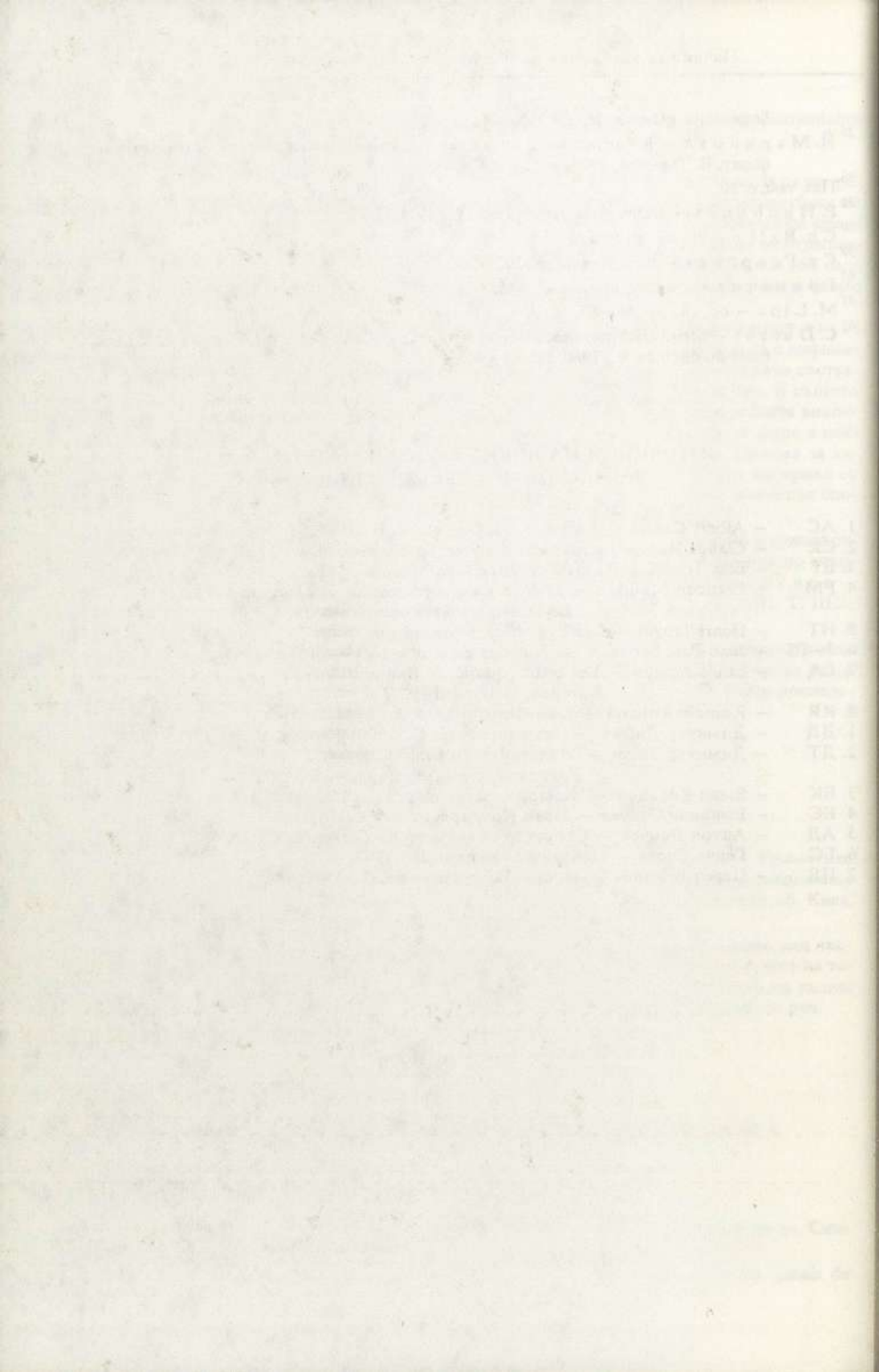
- ¹⁶ Н. С. П о с е л о в — Несобственно-прямая речь и формы ее выражения в художественной прозе Гонгарова 30–40-ых годов. Материалы и исследования по истории русского литературного языка. Т. IV, М., 1957, с. 221. Ст. Георгиев — За полупряката реч в съвременния български език. Трудове на ВПИ. Т. III.2., 1965/66, с. 94.
- ¹⁷ За по-голяма яснота и в следващите примери ще подчертаваме онези изречения, които изграждат въведената част от конструкцията или същинската полупряка реч, а с разрядка — различните особености във въвеждащата част, на които последователно ще спрем вниманието си.
- ¹⁸ Й. Маринова — цит. произв., с. 9.
- ¹⁹ Граматика на съвременния български език, цит. произв., с. 445.
- ²⁰ Ст. Георгиев — цит. произв., с. 97.
- ²¹ Пак там.
- ²² Ст. Георгиев — цит. произв., с. 104.
- ²³ И. Р. Гальперин — цит. произв., М., 1981; О. И. Москальская — Граматика текста, М., 1981; Е. А. Реферовская — Лингвистические исследования структуры текста, Л., 1983; Проблемы текстоальной лингвистики, сб. Киев, 1983. (под редакция В. А. Бухбиндера) и др.
- ²⁴ Конструкциите с полупряка реч, които разглеждаме, представляват определен вид надфразови единства, дори в случаите когато въвеждащата и въведената част на тези конструкции се включват в рамките на едно изречение, което както ще видим по-нататък не е съществено с конструкцията, включваща полупряката реч.
- ²⁵ И. Р. Гальперин — цит. произв., с. 100.
- ²⁶ Е. А. Реферовская — цит. произв., с. 69.
- ²⁷ Ст. Георгиев — цит. произв., с. 103.
- ²⁸ P. Charaudeau — Langage et discours, NU, P; 1983.
- ²⁹ Н. Д. Арутюнова — Фактор адресата, Изв. АН СССР, СЛЯ, 1981, т. 40, 4.
- ³⁰ Пак там.
- ³¹ Ст. Георгиев — цит. произв., с. 101.
- ³² E. Veneniste — op. cit., p. 85–86.
- ³³ Н. А. Кожевникова — Несобственно прямой диалог в художественной прозе. Синтаксис и стилистика. М., 1976, с. 283.
- ³⁴ R. Jakobson — Le langage commun des linguistes et des antropologues, Essais de

linguistique générale. P., 1963, p. 32.

- ³⁵ Й. Маринова — Конструкции с пряка реч в съвременния български език, Автореферат, В. Търново, 1975, с. 15.
- ³⁶ Пак там, с. 10.
- ³⁷ Р. Ницолова — Българска пунктуация, С., 1978, с. 75.
- ³⁸ С. H. Valley — op. cit., p. 598.
- ³⁹ Ст. Георгиев — цит. произв., с. 102.
- ⁴⁰ Граматика... — цит. произв., с. 445.
- ⁴¹ M. Lips — op. cit., pp. 86—87.
- ⁴² C. Ducrot — Structuralisme, énonciation et sémantique, Le dire et le dit, P., 1984, p. 81; Les mots du discours, P., 1980, pp. 43—44.

ИЗТОЧНИЦИ НА ИЛЮСТРАТИВЕН МАТЕРИАЛ И ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ:

1. AC — Albert Camus — La peste, éd. Gallimard; P., 1947.
2. CR — Claude Roy — Le malheur d'aimer, éd. Gallimard, P., 1958.
3. ET — Elsa Triolet — Roses à crédit, éd. de Moscou, 1976.
4. FM — Francois Mauriac — Thérèse Desqueyroux, éd. de Moscou, 1975
Le Drôic, Oeuvres complètes, 1985. P.
5. HT — Henri Troyat — Les Eygletière, Flammarion, 1966.
6. J-PS — Jean-Paul Sartre — les chemins de la liberté, Gallimard, 1945.
7. LA — Louis Aragon — Les beaux quartiers, Gallimard, 1945.
Aurélien, Gallimard, 1957.
8. RR — Romain Rolland — Jean-Christophe, t. 2, 1976.
1. ДД — Димитър Димов — Осъдени души, С., 1969; Тютюн, т. 2 и 3, С., 1974.
2. ДТ — Димитър Талев — Железният светилник, т. 3, С., 1972.
Преспанските камбани, т. 4—С., 1972.
3. ЕК — Емил Коралов — Чинарите зашумяха, С., 1958.
4. ЕС — Емилиян Станев — Иван Кондарев, т. 1 и 2, С., 1967.
5. АД — Антон Дончев — Сказание за времето на Самуила, С., 1984.
6. ГС — Генчо Стоев — Цената на златото, П., 1977.
7. ПВ — Павел Вежинов — Нощем с белите коне, С., 1976.

ТРУДОВЕ НА ВТУ "СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Том 24, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1991

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "ST. ST. CYRILLE ET METHODE"

DE VELIKO TIRNOVO

Tome 24, livre 2

FACULTE PHILOLOGIQUE

1991

ЯВЛЕНИЕ АНТОНИМИИ
В РУССКОЙ И БОЛГАРСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИЯХ
ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

ИВАНКА НАКОВА

Представя: Катедра по руски език

Рецензенти: Проф. Р. Русиков, гл. ас. к.ф.н. Г. Гочев

Редактор: доц. к.ф.н. П. Джамбазов

ANTONYMY IN THE RUSSIAN AND BULGARIAN
FINE ARTS TERMINOLOGY

IVANKA NAKOVA

Велико Търново, 1992

ANTHONY DE LA TOULOUSE
1801-1802

ANTHONY DE LA TOULOUSE
1801-1802

This study analyzes the specific character of antonymy in the terminology of the fine arts. Semantically the antonyms fall into 3 classes depending on the types of opposites: directional/non-directional, graded/non-graded oppositions. Each class is divided into two groups on account of their derivational patterns. The classifications are based on L. A. Novikov's theory about antonymy.

В работе рассматриваются специфические особенности явления антонимии в терминологии изобразительного искусства, анализируются черты сходства и различия русских и болгарских антонимов. Все антонимы распределены в трех классах по признакам направленности/ненаправленности и градуальности/неградуальности, а внутри каждого класса выделяются по две группы по способу образования. В основе классификации лежат концепции Л. А. Новикова.

1.1. Явление антонимии в сфере терминологической лексики недостаточно изучено. До сих пор нет специальных монографических исследований, посвященных этому вопросу. Актуальность избранной темы исследования определяется местом антонимии в системе терминологии изобразительного искусства.

Цель настоящего исследования — показать специфические особенности явления антонимии в терминологии изобразительного искусства, а также вскрыть черты сходства и различия русских и болгарских антонимов. В работе поставлены и следующие задачи: распределить антонимы на классы по характеру обозначаемой противоположности; внутри каждого класса разбить антонимы на группы по способу образования; привести статистические данные.

Для достижения поставленной цели использованы следующие методы: семантический анализ, словообразовательный анализ, сравнительный анализ, статистический анализ.

Источником анализируемого языкового материала послужили словари терминов изобразительного искусства, энциклопедические и толковые словари, словари иностранных слов¹, а также специальная научная и научно-популярная литература, список которой приводится в конце работы.

Методом выборки выписано 49 антонимических пар русских и 53 антонимические пары болгарских однословных терминов изобразительного искусства и 88 антонимических пар русских и 128 антонимических пар болгарских терминологических словосочетаний.

Наше исследование не охватывает все антонимические пары в терминологии изобразительного искусства, так как пока нет достаточно полных терминологических словарей, которые могли бы послужить источником материала для анализа. Существующие краткие словари терминов изобразительного искусства включают довольно ограниченное количество терминов. Вот почему в работе далеко не во всех случаях мы приводим количественные данные.

Работа имеет выход в теорию лексикологии, терминологии, номинации и в практику преподавания русского языка как иностранного студентам отделений Изобразительных искусств.

1.2. Согласно традиционной точке зрения, антонимия свойственна только литературному языку. Ее разделяют Л. А. Капандзе, Е. Д. Коновалова и др.².

Другие авторы, как Л. Л. Кутина, О. Д. Митрофанова, Н. З. Котелова, Л. Манолова, наоборот, считают, что все основные лексико-семантические процессы, в том числе и антонимия, свойственны и терминологической лексике³.

Исследования терминологов последних лет свидетельствуют о том, что явление антонимии широко распространено в терминологии⁴, "едва ли не шире, чем в общелитературном языке", потому что для терминологии антонимы "более естественны, так как становятся выразителями необходимых экстралингвистических явлений"⁵. Эту же точку зрения разделяет Н. З. Котелова: "Антонимов-терминов не меньше, чем антонимов-нетерминов. Противоположение понятий — элемент научного описания объектов, организующее его начало. Являясь точками отсчета, противоположные понятия позволяют измерять явления, признаки, качества. А наука начинается там, писал Менделеев, где можно считать, измерять"⁶. А. И. Долгова рассматривает антонимию как проявление системности специальной лексики⁷.

Мы разделяем точку зрения тех авторов, которые считают, что антонимы довольно широко распространены в терминологии вообще и, в частности, в русской и болгарской терминологиях изобразительного искусства.

1.3. В основе нашей классификации лежат концепции Л. А. Новикова⁸, которые приводим ниже. На наш взгляд, в работе Л. А. Новикова дается наиболее полное описание явления антонимии в русском литературном языке.

Л. А. Новиков определяет явление антонимии "как наиболее общее и характерное для всех носителей языка противопоставление слова, закрепленное в нормах словоупотребления и основанное на опыте не отдельных групп, а всего языкового коллектива"⁹.

Что касается терминологии, явление антонимии сложнее. Как известно, в любой терминологической системе выделяются центральный слой (ядро), включающий "специальную терминологию с множеством более частных подразделений, ограниченную в своем употреблении и известную в основном только специалистам", и периферийные слои, включающие общеупотребительную терминологию, более целостную и в общем известную всем носителям языка¹⁰. Понятно, что в терминологии изобразительного искусства наряду с антонимами, известными всему языковому коллективу, функционируют и антонимы, известные только специалистам.

Вслед за Л. А. Новиковым мы понимаем шире явление антонимии, включая и квазиантонимы, выделяемые Ю. Д. Апресяном. Квазиантонимы — это "такие принадлежащие к одному и тому же грамматическому классу или части речи лексические единицы, се-

мантики которых имеют большую общую часть (в терминологическом смысле), содержат компоненты "не" или "больше" — "меньше" на одних и тех же местах относительно одних и тех же непосредственно главных и непосредственно зависимых элементов, различаются не только этими компонентами, но еще хотя бы одним"¹¹. Приведем примеры из собранного нами материала: р. *прочные краски* — *непрочные краски*; б. *известен художник* — *неизвестен художник* (различия степени); р. *талант* — *бездарность*; б. *идейность* — *безидейность* (наличие большого количества или интенсивности — отсутствие); р. *однослойная акварельная техника* — *многослойная акварельная техника*; б. *однослойна туткалена техника* — *многослойна туткалена техника* (определенное — неопределенное количество).

На наш взгляд, квазиантонимы имеют не меньшее значение, чем обычные антонимы, для практического овладения учащимися терминологией изобразительного искусства. Практическая направленность работы привела к включению квазиантонимов, составляющих довольно большую группу, в разряд обычных антонимов.

1.4. Наиболее существенными являются структурная (по способу образования) и семантическая (по характеру обозначаемой противоположности) классификации. По способу образования антонимы бывают двух видов: (разнокорневые (или лексические) и однокорневые (или словообразовательные, аффиксальные). При словообразовательных антонимах антонимия части (морфемы, одного из корней сложных слов) естественно и неизбежно ведет к антонимии целого (слова, сложного слова). К этому следует добавить, что антонимия одного терминологического элемента неизбежно ведет к антонимии всего терминологического словосочетания. Антонимия морфем отличается от антонимии отдельно функционирующих языковых единиц тем, что "обнаруживается в процессе антонимической противоположности слов и проявляется в слове и через слово"¹². По мнению В. Я. Пастуховой, антонимия морфем в русском языке охватывает прежде всего корни, а из служебных морфем — главным образом, приставки. Именно приставки менее всего затривают цельность значения бесприставочной части слова, но зато (или поэтому!), будущи более независимы, легко создают противоположное значение"¹³.

Словообразовательные антонимы тоже распределяются на две группы: неотраженные и отраженные, т. е. "антонимы-производные слова, которые сами по себе не выражают антонимических отношений и являются антонимами потому, что антонимичными значениями обладают их производящие, у которых они заимствуют антонимические значения, как бы отражают их в своей семантической структуре"¹⁴.

Л. А. Новиков рассматривает антонимию в русском литературном языке на уровне слова, не затрагивая словосочетаний. Л. А. Введенская отмечает, что в речи антонимические отношения обнаруживаются между словами, между словом и фразеологической единицей и между словом и свободным словосочетанием¹⁵. В. Я. Пастухова и В. П. Тимофеев отмечают, что антонимия слов занимает центральное место в антонимии и что к ней сводится антонимия любых других языковых средств от морфем до предложений¹⁶.

Явление антонимии в терминологии сложнее и не исчерпывается антонимией однословных терминов. Аналогичные антонимические отношения устанавливаются также между терминологическими словосочетаниями (свободными и несвободными) и реже между терминологическими словосочетаниями и однословными терминами. В. Я. Пастухова и В. П. Тимофеев считают, что к терминологическим словосочетаниям одинаково может быть применен термин "антонимы", так как они являются номинативными единицами. В антонимических словосочетаниях один из компонентов, и, как правило, это — стержневое слово, не является отдельно антонимом к противопоставленному слову и никакого, кажется, отношения к нему не имеет¹⁷, однако, зависимое слово всегда содержит антонимическое понятие¹⁷. Антонимические отношения между терминологическими словосочетаниями сложнее, потому что в них как бы концентрируются антонимические отношения между меньшими языковыми единицами, из которых они составлены (морфемами, словами), да притом и словосочетание имеет свое единое номинативное значение. Вот почему антонимия терминологических словосочетаний одновременно и дробна и цельна¹⁸.

По характеру обозначаемой противоположности антонимы объединяются в три класса: 1) антонимы, выражающие градуальную противоположность и качественную противоположность координативных понятий; 2) антонимы, выражающие противоположную направленность действий, признаков и свойств (векторную противоположность); 3) антонимы, выражающие неградуальную противоположность (дополнительность). Л. А. Новиков выделяет еще один класс антонимов конверсивной противоположности, отсутствующий в терминологии.

В первый класс входят антонимы, характеризующиеся отсутствием направленности и наличием градуальности оппозиций. Крайние (внешние) члены таких оппозиций представляют собой предел противопоставления того или иного качества. Они имеют и промежуточный (средний) член, служащий своеобразной точкой отсчета. Градуальные антонимы могут иметь не только один, а больше средних членов, если в антонимические отношения вступают целые

парадигмы слов, состоящие из нескольких соразмерных пар с нарастающей степенью признака. Остальные члены парадигмы являются синонимами к нейтральным словам. Опорой противопоставления служит пара основных нейтральных слов. Д. Н. Шмелев отмечает, что синонимы не вступают в непосредственные отношения с какими-то другими словами, а как бы "наслаиваются на антонимические ряды"¹⁹. В. А. Иванова называет синонимы к основной антонимической паре экспрессивными антонимами²⁰. По ее наблюдениям, состав экспрессивных антонимов не ограничен и может быть неодинаковым не только по количеству слов у каждого члена ряда, но и по общему числу соотносительных пар²¹. Ю. Д. Апресян считает антонимические пары, возникающие между нейтральным словом и его синонимами, квазиантонимами²². Средний член в градуальных оппозициях может и не иметь специального выражения (удача — неудача), но существующий на генотипическом уровне.

Во II клас входят антонимы, выражающие противоположную направленность действий, признаков и свойств. Значение противоположности выражается как корневыми, так и аффиксальными морфемами (приставками). Антонимы, выражающие противоположную направленность, могут быть распределены на две группы: 1) антонимы, выражающие симметричные отношения, когда оба действия направлены друг против друга; 2) антонимы, выражающие несимметричные отношения, когда одному направленному действию (признаку) противостоит другое (другой), направленность которого не выражена.

К III классу относятся антонимы, выражающие комплементарность (дополнительность). Они характеризуются тем, что не образуют градуальных оппозиций и не выражают направленности. Комплементарные антонимы образуют антонимическую пару, в которой отрицание одного члена равносильно утверждению другого.

Особое место занимают антонимические пары, члены которых противопоставлены по полу. Комплементарность выступает в наиболее полном виде в таких парах, где противопоставление по полу является существенным, например: *мужчина — женщина, мужской — женский*. В других парах противопоставление по полу является не существенным, а лишь дополнительным различием в обозначении лиц различного пола по роду занятия, профессии, месту жительства и т. д., например: *студент — студентка, ленинградец — ленинградка*.

Следует отметить, что взгляды Л. А. Новикова на явление антонимии в терминологии отличается известной непоследовательностью. Так, например, Л. А. Новиков считает, что в терминологии не может быть антонимов. "Среднее положение немыслимо между чле-

нами дихотомического деления (Р и Р₁), выраженными некачественными прилагательными и имеющими терминологический характер. Это не антонимы²³. Как известно, качественные прилагательные, служащие терминологическими элементами, теряют свой качественный характер. В той же самой работе, рассматривая классы антонимов, Л. А. Новиков пишет: "Отдельно следует сказать о группе слов, принадлежащих к различным классам антонимов, но объединяемых одним общим признаком — выражением противоположности терминологического характера. Это в большинстве своем термины, имеющие синонимы нетерминологического характера, например: *форте* — *пьяно* (ср. *громко* — *тихо*), а также основная терминология философии, науки, напр.: *анализ* — *синтез*, *апогей* — *период*, *архаизм* — *неологизм*, *конечность* — *бесконечность* и т. д."²⁴

Очевидно, явление антонимии в терминологии существует и его нельзя не признать. Мы разделяем вторую точку зрения Л. А. Новикова, что в терминологии функционируют антонимы, которые относятся к различным классам.

2.1. Согласно поставленным задачам, приступаем к более детальному анализу антонимов в русской и болгарской терминологиях изобразительного искусства.

В литературных языках антонимия рассматривается как явление, свойственное только следующим частям речи: именам существительным, именам прилагательным, глаголам, наречиям, местоимениям, словам категории состояния, предлогам, частицам. В русской и болгарской терминологиях изобразительного искусства антонимические отношения реализуются именами существительными и глаголами, а также отадективными существительными. В рассматриваемых терминологических системах другие части речи (кроме субстантивированных причастий) не могут функционировать как термины. В литературных языках антонимические отношения устанавливаются также между словосочетаниями (свободными и устойчивыми) и между словами и словосочетаниями. Явление антонимии в терминологии изобразительного искусства не исчерпывается однословными терминами. Антонимия более свойственна терминологическим словосочетаниям. Антонимические отношения в них реализуются в отдельных терминологических элементах. Как известно, терминологические словосочетания представляют собой расчлененное обозначение одного понятия. Они основываются на именах существительных и носят атрибутивный характер²⁵. Антонимические отношения терминологических словосочетаний, как правило, реализуются в терминологических элементах, выраженных именами прилагательными. Ан-

тонимичность одного терминологического словосочетания приводит к антонимичности всего терминологического словосочетания.

2.2. В терминологии изобразительного искусства, в состав I класса входят 68 пар русских и 84 пары болгарских градуальных антонимов. Они составляют 50 % русских и 47 % болгарских антонимов изобразительного искусства. Градуальные антонимы представляют собой довольно пестрый класс как по лексическим значениям, так и по способам формального выражения антонимических противопоставлений. Они обозначают разнообразные художественные явления, свойства художественных материалов, жанры искусства, названия техник, приемов работы, названия лиц по характеру творческого труда, основные этапы работы над художественным произведением, основные этапы в развитии изобразительного искусства, его разделов и жанров и др.

По способу формального выражения градуальные антонимы могут быть распределены на две группы: однословные градуальные антонимы и градуальные антонимы, выраженные терминологическими словосочетаниями.

1. Лексические градуальные антонимы.

1. Однословные градуальные антонимы:

а) Антонимы с материально выраженным средним членом: р. *авансцена* — *просценум* — *арьерсцена*, *миниатюрист* — *станковист* — *монументалист*, *подмалевок* — *прописка* — *лессировка*, *памятник* — *монумент* — *ансамбль*; б. *заставка* — *винетка* — *концовка*, *подготовка* — *подложка* — *велатура*.

Они охватывают 55 % русских и 67 % болгарских однословных градуальных антонимов.

Градуальные антонимы могут иметь не только один, а больше средних членов, если в антонимические отношения вступают целые парадигмы слов. Приведем примеры: р. *оболванивание* — *высекание* — *шлифовка* — *полировка*, *тьень* — *полутьень* — *светотень* — *свет* — *блик*; б. *грубирание* — *изчукване* — *шлифоване* — *полиране*, *сянка* — *полусянка* — *светлосянка* — *светлина* — *блик*.

Средние члены градуальных антонимов могут быть образованы путем сложения крайних членов с префиксоидом *полу-*, а также путем сложения крайних членов друг с другом, например: р. *тьень* — *полутьень*; б. *сянка* — *полусянка*; р. *свет* + *тьень* — *светотень*; б. *светлина* + *сянка* — *светлосянка*.

б) Антонимы, средний член которых существует на генотипическом уровне: р. *заставка* — *концовка*, *комическое* — *трагическое*, *обложка* — *переплет*, *талант* — *бездарность*; б. *комично* — *трагично*, *талант* — *бездарност*.

Они включают 45 % русских и 33 % болгарских однословных градуальных антонимов.

Русские и болгарские лексические однословные градуальные антонимы могут быть выражены преимущественно именами существительными и только в двух парах — отадективными прилагательными: р. *комическое* — *трагическое*; б. *комично* — *трагично*.

2. Градуальные антонимы, выраженные терминологическими словосочетаниями.

Как уже было сказано, антонимические отношения в них реализуются в терминологических элементах, выраженных именами прилагательными. Они тоже могут быть распределены на две группы по способу выражения среднего члена: антонимические терминологические словосочетания с материально выраженным средним членом и антонимические терминологические словосочетания со средним членом, существующим на генотипическом уровне.

а) Антонимические терминологические словосочетания с материально выраженным средним членом: р. *античное искусство* — *средневековое искусство* — *современное искусство*, *античная скульптура* — *средневековая скульптура* — *современная скульптура*, *кроющая глазурь* — *теневая глазурь* — *кристаллическая глазурь*, *наборная мозаика* — *пластинчатая мозаика* — *штучная мозаика*, *теплая гамма* — *нейтральная гамма* — *холодная гамма*; б. *антично изкуство* — *средновековно изкуство* — *съвременно изкуство*, *антична скулптура* — *средновековна скулптура* — *съвременна скулптура*, *антична живопис* — *средновековна живопис* — *съвременна живопис*.

Подчиненный терминологический элемент среднего члена может быть образован путем сложения подчиненного терминологического элемента крайнего члена с префиксоидом *полу-*, например: р. *корпусные краски* — *полукорпусные краски* — *лессировочные краски*, *маслянный грунт* — *клеевой грунт*; б. *воден свързвател* — *полумаслен свързвател* — *маслен свързвател*, *мокро фреско* — *полумокро фреско* — *полусухо фреско* — *сухо фреско*, *покривни бои* — *полупокривни бои* — *лазурни бои*, *постен грунд* — *полумаслен грунд* — *маслен грунд*, *редучна глазура* — *полупрозрачна глазура* — *прозрачна глазура*.

Наряду с двучленными терминологическими словосочетаниями типа прилагательное + существительное в русской и болгарской терминологиях изобразительного искусства функционирует и ограниченное количество многочленных терминологических словосочетаний, вступающих в антонимические отношения. Приведем примеры: р. *однослойная акварельная техника* — *двуслойная акварельная техника* — *многослойная акварельная техника*, *однослойный известково-песчаный грунт* — *двуслойный известково-песчаный грунт* —

многослойный известково-песчаный грунт; б. однопластов варено-пясчен грунд — двухпластов варено-пясчен грунд — многосластов варено-пясчен грунд, однослойна акварелна техника — двухслойна акварелна техника — многослойна акварелна техника, однослойна туткалена техника — двухслойна туткалена техника — многослойна туткалена техника.

Антонимические отношения многочисленных терминологических словосочетаний реализуются в подчиненных терминологических элементах, выраженных сложными прилагательными с антонимическими первыми компонентами.

В русской и болгарской терминологиях изобразительного искусства градуальные антонимические отношения терминологических словосочетаний довольно редко реализуются во всем терминологическом словосочетании: р. скульптурная миниатюра — *мелкая пластика* — станковая скульптура — *монументальная скульптура*. Терминологическое словосочетание *мелкая пластика* имеет дублет *скульптура малых форм*, вступающий в те же самые антонимические отношения, так как дублиеты в терминологии взаимозаменяемы: р. скульптурная миниатюра — *скульптура малых форм* — станковая скульптура — *монументальная скульптура*. Дублетность, или абсолютная синонимия представляет собой только "один из видов синонимических отношений, основанных на тождестве смысловой, стилистической и дистрибутивной сторон слова". Формально дублетность выражается в возможности полной взаимозаменяемости слов в контексте, т. е. взаимозамены во всех случаях употребления слов²⁶.

Градуальная лексическая антонимия терминологических словосочетаний усложняется тем, что в антонимические отношения могут вступать одновременно терминологические словосочетания и однословные термины, например: р. миниатюра — *станковая живопись* — *монументальная живопись*, *подготовительный слой штукатурки* — *арричиато* — *интонако*; б. миниатюра — *кавалетна живопис* — *монументална живопис*. Термин *арричиато* имеет дублет *накрывной слой*, вступающий в те же самые антонимические отношения, т. е. служащий средним членом антонимической пары: р. *подготовительный слой штукатурки* — *накрывной слой* — *интонако*, так как дублиеты в терминологии взаимозаменяемы.

Интересно отметить, что в антонимические отношения с терминологическими словосочетаниями вступают только однословные термины иноязычного происхождения. Однословные термины р. *миниатюра*, *арричиато*, *интонако*; б. *миниатюра* иноязычного происхождения, а терминологические словосочетания р. *подготовительный слой штукатурки*, *накрывной слой*; б. *кавалетна живопис*, *монументална живопис*, вступающие в антонимические отношения с ними, возникли на русской или болгарской почве.

Терминологические словосочетания, образующие целые парадигмы, могут вступать в градуальные антонимические отношения, образуя, кроме основной антонимической пары, и соотносительные пары, например: р. *персональная выставка* — групповая выставка — зональная выставка — республиканская выставка — *всесоюзная выставка* — международная выставка; б. *самостоятельна изложба* — групова изложба — окръжна изложба — зонална изложба — *национална изложба* — международна изложба. Основные антонимические пары составляют терминологические словосочетания: р. *персональная выставка* — *всесоюзная выставка*; б. *самостоятельна изложба* — *национална изложба*. Все остальные пары являются квазиантонимиями: р. *республиканская выставка* — *всесоюзная выставка*, *всесоюзная выставка* — *международная выставка*, *персональная выставка* — *групповая выставка*; б. *самостоятельна изложба* — *групова изложба*, *окръжна изложба* — *национална изложба* и т. д.

б) Антонимические терминологические словосочетания со средним членом, существующим на генотипическом уровне: р. *временные материалы* — *долговечные материалы*, *жирный карандаш* — *сухой карандаш*, *мягкое дерево* — *твердое дерево*, *раннее произведение* — *позднее произведение*, *светлые тона* — *темные тона*, *твердые материалы* — *пластичные материалы*, *углубленная гравюра* — *выпуклая гравюра*; б. *вдълбнат релеф* — *изпъкнал релеф*, *дълбок печат* — *висок печат*, *мазен молив* — *сух молив*, *стар кракелюр* — *нов кракелюр*, *ранно творчество* — *късно творчество*, *сухо сграфито* — *мокро сграфито*.

В этой группе антонимические отношения не исчерпываются двучленными терминологическими словосочетаниями, наряду с которыми функционируют и многочленные антонимические терминологические словосочетания. Антонимические отношения в них реализуются в антонимии одного из терминоэлементов соответствующего терминологического словосочетания. Приведем примеры: р. *живопись в один прием* — *живопись в несколько приемов*, *роспись по свежей известковой штукатурке* — *роспись по высохшей известковой штукатурке*; б. *бяла обикновена смола* — *черна обикновена смола*, *леко камфорово масло* — *тежко камфорово масло*, *стенонис върху мокра варова мазилка* — *стенонис върху суха варова мазилка*.

II. Словообразовательные градуальные антонимы.

А) Неотраженные антонимы.

1. Однословные градуальные антонимы.

а) С материально выраженным средним членом.

Подгруппа отсутствует.

б) Со средним членом, существующим на генотипическом уровне: р. *долговечность* — *недолговечность*.

Нами обнаружена всего одна антонимическая пара, члены которой допускают двойственную мотивацию. Если термин *недолговечность* образован путем префиксации от термина *долговечность*, то возникает неотраженная антонимическая пара — *долговечность* — *не-долговечность*. Если термин *недолговечность* образован путем суффиксации от прилагательного *недолговечный*, то возникает отраженная антонимическая пара — *долговечн-ость* — *недолговечн-ость*. Как известно, русские однословные термины не могут быть выражены именами прилагательными, кроме как отадективными существительными²⁷. Вот почему мы считаем более правомерной первую мотивацию, а антонимическую пару *долговечность* — *недолговечность* относим к неотраженным антонимам.

2. Градуальные антонимы, выраженные терминологическими словосочетаниями.

а) С материально выраженным средним членом: р. *высыхающие масла* — *полувывсыхающие масла* — *невысыхающие масла*, *просвечивающие краски* — *полупросвечивающие краски* — *непросвечивающие краски*; б. *прозрачно живописване* — *полупрозрачно живописване* — *непрозрачно живописване*, *прозрачни бои* — *полупрозрачни бои* — *непрозрачни бои*, *трайни бои* — *полутрайни бои* — *нетрайни бои*.

Антонимические отношения реализуются в подчиненных терминологических парах образуются путем префиксации подчиненного терминологического элемента с префиксом *не-*. Средний член образуется путем сложения крайнего члена с префиксоидом *полу-*.

В антонимических парах со сложными подчиненными терминологическими элементами антонимические отношения возникают в результате антонимичности первых компонентов подчиненных терминологических элементов. Приведем примеры: р. *мелкозернистый холст* — *среднезернистый холст* — *крупнозернистый холст*, *однослойная живопись* — *двухслойная живопись* — *многослойная живопись*, *однослойная техника* — *двухслойная техника* — *многослойная техника*; б. *бавносьхнещи бои* — *средносьхнещи бои* — *бързосьхнещи бои*, *бавносьхнещи масла* — *средносьхнещи масла* — *бързосьхнещи масла*, *однослойна техника* — *двуслойна техника* — *многослойна техника*, *дребнозърнесто платно* — *среднозърнесто платно* — *едрозърнесто платно*, *ранносредновековна живопис* — *средновековна живопис* — *късносредновековна живопис*.

Подчиненный терминологический элемент средних членов тоже выражается сложными прилагательными.

б) Со средним членом, существующим на генотипическом уровне

не: р. *даровитый художник* — *бездарный художник*, *известный художник* — *неизвестный художник*, *прочные краски* — *непрочные краски*; б. *известен художник* — *неизвестен художник*.

Антонимические пары возникают в результате префиксации подчиненных терминологических элементов с префиксом *-не-*. В антонимической паре *даровитый художник* — *бездарный художник* суффиксально-префиксальный подчиненный терминологический элемент *без-дар-н-ый* вступает в антонимические отношения с суффиксальным подчиненным терминологическим элементом *дар-овит-ый*, которые находятся на одной и той же ступени словообразования.

Б) Отраженные антонимы.

В русской и болгарской терминологиях изобразительного искусства группа отсутствует.

Однословные градуальные антонимы составляют 16 % русских и 7 % болгарских антонимических пар I класса. 84 % русских и 93 % болгарских градуальных антонимов составляют антонимические пары, выраженные терминологическими словосочетаниями. Антонимические терминологические словосочетания с материально выраженным средним членом включают 56 % русских и 41 % болгарских градуальных терминологических словосочетаний. Антонимические терминологические словосочетания со средним членом, существующим на генотипическом уровне, охватывают 44 % русских и 59 % болгарских градуальных терминологических словосочетаний. Однословные антонимы с материально выраженным средним членом включают 55 % русских и 67 % болгарских антонимических пар. 45 % русских и 33 % болгарских однословных градуальных антонимов имеют средний член, существующий на генотипическом уровне. 82 % русских и 85 % болгарских градуальных антонимов изобразительного искусства реализуют антонимические отношения лексически, а остальные, составляющие 18 % русских и 15 % болгарских терминов, — словообразовательным способом. Большая часть русских градуальных антонимов имеет материально выраженный средний член (56 %). Большая часть болгарских градуальных антонимов, наоборот, имеет средний член, существующий на генотипическом уровне (57 %).

2.3. Во II класс входят антонимы, выражающие противоположную направленность действий, признаков, свойств, а также приемы работы, разновидности жанров изобразительного искусства. Антонимы, выражающие противоположную направленность составляют всего 7 % русских и 7 % болгарских антонимических пар. Их ограниченное количество можно объяснить ограниченным количеством однословных терминов, выраженных глаголами. Ввиду ограни-

ченного количества антонимов II класса, ниже приводятся все обнаруженные нами примеры. Антонимы, обозначающие противоположную направленность, выражаются глаголами, именами существительными и терминологическими словосочетаниями атрибутивного характера. По своему значению они могут быть распределены на две группы: антонимы, выражающие симметричные отношения и антонимы, выражающие несимметричные отношения. Антонимы, выражающие симметричные отношения, включают 60 % русских и 69 % болгарских антонимических пар II класса. Антонимы, выражающие несимметричные отношения, включают 40 % русских и 31 % болгарских антонимических пар II класса.

I. Лексические антонимы.

1. Антонимы, выражающие симметричные отношения:

а) Антонимы, выраженные глаголами: р. *лепить* — *высекать*; б. *моделирам* — *изчуквам*, *рифелувам* — *полирам*.

б) Антонимы, выраженные двучленными терминологическими словосочетаниями: р. *замкнутая композиция* — *открытая композиция*, *прямой набор* — *обратный набор*; б. *позитивна мозайка* — *негативна мозайка*, *пряко поставяне* — *обратно поставяне*.

Как уже было отмечено, антонимия терминологических словосочетаний выражается подчиненными терминологическими элементами, выраженными именами прилагательными.

2. Антонимы, выражающие несимметричные отношения.

Эта группа представлена всего двумя глагольными парами: р. *рисовать* — *писать*; б. *рисувам* — *живописвам*.

II. Словообразовательные антонимы.

A) Неотраженные антонимы.

1. Антонимы, выражающие симметричные отношения:

а) Антонимы, выраженные глаголами: б. *подживописвам* — *надживописвам*.

Антонимические отношения в этой глагольной паре реализуются в приставках с противоположным значением (под- — над-).

б) Антонимы, выраженные двучленными терминологическими словосочетаниями: р. *подглазурная роспись* — *надглазурная роспись*; б. *отворена композиция* — *затворена композиция*.

Антонимические значения в этих парах выражаются коррелятивными приставками: под- — над-, от- — за-.

2. Антонимы, выражающие несимметричные отношения:

а) Антонимы, выраженные именами существительными: р. *гар-*

мония — дисгармония, *идейность* — *безыдейность* рельеф — контр-рельеф; б) *идейност* — *безидейност*, *хармония* — *дисхармония*.

Антонимы этой группы образуются путем префиксации соответствующих однословных терминов.

Особое место занимают антонимические пары р. *идейност* — *безыдейност* и б. *идейност* — *безидейност*, так как их составляют однословные термины с двойственными мотивациями. Если термин *безыдейност* образован путем префиксации от термина *идейност*, то возникает неотраженная антонимическая пара *идейност* — *безыдейност*. Если термин *безидейност* образован путем суффиксации от прилагательного *безидейный*, а термин *идейност* — от прилагательного *идейный*, то возникает антонимическая пара *идейн-ост* — *безидейн-ост*. Так обстоит дело и с антонимической парой *идейност* — *безидейност*. Как известно, русские и болгарские однословные термины не могут быть выражены именами прилагательными, кроме как отадективными существительными. Вот почему мы считаем более правомерной первую мотивацию, а антонимические пары р. *идейност* — *безыдейност* и б. *идейност* — *безидейност* относим к неотраженным антонимам.

Б) Отраженные антонимы.

1. Антонимы, выражающие симметричные отношения: р. *лепка* — *высекание*, *рифление* — *шлифование*; б. *моделиране* — *изчукване*, *подживописване* — *надживописване*, *рифелуване* — *полиране*.

В эту группу входят только антонимы, выраженные отглагольными существительными. Они сохраняют антонимические отношения соответствующих глагольных пар.

2. Антонимы, выражающие несимметричные отношения: б. *рисуване* — *живописване*.

Эта группа представлена всего одной антонимической парой, выраженной отглагольными существительными.

Словообразовательные антонимы II класса выражены только однословными терминами. Отраженные словообразовательные антонимы составляют лишь антонимические пары, выраженные отглагольными существительными. Лексические антонимы II класса выражены как однословными терминами, так и терминологическими словосочетаниями.

Во II классе русские однословные термины составляют 70 % антонимических пар, а болгарские — 77 %. Все остальные антонимические пары, представляющие 30 % русских и 23 % болгарских антонимов II класса выражены терминологическими словосочетаниями. Основную массу антонимов с противоположной направленностью представляют лексические антонимические пары (70 % русских

и 68 % болгарских). Словообразовательные антонимы II класса составляют примерно треть этого класса — 30 % русских и 31 % болгарских антонимических пар.

2.4. III класс составляют комплементарные антонимы, охватывающие 43 % русских и 46 % болгарских антонимических пар. Они обозначают названия лиц по характеру творческого труда, разные явления, материалы, инструменты, приемы работы. Все однословные комплементарные антонимы охватывают 53 % русских и 44 % болгарских антонимических пар III класса. Мы рассматриваем однословные дополнительные антонимы в двух группах, т. е. выделяем в особую группу антонимические пары, члены которых противопоставлены по половому признаку. В русской и болгарской терминологиях изобразительного искусства, кроме однословных комплементарных антонимов, функционируют и антонимические пары терминологических словосочетаний, которые составляют 47 % русских и 56 % болгарских антонимов III класса.

Однословные комплементарные антонимы охватывают небольшую группу, если не включать антонимы, выделяемые по половому признаку. Они составляют 23 % русских и 19 % болгарских однословных антонимов III класса.

1. Лексические комплементарные антонимы.

1. Однословные комплементарные антонимы: *классицизм — модернизм, подлинник — репродукция, рисовальщик — живописец*; б. *графика — живопис, класицизъм — модернизъм, оригинал — репродукция, рисувач — живописец*.

2. Комплементарные терминологические словосочетания.

а) Двучленные терминологические словосочетания: р. *естественная патина — искусственная патина, натуральная охра — жже-ная охра, основные цвета — дополнительные цвета, профессиональный художник — самодеятельный художник, стационарный мольберт — складной мольберт*; б. *естествена патина — изкуствена патина, естествена умбра — печена умбра, основни цветове — допълнителни цветове, светска живопис — религиозна живопис, черно-бяла графика — цветна графика*.

Будучи взаимозаменяемыми, дублиеты терминологических словосочетаний, выраженных терминологическими словосочетаниями или однословными терминами, вступают в те же самые комплементарные антонимические отношения, например: р. *обрезная гравюра (д. продольная гравюра) — торцовая гравюра*; б. *ажурна резба (д. продупчена резба) — релефна резба, воден пастил (д. мокър пастил) — сух пастил, надлъжна гравюра (д. обрезна гравюра) — нап-*

речна гравюра (д. *щорцова гравюра*), *схематична рисунка* (д. *линейна рисунка*) — *пластична рисунка* (д. *засенчена рисунка*), *плоска резба* (д. *анрелеф*) — *релефна резба*.

Комплементарную антонимическую пару могут образовать терминологическое словосочетание и однословный термин: р. *круглая скульптура* — *релеф*; б. *кръгла скулптура* — *релеф*; б. *кръгла скулптура* — *релеф*, *релефна резба* — *анрелеф*.

Однословные термины р. *релеф* и б. *релеф*, *анрелеф* иноязычного происхождения, а терминологические словосочетания, вступающие в антонимические отношения с ними, возникли на русской или болгарской почве.

б) Многочленные терминологические словосочетания: р. *научная италянская перспектива* — *обратная перспектива*; б. *естествена зелена земя* — *печена зелена земя*, *естествена сиенска земя* — *печена сиенска земя*, *научна италянска перспектива* — *обратна перспектива*.

Антонимичность комплементарных терминологических словосочетаний реализуется в подчиненных терминологических элементах.

Комплементарные антонимические отношения можно выразить наличием/отсутствием подчиненного терминологического элемента: б. *зелена земя* — *печена зелена земя*, *пруска синя* — *печена пруска синя*.

Это явление характеризует только болгарскую терминологию изобразительного искусства.

Лексические комплементарные терминологические словосочетания составляют 68 % русских и 72 % болгарских терминологических словосочетаний III класса.

II. Словообразовательные комплементарные антонимы.

А) Неотраженные антонимы.

1. Однословные комплементарные антонимы: р. *интерьер* — *екстерьер*; б. *интериор* — *екстериор*.

Эта группа представлена всего двумя парами однословных терминов, выраженных приставочными существительными со связанными корнями.

2. Комплементарные терминологические словосочетания.

а) Двучленные терминологические словосочетания: р. *беленый холст* — *небеленый холст*, *глазурованная керамика* — *неглазурованная керамика*, *загрунтованный холст* — *незагрунтованный холст*, *обожженная керамика* — *необожженная керамика*; *личное письмо* — *доличное письмо*, *симметричный орнамент* — *асимметричный орнамент*, *хроматичные цвета* — *ахроматичные цвета*; б. *глазирана керамика* — *неглазирана керамика*, *грундирано платно* — *негрундирано*

платно, органични бои — неорганични бои, печен гипс — непечен гипс; симетричен орнамент — асиметричен орнамент, хроматични цветове — ахроматични цветове.

Как правило, комплементарные терминологические словосочетания образуют антонимические пары путем префиксации подчиненного терминологического соответствующего терминологического словосочетания. Чаще всего используется приставка *не-*, реже — другие приставки: *а-*, *до-*.

Нами обнаружена всего одна комплементарная терминологическая пара, в которой антонимичность реализуется в первых компонентах подчиненных терминологических элементов, выраженных сложными прилагательными: б. *еднообразна фактура — разнообразна фактура.*

б) Многочленные терминологические словосочетания: р. *екстерьерна архитектурна керамика — интерьерна архитектурна керамика.*

Нами обнаружена всего одна пара, в которой антонимические отношения реализуются в подчиненных терминологических элементах, выраженных прилагательными с кореллятивными приставками со связанными корнями.

Б) Отраженные антонимы.

В русской и болгарской терминологиях изобразительного искусства эта группа отсутствует.

Словообразовательные комплементарные терминологические словосочетания составляют 32 % русских и 28 % болгарских терминологических словосочетаний III класса.

III. Особое место занимают антонимические пары, члены которых противопоставляются по полу и обозначают названия лиц по характеру творческого труда.

Наши наблюдения показывают, что 39 % русских и 53 % болгарских терминов изобразительного искусства, обозначающих названия лиц мужского пола по характеру творческого труда, имеют соответствующие названия для лиц женского пола. Они составляют комплементарные словообразовательные (неотраженные) антонимические пары. Приведем примеры: р. *акварелист — акварелистка, карикатурист — карикатуристка, прикладник — прикладница, рисовальщик — рисовальщица, художник — художница*; б. *акварелист — акварелистка, керамик — керамичка, портретист — портретистка, приложник — приложничка, резбар — резбарка, рисувач — рисувачка.*

Антонимические отношения в этой группе комплементарных антонимов выражаются довольно разнообразными суффиксами,

свойственными названиям лиц мужского пола и женского пола в двух языках. Комплементарные антонимы, противопоставленные по полу, составляют 77 % русских и 81 % болгарских однословных антонимических пар III класса.

85 % русских и 85 % болгарских комплементарных антонимов являются лексическими, а остальные 15 % русских и 15 % болгарских комплементарных антонимов являются словообразовательными. Противопоставленные по полу антонимы составляют 41 % всех русских и 36 % всех болгарских комплементарных антонимов.

3.1. На основании наших наблюдений над явлением антонимии в русской и болгарской терминологиях изобразительного искусства можно сделать следующие выводы:

1. Явление антонимии в русской и болгарской терминологиях изобразительного искусства существенно не отличается от антонимии в соответствующих языках. В терминологии изобразительного искусства представлены все три класса антонимов: I класс градуальных антонимов включает 50 % русских и 47 % болгарских антонимов; II класс противоположной направленности включает 7 % русских и 7 % болгарских антонимов; III класс комплементарных антонимов включает 43 % русских и 46 % болгарских антонимов. Следует отметить, что 41 % русских и 36 % болгарских комплементарных антонимов выражают противопоставления по полу, т. е. занимают особое место в III классе, так как нельзя считать их типичными комплементарными антонимами. Вот почему в русской и болгарской терминологиях изобразительного искусства, как и в соответствующих языках, ядро антонимии составляют градуальные антонимы. Ограниченное количество антонимов II класса в терминологии изобразительного искусства можно объяснить ограниченным количеством однословных терминов, выраженных глаголами.

2. В русской и болгарской терминологиях изобразительного искусства в отличие от литературных языков явление антонимии свойственно однословным терминам, выраженным только именами существительными, глаголами, отадъективными существительными, так как другие части речи (кроме субстантивированных причастий, встречающихся довольно редко) не могут функционировать как термины. В литературных языках антонимия свойственна всем частям речи. Антонимические отношения между терминологическими словосочетаниями (свободными и устойчивыми) и между терминологическими словосочетаниями и однословными терминами существенно не отличаются от антонимических отношений между словосочетаниями (свободными и устойчивыми) и между словосочетаниями и словами. В сфере терминологии изобразительного искус-

ства явление антонимии более свойственно терминологическим словосочетаниям, охватывающим 64 % русских и 71 % болгарских антонимов. В русской и болгарской терминологиях изобразительного искусства нами обнаружено и довольно ограниченное количество антонимических пар, образованных из однословного термина и терминологического словосочетания, причем однословные термины иноязычного происхождения, а терминологические словосочетания возникли на русской или болгарской почве, например: р. *круглая скульптура* — *рельеф* (3 русские и 3 болгарские пары).

3. В русской и болгарской терминологиях изобразительного искусства, как и в соответствующих литературных языках, основную массу антонимических пар составляют лексические антонимы, включающие 83 % русских и 83 % болгарских антонимических пар. Словообразовательные антонимы охватывают всего 17 % русских и 17 % болгарских антонимических пар.

4. В русской и болгарской терминологиях изобразительного искусства дублиеты однословных терминов и терминологических словосочетаний, будучи взаимозаменяемыми, вступают в антонимические отношения, например: р. *обрезная гравюра* (д. *продольная гравюра*) — *торцовая гравюра*. Нами обнаружено всего 2 русских и 7 болгарских дублиетов.

5. Между русскими и болгарскими антонимами в сфере терминологии изобразительного искусства нет существенных различий. Расхождения затрагивают их количественные характеристики.

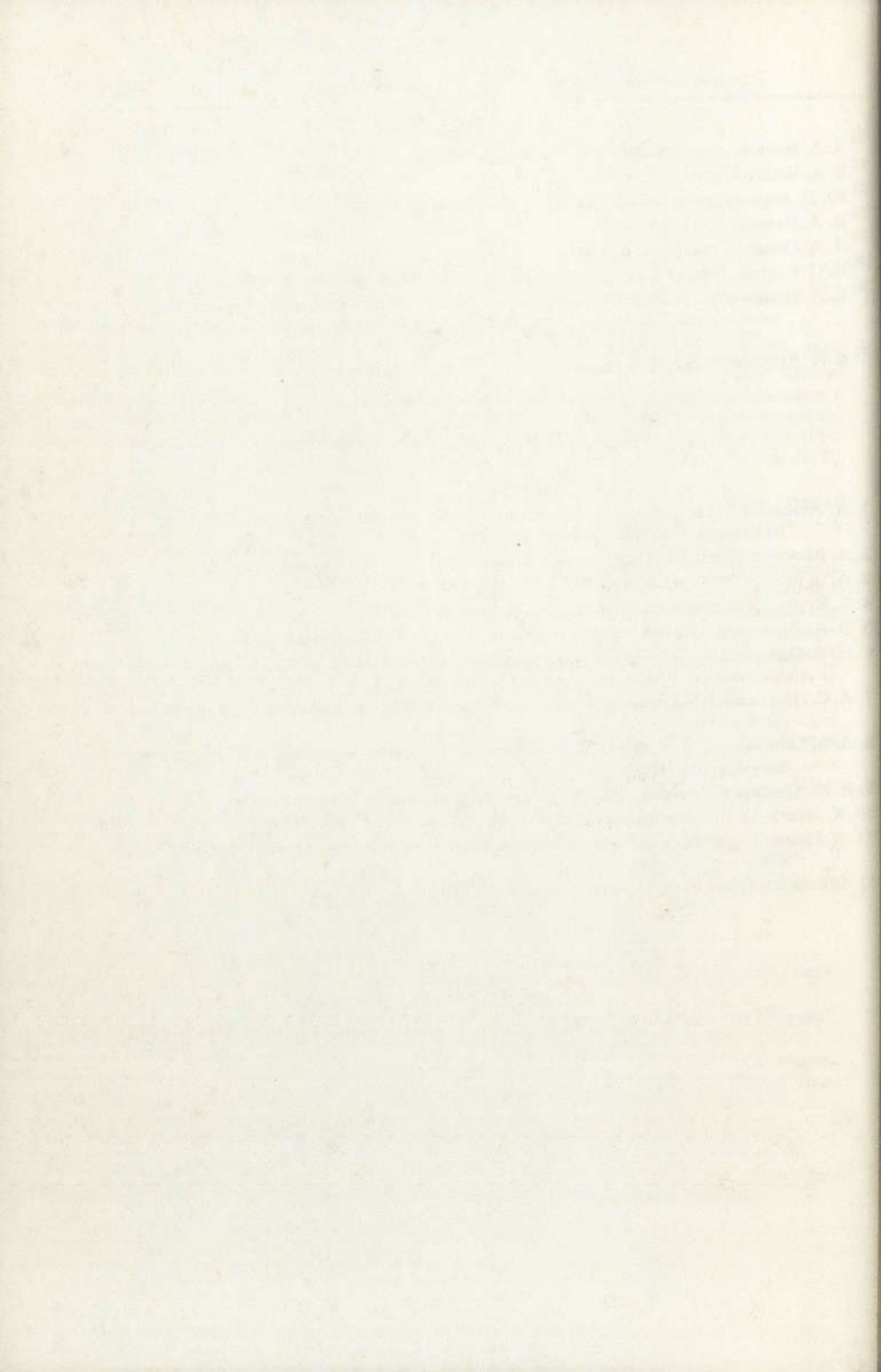
ПРИМЕЧАНИЯ

- ¹ Краткий словарь терминов изобразительного искусства, изд. "Сов. художник", М., 1965; Кратък речник на термините в изобразителното изкуство, изд. "Бълг. художник", С., 1970; Энциклопедический словарь юного художника для старшего и среднего школьного возраста, М., 1983; Енциклопедия на изобразителните изкуства в България. Т. 1, изд. БАН, С., 1980; Словарь иностранных слов, изд. "Русский язык", М., 1984; Речник на чуждите думи в българския език, изд. БАН, С., 1982.
- ² А. А. Капанадзе. Терминологическая лексика в общелитературном языке. — Вж. Русский язык в школе, 1965; № 3, с. 68; Е. Д. Коновалова. Вопросы терминологии. — В кн.: Иностранные языки в высшей школе, вып. IV, М., 1962, с. 207.
- ³ Л. Л. Кутина. Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем. — В кн.: Лингвистические проблемы научно-технической терминологии, изд. "Наука", Л., 1970, с. 90; О. Д. Митрофанова. Язык научно-технической литературы, М., 1973, с. 38—39; Н. З. Котелова. К вопросу о специфике термина. — В кн.: Лингвистические проблемы научно-технической терминологии, изд. "Наука", Л., 1970, с. 20; Л. Манолова. Българска терминология, С., 1984, с. 31.
- ⁴ Г. К. Сыроваткина. Явление антонимии в терминологии технологии рыбных продуктов. — В кн.: Взаимодействие единиц в системе языка. Сб. научных статей, Минск, 1982, с. 123.
- ⁵ В. П. Даниленко. Русская терминология. Опыт лингвистического описания, изд. "Наука", 1977, с. 79.
- ⁶ Н. З. Котелова, указ. соч., с. 122.
- ⁷ А. И. Долгова. Анализ семантических отношений между терминами-антонимами. — В кн.: Описание русского языка в аспекте его преподавания как иностранного, Л., 1984, с. 21.
- ⁸ Л. А. Новиков. Антонимия в русском языке, М., 1973, 310 с.
- ⁹ Л. А. Новиков, указ. соч., с. 18.
- ¹⁰ А. И. Монсеев. О языковой природе термина. — В кн.: Лингвистические проблемы научно-технической терминологии, изд. "Наука", Л., 1970, с. 131.
- ¹¹ Ю. Д. Апресян. Лексическая семантика. Синонимические средства языка, изд. "Наука", М., 1974, с. 312.
- ¹² В. Я. Пастухова, В. П. Тимофеев. Явление антонимии в русском языке. — В кн.: Теория поэтической речи и поэтическая лексикография, УЗ Свердловского ГПИ и Шадринского ГПИ, Шадринск, 1971, с. 38.
- ¹³ В. Я. Пастухова, В. П. Тимофеев, указ. соч., с. 38.
- ¹⁴ А. Н. Тихонов. Словообразовательный словарь русского языка. Т. I, М., 1985, с. 35.
- ¹⁵ Л. А. Введенская. Антонимия между словом и свободным словосочетанием. — В кн.: Филологические этюды. Языкознание, вып. 1, Ростов-на-Дону, 1972, с. 33.
- ¹⁶ В. Я. Пастухова, В. П. Тимофеев, указ. соч., с. 42.
- ¹⁷ В. Я. Пастухова, В. П. Тимофеев, указ. соч., с. 45—46.
- ¹⁸ В. Я. Пастухова, В. П. Тимофеев, указ. соч., с. 46.
- ¹⁹ Д. Н. Шмелев. Проблемы семантического анализа лексики, М., 1973, с. 134.

- ²⁰ В. А. Иванова. Антонимия в системе языка, 1982, с. 15.
- ²¹ В. А. Иванова, указ. соч., с. 15.
- ²² Ю. Д. Апресян, указ. соч., с. 313.
- ²³ Л. А. Новиков, указ. соч., с. 84.
- ²⁴ Л. А. Новиков, указ. соч., с. 242.
- ²⁵ И. С. Квитко. Термин в научном документе, изд. "Вища школа", Л., 1976, с. 81.
- ²⁶ Е. А. Иванникова. К вопросу о взаимоотношении понятия варианта с понятием синонима. — В кн.: Синонимы русского языка и их особенности, изд. "Наука", Л., 1972, с. 149.
- ²⁷ В. П. Даниленко, указ. соч., с. 49.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Д. Арнаудов. Практическое пособие по русскому языку для студентов ВИИИ им. Н. Павловича, изд. "Наука и искусство", С., 1976.
2. А. Василев. Ерминия. Технология и иконография, изд. "Септември", С., 1976.
3. А. В. Виннер. Материалы живописи, изд. "Искусство", М., 1954.
4. Б. Колев. История на изкуството, изд. "Техника", С., 1973.
5. Э. А. Луканский. Первый шаг в творчество, изд. "Полымя", Минск, 1985.
6. Н. В. Одноралова. Скульптура и скульптурные материалы, изд. "Изобразительное искусство", М., 1982.
7. А. С. Павловский. Материалы и техника монументально-декоративного искусства, изд. "Сов. художник", М., 1975.
8. А. В. Секачева, А. М. Чуйкина, Л. Г. Пименова. Рисунок и живопись. Учебник для техникумов. М., 1983.
9. И. М. Столяров. Акварель. Материалы и способы письма, Минск, 1980.
10. К. Цонев. Технически наръчник на художника, изд. "Наука и искусство", С., 1957.
11. К. Цонев. Технология на изящните и приложни изкуства, изд. "Наука и искусство", С., 1949.
12. Школа изобразительного искусства, вып. V-VIII, 1960 — 1963.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том 24, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1991

TRAVAUX DE L' UNIVERSITE "ST. ST. CYRILLE ET METHODE"

DE VELIKO TIRNOVO

Tome 24, livre 2

FACULTE PHILOLOGIQUE

1991

СТАРИННИ ЕЛЕМЕНТИ В ТОПОНИМИЯТА НА ГОРНООРЯХОВСКО

МАРИЯ АНГЕЛОВА-АТАНАСОВА

ARCHAIC ELEMENTS IN THE TOPONYMY OF THE DISTRICT OF GORNA ORYANOVITSA

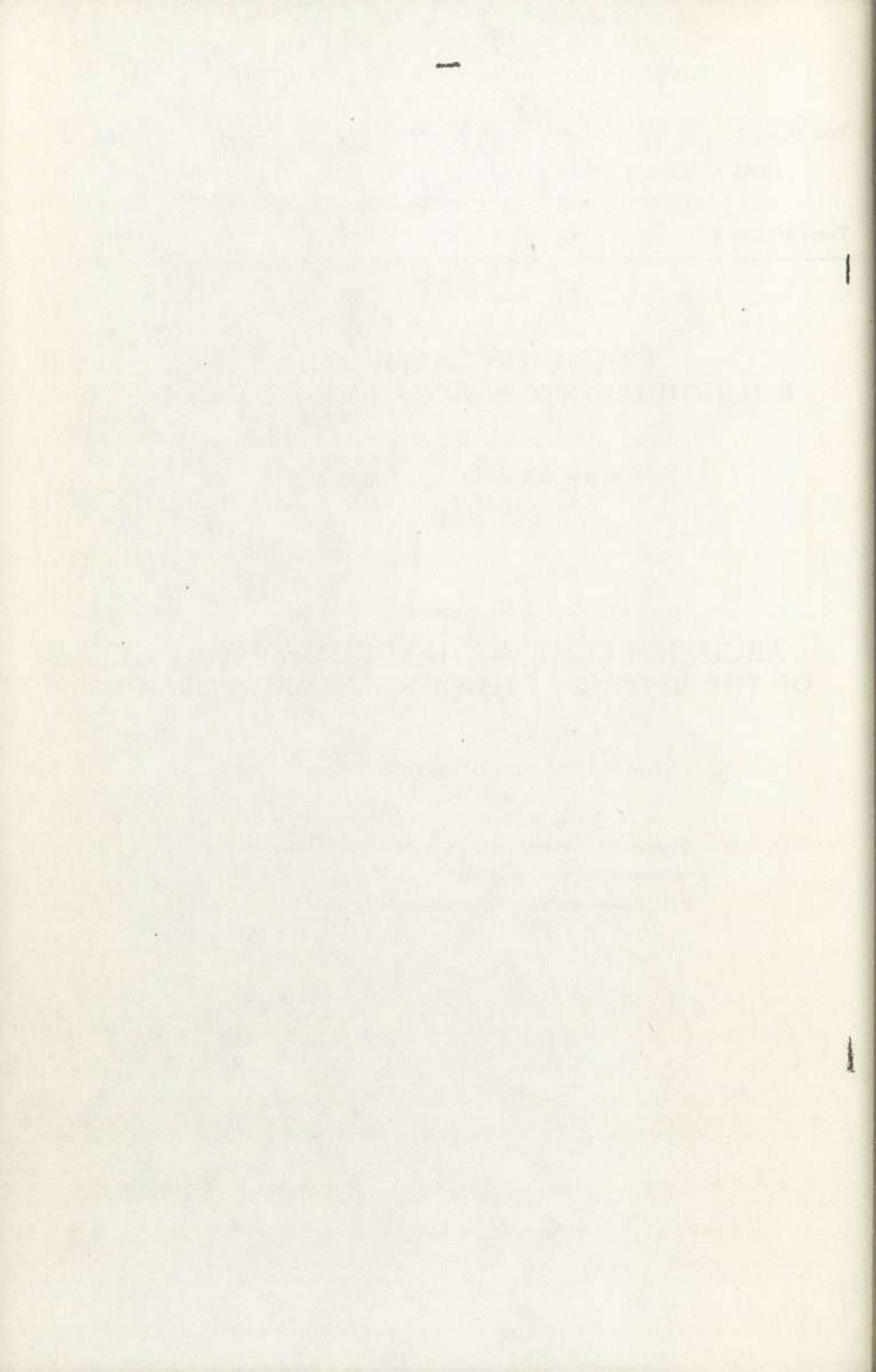
MARIA ANGELOVA-ATANASOVA

Представя: Катедра по "Българско езикознание"

Рецензенти: Проф. Н. Ковачев, доц. к.ф.н. Б. Байчев

Редактор: доц. к.ф.н. И. Харалампиев

Велико Търново, 1992

The object of this paper is the analysis of the place names in the G. Orjahovitsa region, having the character of relics, which makes them valuable evidence of the history of the Bulgarian language. Of special interest are the names with archaic phonetic peculiarities, which makes possible their dating as well as admitting of the hypothesis that the Slav population has been in contact with Hellenized or Romanized people.

В работе анализируются местные имена Горнооряховского района, с реликтовыми особенностями, являющимися ценными фактами для истории болгарского языка. Особый интерес представляют имена со старинными фонетическими особенностями, которые дают нам возможность приблизительного датирования, а также предполагать, что существовали отдельные случаи контактов славян с фракийцами (дакомизийцами).

Интересът към топонимията е обусловен от интереса към историята, археологията, краезнанието, а също така и към историята на езика. Затова във всички регионални изследвания вниманието на изследвача е насочено преди всичко към онези имена, които са образувани от изчезнали или редки нарицателни и собствени имена, топоними с редки наставки (нарицателни и с топонимична функция), както и имена с фонетични, морфологични или словообразователни реликти, които най-общо наричаме старинни. Към този пласт причисляваме и имената, които съдържат не напълно изчезнали, но вече в процес на отмиране особености на местния говор.

Имената със старинни елементи са около 10 % от записаните в Горнооряховско почти 8600 топонима (6200 лексими). Нанесени на географската карта, те впечатляват с голямата си гъстота за някои от изследваните 49 селища и с пълната липса при други. Това налага старателно вглеждане във фактите, внимателно отсеяване на всички имена, за да се отдели действително старинното и от отломките на една отдавнашна езикова действителност да се изгради вярна представа за някогашното цяло. Тази изследователска работа не изключва грешни изводи и заблуждения, затова прецизният изследвач се стреми да свърже своите изводи с изводите на предшествуващи автори и при тълкуването на по-редки и старинни имена да привлича не само домашен сравнителен материал, но и успоредици от сродни езици. Такъв подход намалява значително вероятността от грешки, прави по-убедителни изказаните предположения. Такъв е и стремежът ни в настоящата студия, чиято цел е да представи старинните елементи в топонимията на Горнооряховско и изводите, които се налагат от анализа на материала.

1. Старинни фонетични особености

1.1. Следи от носов изговор на стб. ж има в МИ *Лунгãди*, произнасяно и *Лунгãдя*, за равнина с мочурливи ливади край Поликраище. Името е от стб. лжгъ с вероятно значение 'малка горичка и влажни места из ливади'¹, елиптично от по-старо ⁺Лжгати долъ, образувано като *брадãт*, *збãт*, *космãт*, особено близко на диал. горнãт 'горист'². За озвучаването ТД виж по-долу. На същите причини се дължи и развитието ЖУН. Сравни българските заемки в румънски език *dungã* от стб. джга, *dumbravã* от стб. джбрава³.

1.2. **Отсъствие на метатеза** имаме в МИ *Балтѐй* от Лясковец, както и членувано *Балтѐя* от Поликраище и Писарево за блатисти местности, поради което с основание свързваме името с *блато*, в по-архаичен вид ⁺balta, както е заето и в румънски. Наличието на старинна наставка ни дава основание да допускате, че тук не става въпрос за обратно заемане от румънски език⁴, а по-скоро трябва да допуснем субстратно влияние, както в 1.1 и 1.7.

1.3. **Застъпване на ⁺у' с ЪР** в случаи, в които днес имаме *РЪ*: в МИ *Търневец* от Стражица (както впрочем и в името на гр. *В. Търново*) и в МИ *Мързънов дол*, пак там, вторично от ⁺*Мързън дол* и *Мързена* в Севлиево⁵.

1.4. **Следи от етимологичен Ъ** в думи, които днес в говора са с *Ъ*: МИ *Габѐра* в Г. Оряховица и Първомайци от стб. *габъръ*; МИ *Тѐменлъка* в Козаревец, *Темлѝка/Темнѝка* във Върбица и Козаревец, както и Сели *Темнѝско* /от МИ ⁺*Темнѝка* + *-ъско*/, всичките закономерно развити от стб. *тъмънъ*.

1.5. **Застъпване на ТѝЩ** в МИ *Блѝцна*, наследник на някогашно Сели *Блѝцени* край Лозен и Камен /от ⁺*Блато* + *-јане*, наставка за жителски имена⁶/.

Нерегулярно за района се явява застъпването на *СКЧ* вместо очакваното *Щ* във ВИ *Чертовѝца* за рекичка край Лясковец, производно от Сели *Чертовѝц* през етап ⁺*Чертовска река*, както *Кѝевѝцица*, *Елховѝцица*, *Изворѝцица*, *Трновѝцица* и др. /Моделът обяснен от П. Зволински и И. Дуриданов⁷/. Този развой, характерен за някои югозападни български говори, в Лясковец може да се свърже с преселници от югозападните краища, неточно наричани албанци.

1.6. **Старинно ударение: Езиденски дол** край Лясковец, *Гладнѝра* от ⁺*Гладнѝя рѝт* край Г. Оряховица и Лясковец, както и *Гладнѝя рѝт* край Поликраище и Първомайци, *Късѝто долчѝ* в Поликраище, *Злѝто долчѝ* при Долна Оряховица и Драганово, *Долѝ* при Писарево и Първомайци, *Скока* при Лясковец и Кавлак, *Яза* при Г. Д. Тръмбеш, Писарево и Поликраище, подобно на няколко такива случая в Панагюрско⁸.

1.7. **Озвучаване на безвучни съгласни**, нетипично за говора днес имаме в МИ *Лунгѝди* /за произхода виж. 1.1./, *Гърбѝждѝ* /от ⁺*Гърбѝш*, както *Кременѝш*/, *Бѝходя* от *Бѝхот* — всички примери са от Поликраище. Озвучаване имаме и в топонимията на Драганово: *Мѝрдина* от ⁺*Мѝртин*/а/ и *Гайрѝка* от *Кайрѝка* Това явление не е изолиран факт в топонимията на Горнооряховско. Отбелязано в топонимията на Годечко, Белослатинско и Луковитско, то ни подсказва, че в миналото е засягало обширен географски район, в който е бил налице романски или друг суперстрат или адстрат, както допуска Б. Симеонов⁹. Това обяснява и следите от *ѡ*.

2. Морфологични особености

2.1. Падежни остатъци

2.1.1. Родителен падеж: МИ *Стѣго Никола* и *Кѣстимьял* в Лясковец /последното може да е славянизирано народолагинско име, както Б. Симеонов тълкува *Кастамал*, старото име на с. Сопот в Ловешко¹⁰/.

Остатък от родителен падеж имаме и в МИ *Петтѣях черници* от Лясковец и *Деветтѣх огна* от Калтинец¹¹.

2.1.2. Родително-винителни форми: *Гѣя*, *Гѣрча*, *Дрѣсля*, *Дѣндя*, *Зѣйка*, *Мѣнга*, *Мѣхѣля*, *Мѣхня*, *Нѣдка*, *Нѣколѣя*, *Пѣска*, *Пѣтя*, *Пѣсѣнка*, *Рѣлча* и др., получени от по-стари предложни конструкции, напр. ⁺ *На Гѣя* > *Гѣя*. Такива имена се срещат и в селища, чиято топонимия не пази други архаични елементи.

2.1.3. Дателен падеж: *Мѣху вир*,¹² актуализирано *Мѣхов вир*; *Рѣди нѣвище*, актуализирано *Рѣдѣновище* — и двете в Лясковец. Промените са продиктувани от склонността на имената към езикова мотивираност.¹³

2.2. Събирателни на -је: в Г. Оряховица — *Кѣмънето*, *Лѣцѣрнето*, в Лясковец — *Кѣмънето*, *Кривинѣто*, *Плѣчето*, *Стѣнево полѣне*, в Първомайци — *Кѣмънето*, в Поликраище — *Ливѣдето*, *Полѣнето*, *Трѣнето*, *Хрѣстето*, в Джулѣюница — *Имѣнето*, *Ливѣдето*, *Плѣчето*, *Полѣнето*, *Пчелѣнето*, *Топѣлето*, *Трѣнето*, в Козаревец — *При трѣнето*, *Топѣлето*, във Върбица — *Трѣнето*, в Крушето — само *Сели*, в Стражица — *Слѣвето*, в Кесарево — *Лѣцето*. Този тип се разпростира и върху заети и преобразувани имена.

Събирателно в мн. ч. на -я: *Градинѣта*, *Лозѣта*.

2.3. Прилагателни на -ИЙ: *Бѣлий бряг*, *Корнѣшкий пѣт* = *Лозѣнский пѣт*, *Кѣсий пѣт* — примерите са от Поликраище само, при това можем да ги чуем само от по-стари информатори или да ги прочетем записани така в емлячните регистри. Напоследък се заменят с членуваните *Бѣлия бряг*, *Кѣсия пѣт* и т. н. и това актуализиране е естествен процес, както отбелязахме по-горе. То може да се свърже с пълното отмиране на този модел прилагателни от м. р. ед. ч. на -ий в редица селища на СИ България, между които Поликраище и Първомайци от Горнооряховско, заедно с няколко съседни села от Търновско.¹⁴ Тези форми, наследник на старата сложна форма на прилагателните имена, откриваме в топонимията само на Поликраище, макар да ги очакваме и в топонимията на Лясковец, тъй като се срещат в езика на лясковския писател Цани Гинчев.¹⁵

Остатък от този старинен тип намираме в Сели *Дѣбри дял*, в МИ *Бѣли бряг* в Драганово и Родина, *Жѣби дол* в Крушето, *Кѣлни дол* в Лозен и др.

2.4. Нечленувани имена

2.4.1. Едночленни: в Лясковец — *Бара, Брва, Балтѐй*; в Драганово — *Дял* и *Зад дял* (същата местност в Поликраище се нарича с членувано име — *Зад дяла*): в Добри дял — *Старец*; в Първомайци — *Забърдо* (но и *Зад бърдото!*).

2.4.2. Двучленни: *Бабина могила, Бѐли бряг, Бяла крава, Вѐти чешмѐ, Върбова корѐя, Голям Глѐговец, Голям ѝзвор, Голям кладенец, Голям купѐен, Голяма брѐв (и Голямата брѐв), Голяма ливада, Голяма поляна, Голяма река, (и Голямата река), Голяма рѐтлиѐна, Гѐрен корѐак, Гѐрен Мѐртин, Гѐрен мѐст, Гѐрно краище, Гѐгова чешмѐ, Две могили, Дѐлно краище, Жѐчов дол = Жѐчовски дол, Заешки трап, Кѐнски дол, Копрѐнен брод, Краѐно бърдо (и Краѐното бърдо), Крѐва бара, Кѐси дол, Лѐком дол, Липов дол, Мѐчи дол, Нѐдево блато, Нѐнови гори, Орлов мост, Писан кладенец, Сѐни вир, Станев дол, Стѐра река, Сѐхи дол, Тодѐрин дол, Тодѐрини терѐси, Тѐнева могила, Тѐнево блато, Филчов дол, Цѐчов яз, Червѐн бряг*. Имената са от Г. Оряховица, Лясковец, Първомайци, Драганово, Сушица, Г. Тръмбеш, Стражица, Кесарево, Джулоница, Добри дял, Върбица, Круше-то — селища със старинна топонимия. Вариантността им, която отбелязахме, ни подсказва, че това е един от най-често използваните начини за актуализиране на имената.

2.5. Членувани със стария мизийски О-член: *Чучурѐ* в Калтинец, *Трапѐ, Бѐ|х|о, Гърбижѐ* в Поликраище, *Троскѐ* в Лясковец *Липѐко* в Г. Оряховица, *Рѐзливо* в Козаревец, *Кѐшо* и *Над Кѐшо* в Първомайци, *Бодилѐкѐ* в Драганово. Това днес са реликтни форми, тъй като в диалекта са почти напълно изчезнали, но в определен момент те също са използвани за актуализиране на имената от типа *Дял, Вир* и др. Доказателство за това са процесите, които наблюдаваме днес в по-горната група 2.4.2. и 2.4.1.

2.5. Изчезнали предлози или значения на предлози

2.5.1. Предлог за 'зад', с който се образуват имена от тип "Загора". В Първомайци имаме *Забърдо*, което и в емлячния регистър от преди няколко десетилетия показва колебание, а днес го чуваме само *Зад бърдото*.

2.5.2. Предлот с 'до, при', развит от *вѝз > вѝс > ѝс > с*, както в Севлиево, а вероятно и в Берковско.¹⁶ Такъв пример имаме в *МИ Сѐмѐнкин дол* в Лясковец, който в регистрите са среща и като *Минкин дол*. Можем да го чуем само в говора на Драганово, където казват " *Отивам с моста* ".

3. Словообразователни особености

3.1. Имена с наставки с топонимична функция

3.1.1. С наставка -ЕЦ

3.1.1.1. От основа на същ. нар. + *-ец*: *Змѐец* в Г. Оряховица и Първомайци с вариант *Змѐица* и *Змѐйовец*.

3.1.1.2. От същ. собств. + *-ец*: *Калтѐнец* — квартал на Горна Оряховица, до 1959 г. самостоятелно селище. Името от ЛИ *Калотѐн*, образуван от *Калѐта* + *-ин*, както *Драготѐн*, *Милотѐн*.¹⁷

3.1.1.3. От основа на прилагателно + *-ец*: *Кѐменец* при Г. Оряховица, *Лѐсец* при Джулюница и Добри дял, *Смърдѐищец* при Джулюница.

3.1.1.4. От прилаг. + *-ов -ец*: *Сѐневец* при Г. Д. Тръмбеш.

3.1.1.5. От същ. + *-ин -ец*: *Бѐбинец* при Г. Оряховица и *Пѐпинец* при Козарец.

3.1.1.6. От същ. нар. + *-ов/-ев -ец*: в Лясковец — Сели и *Брестовѐц*, *Глѐговец*, *Чертовѐц*, *Чѐровец*/*Чѐровец*; *О* /*Сеновѐц* — също Сели; *Змѐйовец* в Първомайци (от първоначално *Змѐец*); *Кѐлнѐковец* (от бот. *кѐлнѐка*) в Д. Оряховица, *Тѐрновец* в Стражица и *Влѐсовец* в Драганово.

3.1.1.7. От ЛИ или Пр. + *-ов -ец*: *Бѐйчовец*, *Босѐлковец*, *Дѐбровец*, *Мѐзньовец*, *Манѐлевец*, *Марѐновец*, *Мѐнговец*, *Мѐчѐкуровец*, *Прѐдльовец*, *Стѐйковец* и *Тѐдоровец* в Лясковец; *Бѐльовец*, *Бѐнчовец*, *Гѐровец*, *Кѐлчовец*, *Пѐйковец*, *Рѐдковец*, в Джулюница; *Вѐлчовец* и *Гѐлчовец* в Стражица; *Дрѐлевец* в Поликраище; *Енчовец*, *Рѐлчовец* и *Свинѐревец* в Д. Оряховица; Сели *Козѐревец*; *Кѐчковец* и *Никѐлчовец* от Горско ново село, *Мѐховец*, *Мѐсьовец* от Драганово.

3.1.2. С наставка -ИЦА

3.1.2.1. От първично прилагателно + *-ица*: *Бързѐица* при Джулюница и Сели *Сушѐица* (от *сух*, често в топонимията ни¹⁸).

3.1.2.2. От прилагателно на *-н* /от + *-ѐн/* и + *-ица*: *Гѐдлушница* в Стражица, + *Зѐмница* в Джулюница, *Пѐзница* в Г. Тръмбеш.

3.1.2.3. От прилагателно на *-ов* (от ЛИ) + *-ица*: *Бѐшковица* в Поликраище, *Дѐчовица* в Лозен, *Мѐховица* в Сушица, *Нѐнчовица* в Лозен, образувани от ЛИ, които могат да бъдат и елиптически от по-стари + *На Бѐшковица*, + *На Нѐнчовица*, подобно на *Мѐхня*, *Рѐлча*, получени от + *На Михня*, + *На Рѐлча*.

3.1.2.4. От прилагателно на *-ов* (от нариц.) + *-ица*: *Орѐховица* (Горна и Долна), от бот. *орех*.¹⁹

3.1.2.5. От същ. нариц. + *-ица*: *Влашѐица*, *Мѐрица* (ако не е наследено тракийско) и самото Сели *Върбѐица* значително по-ново; *Гѐрваница* в Джулюница и самото Сели; *Змѐица* в Г. Оряховица (вариант на *Змѐец*), *Кѐчица* в Родина (то може и да е умалително на -

ица), *Росица*, вероятно актуализирано от + *Росита*,²⁰ *Турѝца* между Драганово и Сушица, *Цѣврица/Чѣврица* между Стрелец, Крушето и Поликраище.

3.1.2.6. От ЛИ или Пр + *-ица*: *Гергѝница* в Джулѝница. Трябва да се съгласим с Й. Заимов, че този тип имена са вторично произведени от имена с *-ъ*.²¹

Към тази група трябва да отнесем и ВИ *Чертовѝца*, вторично произведено от Сели *Чертовѣц* (за начина виж 1.5.), което първоначално също е било ВИ.

3.1.3. С *-иш -ка/-ич -ка*: *Дра̀гнишка: Дра̀гнишка* в Горско ново село, видоизменено *Дра̀гничка* в съседното село Родина вероятно поради осмисляне с по-разпространен тип имена.

3.1.4. С наставка *-КА*

3.1.4.1. От ЛИ или Пр + *-ка*: *Бай̀лка* в Поликраище (от ЛИ + *Бай̀л*), *Бивол̀арка*, *Голем̀анка*, *Чок̀алка* в Лясковец, *Кол̀арка* в Сушица, *Брат̀ойка* в Джулѝница.

3.1.4.2. От нарицателни: *Пап̀урка* в Горски долен Тръмбеш.

3.1.4.3. От прилагателни: Сели *Вър̀бовка*, МИ *Черв̀енка* в Сушица и Горско ново село, *Жаб̀унка* в Крушето, *Горч̀ивка* в Поликраище.

3.1.5. С наставка *-ИК*: *Гор̀ник* в Лясковец, *Вр̀бник* в Козаревец (може да бъде и от готово нарицателно), + *Зим̀ник* в Джулѝница, *Зим̀овник* и *Тръстѝник* във Вър̀бовка.

3.1.6. С наставка *-ЕЙ*: *Балтѝей* в Лясковец и Козаревец, с метатеза *Батлѝей* в Г. Оряховица, членувано *Балтѝя* в Писарево и Поликраище, с метатеза и турска добавка *Батлѝени* в Сушица, където има и други случаи на турцизиране на стари български имена.

3.1.7. С наставка *-ЕШ*: *Смър̀деш* в Стражица.

3.1.8. С наставка *-ИШ*: *Гър̀бижд* в Поликраище (за озвучаването виж 1.7.). Не можем да допуснем *-ЕЖ*, както в *требеж*, защото има именна, а не глаголна основа.

3.1.9. С наставка *-АЧ*: *Гър̀бача* във Владислав, което може да е и от готово нарицателно, *Луг̀ач* в Лясковец, което може да е елиптично от + *Луг̀ачѝ дол* (сравни *Луг̀ачива* в Троянско²²). Последното е твърде вероятно поради факта, че ударението не е на наставката, както следваше да се очаква при имена със старинната и рядка наставка *-ач/-ащ* + *-акъ/*, както *Гър̀бач* в Самоковско и Крумовградско, + *Гъ̀вбасъ* от Гър̀ция, *Дал̀гач* в Търговишко, *Добр̀ач* в Елинпелинско, *Лук̀ач*, *Скак̀ач*, *Стър̀гач*, *Гол̀ач*, *Сух̀ач* и много още примери от изследването на И. Дуриданов за топонимичните *щ*-суфикси в южнославянските езици.²³

3.1.10. С наставка *-АК*: + *Маз̀нака* в Джулѝница.

3.1.11. С наставка *-УША*: *Гол̀уша* в Сливовица.

3.1.12. С наставка *-ЯНЕ*: Сели + *Блац̀яне*, записано в турски

документи от XV в. *Блащени/Плащани*, а през 1618 г. — *Балашине*,²⁴ образувано от МИ + *Бла̀то* + *јане*. Днес то се пази в МИ *Бла̀щна* край Лозен. От същия район е и напълно изчезналото Сели *Бах-товани*, споменато като име на Камен през XV в. (виж при ЛИ *Бах-то*), а вероятно и *Батлени*, днес МИ край Сушица, което е възможно да произлиза от МИ + *Батлѐй* (виж по-горе за нея) + *-јане*.

3.1.13. С наставка *-ИЯ*: *Витли́я* в Горско ново село, както *Турли́я*, *Третли́я* във Вардарско.²⁵

3.2. Елиптични имена. Получени са от разпадане на словосъчетания, при което се запазва прилагателното име, а се изпуска географския термин. Ще ги групираме според наставката на прилагателното.

3.2.1. Прилагателни на *-ово/ево*:

От бот. име: *Гра̀нчево*, *Са̀днево*, *Черни́чево*, *Зя̀брово* [?]

От географски термин: *Зя̀брово* [?]

От собствени имена: *Балѝново*, *Брай̀ково*, *Бърза̀ковото*, *Ва̀ково*, *Вен̀ковото*, *Га̀нчовото*, *Грънча̀рево*, *Гу̀нчовото*, *До̀човото*, *Драга̀ново*, *Дундево̀то*, *Дя̀нчовото*, *Кеса̀рево*, *Ку̀нчовото*, *Лу̀ковото*, *Лю̀лево*, *Ма̀дурево̀то*, *Малькчи́евото*, *Ми́льовото*, *Ми́рчовото*, *Мо̀мъково*, *Мъ̀нзовото*, *Ра̀дковото*, *Ра̀йковото*, *Рибча̀рево*, *Ро̀гевото*, *Ста̀мовото*, *Ста̀нчовото*, *Стѐфановото*, *Стѐвевото*, *То̀мовото*, *Цига̀ново*, *Често̀во*, *Щи́рковото*. Това са имена понякога твърде стари (Сели *Драганово* напр. е фиксирано в документи от XV в.), но и твърде нови. Новите са образувани от ЛИ, РИ, ФИ, а старите са както от собствени, така и от нарицателни, някои от които вече са изчезнали в местния говор (напр. *Зя̀брово*).

3.2.2. Прилагателни на *-ско/-шко*: Безспорно старинно е само Сели *Темийско* (МИ + *Темник* + *-ъско*). *Останалите могат да бъдат стари, но и съвременни*: *Върбо̀вско*, *Гера̀нско*, *Гръ̀цкото*, *Добрѝдялско/то*, *Долнооряховското*, *Златарѝшко*, *Калтѝнско*, *Кесарево̀ското*, *Козарево̀ско*, *Ля̀сковско*, *Оси́ковско*, *Пей̀ковското*, *Према̀тарското*, *Ра̀дано̀вско*, *Ревий̀шко*, *Сел̀ското*, *Сеново̀ско*, *Сергьовско*, *Сушѝшко*, *Темнѝшко*, *Тръмбеш̀ко*. И тук членната морфема може да бъде вторично добавена, поради което присъствието ѝ или отсъствието ѝ не е аргумент за хронологизиране.

3.2.3. Прилагателни на *-ат*: *Лунга̀ди* в Поликрайце (за етимологията му виж 1.1.) и *Моредат чешма* в Г. Г. Тръмбеш (вж. 4.2.)

3.2.4. Прилагателни на *-ен*: *Рибня* във Върбовка и *Тр̀пезня* в Асеново.

3.2.5. Прилагателни на *-яв/-ја*: *Ро̀ман/а*, сега МИ, а до Освобождението Сели от района на Крушето и Поликрайце, *Ма̀ртен/а* в Кесарево, *Ма̀рдин/а* в Драганово (за озвучаването виж 1.7.), *Витоша* в Добри дял, *Бори́м/а* в Г. Оряховица, всички от изчезнали ЛИ, как-

то вероятно и *Ревичин* от Драганово и *Енич* от Нова Върбовка. Безспорни случаи на имена с тази наставка са *Неш дол*, *Рал чешма*, *Козар път*, както и имената на *-ец* и *-ица*, привидно образувани от съществително име + *-ец* или *-ица*, както *Калтинец*, *Змеица* (виж З. 1. 1. 1/2 и З. 1. 2. 5/6), а всъщност резултат от развитието на по-старо + *Калотинъ дол*, + *Змеја долчина*.²⁶

3.3. Имена от типа "Дери вол". Такива са *Стърчи крак* от Лясковец и *Козаревец*, *Плачи круша* от Кесарево, *Ревѝ магѝре* от Любенци, *Гърми дол от Мирово*, което обаче е вторично получено от *Пр*.

4. Лексикални особености

4.1. Изчезнали или редки ЛИ, ФИ, РИ:

Бажанко в МИ *Бажанковите върби* в Кесарево.

Байл в МИ *Байлка* в Поликраище. Такова ЛИ днес не е известно, но Илчев отбелязва ФИ *Байлков* в Пловдив, което обяснява вторично получено от *бай Илко*. Считаме, че е от *Байо* + *-ил*, както *Станѝл* е от *Стѝно* + *-ил*, *Стоѝл* е от *Стѝйо* + *-ил* и др.

Балин в МИ *Балиново* край Камен, някога Сели, споменато в турски документ от XV в.²⁷ През лятото на 1986 г. в тази местност започнаха разкопки и бяха разкрити следи от римско селище.²⁸ За името виж руски Сели *Балин*, *Балин-поле*, *Балиновка*, *Балинское* и др.²⁹

Бахто в Сели *Бахтовѝни*, старото име на Камен според турски документ от XV в.,³⁰ напълно забравено. Името *Бахто* прабългарско според Баскаков.³¹ За Сели виж З.1.12.

Бешлек в МИ *Бешлеков път* в Лясковец. Име на *-ек* от *Бешо*, разширено с *-л* под влияние на имена като *Мъжлек* (ФИ *Мъжлеков* има в Родина), *Крадлек* и др.

Бинго/в/ в МИ *Бингова могила* в Лясковец. ФИ *Бингов* днес има. Илчев го обяснява от ЛИ *Бинко* с озвучаване.³²

Бѝжо в МИ *Бѝжовото блѝто* в Кесарево, съкратено от *Дабѝжѝв*.³³

Борѝм във ВИ *Борим* (*Голям и Малък*) от Г. Оряховица, както и вариант *Борѝма* (*Голяма и Мѝла*), което вероятно е по-ново, с вторично *-а* за ВИ. Подобно е *Борѝма* в Троянско.³⁴ Съкратено от *Борѝмир*, както *Радам* от *Радомир*.

Борѝш в МИ, някога Сели *Боруш*,³⁵ според Вайганд изчезнало ЛИ. 36 Същото име е запазено в руски Сели *Борѝшка*, *Борушенки*.³⁷ Образовано с *-ѝ*, както *Рѝман* (виж З. 2. 5.)

Вѝтош в МИ *Гаганѝш* от Добри дял, както сръбското МИ *Вѝтоше*, *Вѝтошевац*, чеш. *Vitofice*, пол. ЛИ *Witosz*.³⁸

Гагануш в МИ *Гагануш* от Стражица, образувано от ЛИ *Гаган* + *-уш*. За ЛИ *Гаган* виж Сели и ВИ *Гаганица* в Берковско,³⁹ както и подобни МИ от Чепинско, Пловдивско и рус. МИ *Гаганова*, посочени от Й. Заимов като успоредици за МИ *Гагань* в Рила.⁴⁰

Га̀го в МИ *Га̀гова могила* от Лясковец, както *Га̀гова махала*, *Га̀гов байр*, *Га̀гьов дол* в Панагюрско⁴¹ и сели *Га̀гово* в Поповско.

Горчо в МИ *Горча* от Бряговица и МИ *Горчова поляна* от Лясковец.

Гутьо в МИ *Гутьовата воденица* и *Гутьовите върби* от Д. Оряховица.

Дабо в МИ *Дабов кладенец* в Лясковец, съкратено от *Дабижив*.⁴²

Дабко в МИ *Дабков бунар* в Сушица. Умалително от *Дабо*.

Давенко в МИ *Давенково кладенче* в Стрелец. Липсва у Илчев. Вероятно както *Раденко*, *Младенко*, разширено от *Дав|о, -е| + -ан* (мнение на Н. Ковачев).

Добрѝко в МИ *Добрѝка* от Драганово (*Голяма* и *Малка*). Името запазено във ФИ *Добрѝков* на няколко места у нас.⁴³

Дражѝн в МИ *Дражѝнов качул* от Джулѝница, образувано от *Дражо* + *-ан*, както *Драган*. Не е отбелязано у Илчев.

Дралѝо|Дралѝе в *Дралѝевец* при Поликраище и Първомайци. В Поликраище има ФИ *Дралѝевски*. Справката у Илчев показва, че ЛИ *Дралѝе*, *Драло*, *Драла*, *Дралица* са характерни за СЗ България, но ФИ от тези имена има на различни места в България.⁴⁴ В топонимията на Панагюрско има МИ с това име: *Дралѝов рът*, *Дралѝов валог*.⁴⁵

Дремѝо в Сели, по-късно МИ *Дремѝ кѝой*, вероятно калкирано на турски, както името *Драганово* е било калкирано *Драган кѝой*.⁴⁶ У Илчев е отбелязано само ФИ *Дремов* от Г. Оряховица.⁴⁷

Дру̀нко в МИ *Дру̀нкова могила* от Драганово и *Дру̀нкова воденица* от Орловец, видоизменено от *Друмко* (умалително от *Друме*) в резултат на асимилация МК > НК.

Ду̀манов в МИ от Кесарево *Ду̀мановата воденица*, *Ду̀мановата кариѝера*, *Ду̀мановия хотул*, *Ду̀мановото кладенче*, по запазено РИ *Ду̀манови*,⁴⁸ което Илчев свързва с диал. *думан* 'мъгла', употребено преносно.

Ду̀ндѝо в МИ *Дундя* от Лясковец, както и *Ду̀ндеви чернѝци*, *Дундева чешма*, пак там, и в *Ду̀ндевото* в Добри дял. Пр. от *ду̀ндѝо* 'дебелан'.⁴⁹

Ду̀нчо в МИ *Ду̀нчовата яма* от Джулѝница, разпространено предимно в СЗ и Централна Северна България.⁵⁰

Ду̀пчо, *Ду̀пчев* в МИ *Ду̀пчева могила* между Д. Оряховица и Върбица. РИ *Ду̀пчеви* е запазено в Д. Оряховица. Илчев свързва ЛИ *Ду̀пко* с прякорно име за момче, носило обича.⁵¹

Ду̀хльо, *Ду̀хлевци* в МИ *Ду̀хлевската махала* и *Ду̀хлевския герѝн* в Благоево. ФИ *Ду̀хльов* има в Софийско.⁵²

Дѣро, Дѣров в МИ *Дѣровата махала* от Козаревец, подобно на *Дѣров дол* в Пирдопско.⁵³ ЛИ *Дѣро* според Илчев се среща в Търново, Бяла, Русе.⁵⁴

Калко в МИ *Калкова могила* и *Калкова поляна* от Джулюница, както Сели *Калково* в Самоковско, МИ *Калково* в Севлиево,⁵⁵ вероятно от *Кало* + *-ко*, а не от румънски.

Калотин в Сели *Калтинец* (в запис от XV в. *Калотинче*⁵⁶), както и МИ *Калотин* в Севлиево,⁵⁷ развито от *Калота* + *-ин*, както *Драготин*, *Милотин* и др.

Кино в МИ *Кинов баир* от Лясковец. Ст. Илчев отбелязва, че е разпространено в СЗ България. Едва ли видоизменено от *Кимо*,⁵⁸ вероятно мъжко име срещу женското *Кина*, характерно за Търново.

Кичо в МИ *Кичевото кладенче* от Кесарево. Възможно съкращение от Кирил, не непременно от *Кито*.⁵⁹

Кишо в МИ *Кишева чешма* от Драганово, както и РИ *Кишевици* в МИ *Кишовския гьол* също в Драганово, разпространено предимно в СЗ България, но засвидетелствувано и в Златарица, Еленско.⁶⁰

Клатьо, Клатев в МИ *Клатев кладенец* от Лясковец, отбелязано и в Айтос.⁶¹

Кутра в МИ *Кутрина могила* между Добри дял и Лясковец, както и *Кутри* в МИ *Кутрева рътлина* от Сливовица, вероятно от *кутре* 'малък пръст' със значение подобно на *Мальо, Малчо*.

Кожан в МИ *Кожанова баир* от Сливовица. От *Кожо* + *-ан*. Липсва у Илчев.

Кожо в МИ *Кожова къдклюк* от Лозен. ЛИ *Коджо* от Дебърско Илчев обяснява от *Кочо* с озвучаване ДЖ < Ч.⁶² *Кожо* би могло да бъде с промяна ДЖ > Ж, както джоб > жоб и др., характерно за говора.

Колян в запазено ФИ *Колянов* и МИ *Коляновото кладенче* от Сушица. Името е регистрирано в Шумен.⁶³

Кдчо в МИ *Кдчовата чешма* в Лозен и Янтра и *Кдчова гьол* във Върбица, както и умалителното от него име *Кочко* в МИ *Кдчовец* в Г. ново село и *Кочковата чешма* в Драганово. Не се използва като ЛИ.

Кдцо в МИ *Кдцовското изворче* от Орловец, запазено във ФИ. Илчев отбелязва, че името се среща в З България.⁶⁴

Күзман в МИ *Күзманово дере* в Първомайци. Рядко.

Күло в МИ *Куловите гьолове* в Кесарево, запазено като ФИ.

Күлчо в МИ *Кулчовец* между Джулюница и Добри дял. Умал. от *Куло*.

Күтьо в МИ *Күтьов дол* от Г. Оряховица и Лясковец. Не е запазено.

Лиджо в МИ *Лиджа махала* и *Лиджа ялия* от Сливовица, посочено от Илчев като ФИ *Лиджев* от Горнооряховско и Еленско, развито от *Личо* с озвучаване ДЖ > Ч,⁶⁵ както в *КочоКоджоКожо* (виж по-горе).

Люльо в МИ *Люлева ограда* и *Люлевото* от Теменуга, запазено във ФИ и днес.

Люцо в *Люцооларската махала* в Камен, типично за Горнооряховско.⁶⁶

Мартен в МИ *Мартена* от Кесарево, както Сели *Мартен* в Русенско.

Мартин в МИ *Мартина* с озвучаване Т > Д, от Драганово.

Миряма в МИ *Миряма кузу* в Бреговица, вероятно от *Миряна* с далечна прогресивна асимилация Н > М. Липсва у Илчев.

Михни в МИ *Михня* в Николаево и *Михньова могила* в Добри дял. У Илчев е отбелязано разпространение в СИ България. Би могло да бъде и ЖЛИ *Михня*, отбелязано от Илчев в Сушица от същия район.⁶⁷

Мичдочов в МИ *Мичдочова чешма* по запазено ФИ в Първомайци. Пр. вероятно от детски изговор на ЛИ *Мичо*, познато в района.

Мою в МИ *Мосьовец* от Драганово, по моему свързано с по-разпространеното в района име *Моско*. Илчев го намира в Ботевградско.⁶⁸

Мънго в МИ *Мънгова махала* и ФИ в Лясковец, локализирано в Горнооряховско и Русе у Илчев, изведено от *Мънко* с озвучаване.

Найо в *Найовите ниви* от Джулюница.

Неш в МИ *Неш дол* от Сушица, както и *Нешо* в МИ *Нешова махала* в Добри дял, *Нешова гора* в Правда и *Нешко* в *Нешковите круши* от Първомайци.

Нучо в МИ *Нучова отул* от Джулюница. У Илчев само ФИ *Нучев*.⁶⁹

Парчо в МИ *Парчов рог* и *Парчово кьоше* в Кесарево. У Илчев има ФИ *Парчев* в Котел, Свищов, Варна, Перник и ФИ *Парчевич* в Чипровци.⁷⁰

Пенчиков в МИ *Пенчик бурун* в Драганово от запазено и днес ФИ *Пенчиков*, вероятно име на -ек от *Пенчо* > *Пенчек*, с редукция Е > И и отмятане на ударението.

Песар в МИ *Песаров кладенец* в Д. Оряховица по РИ *Песаровци*.⁷¹ л

Пойо в МИ *Поева ливада* от Козаревец. По данни на Илчев то се среща в Гетевенско и Луковитско.⁷²

Почко в МИ *Почкова чешма* от Поликраище. ЛИ *Почо* запазено като ФИ *Почев* в Никополско.⁷³

Пу̀ло в МИ Пу̀лово блато от Д. Оряховица. Запазено в РИ Пу̀ловци. Сродните му Пу̀ла и Пу̀лчо имат западна локализация, но в топонимията на Габровско има МИ Пу̀лев копак.⁷⁴

Рал в МИ Рал чешма, явно калка на Рал извор от района на Стражица. Производното Ралчо е запазено в Д. Оряховица и Сливовица.

Рам/Ра̀ш в Сели Рам/Ра̀ш кьой (старото име на Любенци), калка на заварено българско Сели. Южнославянско име, запазено по често в топонимията и в МИ с умалителното Рамчо.⁷⁵

Ра̀стьо в МИ Ра̀стьо̀ва бара от Поликраище, възстановено от Илчев въз основа на ФИ Ра̀стев от Казанлък и Ра̀щанов.⁷⁶

Ревико/Ревика в МИ Ревичин от Драганово. Производно от Рево или Рева. ФИ Ревов има в Пловдив.⁷⁹ Ревичин Ревико + ин

Ревии в старото име на Благоево, записвано в турски документи Еревиш.⁸⁰ Запазено в МИ Ревийския път и Ревийското дере във Владислав, както и в Равишенската нива в Кесарево. Разширено от Ревчо + -иш, както Станийш.

Родев в МИ Родевото в Калтинец по ФИ от Лясковец. Рядко.⁷⁷

Родлев в МИ Родлевска махала в Стрелец. Рядко.⁷⁸

Родман в Сели, по-късно МИ Родмана край Джулюница.

Роднев във ФИ Родневи от Лясковец, с което се свързва МИ Родневото място в Д. Оряховица. Липсва у Илчев, където е посочено само ФИ Рохов от Сливен и Карнобат. Вероятно от Рохо > Рохни, както от Рахо > Рахни, Михо > Михни, познати в Горнооряховско.

Су̀ло в МИ Су̀лова брод от Г. Тръмбеш. Според Илчев се среща в Горнооряховско и Видинско.⁸¹

Тилъо в МИ Тилева кория от Сливовица, запазено във ФИ.

Физъо в МИ Физева кория и Физевото във Водно. Неясно.⁸²

Хаблъо в МИ Хаблъов мост в Лясковец. Липсва у Илчев, където намираме ФИ Хабов от Старозагорско. Вероятно от Хабо > Хаблъо, както от Рогов > Роглев.

Хра̀но в МИ Хра̀нов байр от Драганово. Според данните на Илчев името е със западна локализация.⁸³ В Драганово има предание за преселване от Михайловградско.

Хрелъо в МИ Хрелево блато от Козаревец. Вече не се среща.

Чейна в МИ Чейнина чешма от Драганово. У Илчев има само МЛИ Чейо, изведено от ФИ Чеев, запазено в Пловдив.⁸⁴

Ченко в МИ Ченковска махала в Д. Оряховица, по запазено РИ Ченковци. Като ЛИ вече не се пази.

Черньо в МИ Черъовец от Драганово. Не се пази като ЛИ или ФИ. Можем да го свържем с ЛИ Черкин от Кесарево (виж по-долу).

Черкин в МИ Черкинова кория от Кесарево. ЛИ Черка Илчев възстановява от ФИ Черкин, но не го локализира.⁸⁵ Образувано от ЛИ Черко (а то от Черьо + -ко) + -ин, както Радин, Калотин и др.

Чѣсто в МИ Чѣстѡво край Лясковец, вероятно съкратено от по-старо Чѣстимѣр, Чѣстислѡв или подобно, свързано със стб. *чѣсть* 'чест, почит, достоинство' или с *чѣсть* 'част, дял', съкратено както Борим от Боримир, Драго от Драгослав или Драгомир, Радо от Радослав, Дабо от Дабижвие и др.

Чѡно в МИ Чѡнова корѣя в Добри дял. Вече не се среща.

Шѡна в МИ Шѡна баир от Нова Върбовка. Рядко у нас.⁸⁶

Шѡно в МИ Шѡнев косор в Лясковец. Има предимно западна локализация според справката у Илчев.⁸⁷

Шѡдрѡ в МИ Шѡдрѡва пясък от Д. Оряховица, свързано с РИ Шѡдрѡвци. Вероятно свързано с диал. *шѡдрав* 'окъсан, раздърпан, развлякнен'.

Янѣко в МИ Енѣчи в Н. Върбовка, подобно на Добрико.

Янѣко в МИ Енѣчи в Н. Върбовка, подобно на Добрико.

4.2. Изчезнали или редки нарицателни

бѡлта 'блато' в МИ Балтѣй, Балтѣя (виж 1.2.)

бох с вероятно значение 'най-дълбоко място в поток, рекичка' във ВИ Боха (варианти Бѡу, Бѡѡ) за д. пр. на Росица, който извира от землището на Хотница и пресича землището на Поликраище. В Поликраище реката се назовава с две имена — Боха и Боходя. Първото приемаме за по-старо, а второто за актуализирано с *-от*, подобно на *пукот*, *сопот*, *грохот*. В географски речници и карти е записвано само името Бохот, което в Поликраище се озвучава както Лунгади (виж 1.7.). Името Бо/х/а е запазено и в Хотница, но не като ВИ, а като МИ (по устно сведение на Н. Ковачев). То потвърждава изказаното от И. Дуриданов предположение във връзка с тълкуването на ВИ Бошава от Вардарско, че в праславянски е съществувал хидронимичен термин ⁺*boch/* ⁺*bocha* със значение близко до рус. *бохотъ* 'вода от топене на леда' и брус. *бохат* 'най-дълбоко място в поток, рекичка'.⁸⁸ В случая второто значение е по-добре мотивирано. То е съхранено и в рус. диал. *богот*, *богато* 'глубокоо място в водоеме, яма', което авторите на ЭССЯ свързват с ⁺*bog-/* ⁺*boh-* възникнали като звукоподражателни, което обяснява неустойчивостта на консонантизма.⁸⁹

бохот = *бох*, както *сопот* = *соп* (виж по-горе).

брѡв в МИ, вторично ВИ Брѡв в Лясковец. От изчезнало *брѡв* 'мост от една греда', както Брѡв на Радинци и Брѡв на Рангеловци в Михайлоградско,⁹⁰ сродно с рус. *бревно*, точно съответствие на срхр. *brv*, укр. *брь*, словен. *břv*, чеш. *břev*, съхранено в стб. *брѡвьно* 'греда'.

бѡгѡ в МИ Бугѡтъ за мочурлима местност С 0,5 от Поликраище край д. бр. на Росица, с вероятно значение 'мочур, млака', както изчезналото диал. *бугѡ* в Банско,⁹² убедително свързано със срхр. *бѡгѡ*, *бѡгѡ* 'плесен, мухъл, пот, роса', *бѡгѡ* 'потен, росен' и рус. диал. *бѡга*

'иъськ речен бряг', родствено на латв. *bauga* 'блатисто място в река, лоша почва', за което авторите на ЭССЯ отбелязват, че е очевидно бълг. — рус. — балт. лексическа изоглоса.⁹³

бърчина в МИ *Бърчината* в Джульюница и Д. Оряховица за хълм. От *бърдчина* 'голямо бърдо, рътлина'.⁹⁴

вълөг в МИ *Вълога* за падина край Г. Д. Тръмбеш

върда в МИ *Върдата* 3 4 от Джульюница за мост на пътя за Козаревец, на който някога имало стража.

вирък в МИ *Виръка* (възстановено от МИ *Виръчин дол* И 4 от Горско ново село). Събирателно от *вир*, както *шумак*, *дъбак*.

вител в МИ *Витля* СИ 2 от Горско ново село за каменист склон с ниви. От стб. *вйтълъ*, същ. от *вит*, *вия*, отбелязано в БЕР с няколко значения. В говора 'уред за пресукуване на прежда'.

водария във ВИ *Водарията* в Калтинец за помпена станция на р. Янтра. По начин на образуване то е подобно на *гледария* 'гледачка', *готвария* 'готвачка', *предария* 'предачка' и др. названия за лица, образувани с наставка *-ария* в различни диалекти.⁹⁵

воденище в МИ *Воденището* СИ 2,5 от Джульюница за местност, в която имало воденици. От *воден* + *-ище*, както *равнище*.

врес в МИ *Врѣски дол* и *Врѣски път* край Лясковец. Бот *вряс*, *врес* 'маточина', от праслав. **verse*, запазено още в рус. *верес*, чеш. *vrěš*, пол. *vrzos*, както и в други славянски езици.

врѣбник в МИ *Врѣбник* СИ 1,5 от Козаревец, блатиста местност с ливади и върби. Наричателно за местност с върби, както *лѣпник*, *брѣзник* и др.

вървище в МИ *Вървището* Ю 0,3 от Балканци, СИ 4 от Д. Оряховица, И 0,5 от Първомайци. Название за много широк път за стада.

въртѡп в МИ *Въртѡпа* от Г. Оряховица, Писарево, Поликраище, Сливовица и Г. Г. Тръмбеш със значение 'водовъртеж в река; вир'. В творчеството на лясковчанина Цани Гинчев то е със значение 'вир' и е от ж. р. — *въртѡпа*.⁹⁶

гѡлуша в МИ *Гѡлуша* 3 0,5 от Сливовица и в МИ *Гѡлушица* СИ 5 от Стражица за неплодородни места, често в топонимията, както *гѡлуша* 'жена без чез' в говора на Павел, Свищовско, с подобно значение и в Тетевен.⁹⁷

горѡ 'планина' във ВИ *Гарник* от Лясковец, записано от Цани Гинчев.⁹⁸ Сравни *Срѣдна горѡ*, СелИ *Пѡдгорица*, СелИ *Загорѡ* и др.

гѡрец в МИ *Гѡрча* Ю 0,8 от Бреговица за ниви на д. бр. на Стара река, някога гора, оплетена с див хмел, в говора *гѡрец*.

Горѡн в МИ *Горѡна* от Кавлак и *Горѡнаците* от Сливовица със значение 'бял дъб'

град с вероятно значение 'крепост' в МИ *Градња* С 0,5 от Благоево. Има развалини от римско и славянско селище. Елиптично от *Градња* (могила, река...), както *Рѣбня* в Нова Върбовка.

градъще в МИ *Градъшки дол*, производно от МИ ⁺*Градъще*, сега *Имането* поради намерени там златни и сребърни предмети, Ю 2 от Джулюница. Има следи от крепост, според преданието на Иван Шишман. Пътя от нея към В. Търново и днес се нарича *Шишмановия път*. Наричателното е производно от *град* и означава 'място на крепост'. Сравни Сели *Градъще* в Габровско, Шуменско, Софийско, Плевенско, както и много МИ.

гражд в МИ *Гръжда* СИ 3,1 от Крушето и С 0,1 от Мирowo, както и МИ *Гръждовете* С 2,5 от Поликрайще със значение 'оградена с плет лятна кошара за добитък'.

гранѝца 'бял дъб' в МИ *Гранѝцата* С 1,5 от Д. Оряховица, както и в МИ *ГранчевоГраничево*, подобно на *Чернѝчево* от Лясковец.

гръстѝнище 'място, където се отглеждат гръсти (коноп)', както *оризенище*, в МИ *Гръстѝнището* в Джулюница, Кесарево, Козаревец, Писарево, Стражица.

гълъбище 'място с много гълъби, сбиталище на диви гълъби' в МИ *Гълъбището* И 1,5 от Родина за склон с храсталаци, където и сега имало много гълъби. Образоването както *жабище*.⁹⁹

гърло 'теснина, ръкав на река, дол' в МИ *Гърлото* от Козаревец. МИ *Гърлото* има и край Свищов за ръкав на Дунав.

дадалѝн в МИ *Дадалѝна* С 0,5 от Кесарево, където то означава бот. *брей*, подобно на *дадалан* в СИ България.¹⁰⁰

дѝпленка във ВИ *Дѝпленката* от Джулюница за чешма с ръчна помпа.

дѝл 'воделно било' в МИ *Дѝл* край Драганово, Сели *Добри дѝл* и МИ *Кѝпен дѝл* от Лясковец.

звѝниче в МИ *Звѝничето* за хребет между Мирowo и Стражица. Бот. *звѝниче* 'жълт кантарион'.

зѝленище в МИ *Зѝленището* от Горско ново село за място, където се сее зеле. Подобни: *конѝпенище*, *оризенище*, *гръстѝнище*.

зѝк в МИ *Зѝчка* за плодородна хълмиста местност с червеникава почва З 1,2 от Горски долен Тръмбеш, с вероятно значение 'бучене, ромон, шум', свързано със запазеното в Странджа диал. *зѝкам* 'пия вода, пиене, като издавам звук зѝк-зѝк-зѝк', обяснено като звукоподражателно.¹⁰¹ Възстановяването в случая *зѝк* има точно съответствие в рус. *зук* 'бучене, ехтеж, ромон, шум', което Фасмер свързва със срхр. *зѝк* 'пумпал' и *зѝка* 'жужене'. Тези паралели ни дават

основание да възстановим стб. *зѝкъ* и прасл. ⁺*закъ*. Името *Зѝчка* вероятно е наследник на някогашно ВИ на изчезнал водоизточник, може би извор, който е извирали с бълбукане или поток, който е бучал, ромонял. Моделът както в *Папѝрка* — МИ от същото село.

зѝбра в МИ *Зѝброво* за равнина край Янтра ЮИ от Драганово. От изч. бот *зѝбра*, както у *Даль*, или по-вероятно както рус. *зѝбра* 'низина с полегати брегове'.¹⁰²

ка̀ца в МИ *Ка̀цата* 3 2,5 от Нова Върбовка за извор, ограден с кухо дърво, често в топонимията ни.¹⁰³

ка̀чка в МИ *Ка̀чка* в Родина. Разновидност на *ка̀ца*.

киселòк в МИ *Киселòка* И 3 от Балканци, свързано с бот. *berberis vulgaris* 'кисел трън'.

к̀ичер в МИ *К̀ичера* за хълм край Стражица с вероятно значение 'хълмче, височина, чукарче', с каквото е заето в румънски ез.¹⁰⁴

колесàрка в МИ *Колесàрките* И 0,6 от Джулюница за кола с две колелета, изчезнало в говора.

ко̀либàло в МИ *Ко̀либàлото* за склон край Родина. Производно от *ко̀либа*, както *веригàло* 'напречно дърво над огнище за окачване на веригата'.¹⁰⁵

колкòч в МИ *Колкòч* от Добри дял. Бот. *Staphyllea pinnata*¹⁰⁶

конòпенище в МИ *Конòпенището* от Кесарево, Поликраище, Първомайци за местност, в която са сели коноп, както *гр̀стèнище* (със същото значение), *зèленище*, *ор̀izenище*, *бòбенище* и др.

ко̀пàк, *ко̀пàче* за място на изкоренена гора, както в Севлиево,¹⁰⁷ в МИ *Ко̀пàка* от Благоево, Бреговица, Владислав, МИ *Ко̀пàците* от Виноград, Лозен, Паисий, МИ *Ко̀пàчето* от Владислав и Паисий. Свързано с *ко̀пàя*, както *кор̀наккоренак* от *кореня̀*.

кор̀нак 'място с изкоренена гора', подобно на *ко̀пàк* (виж по-горе) в МИ *Кор̀нака* от Поликраище и Правда. В БЕР е посочено само *коренàк* 'много корени, корен и стъбло' от Михалци, Търновско, свързано с *корен*.¹⁰⁸ По-вероятно от *корня̀* 'изкоренявам'.

кор̀неж в МИ *Кор̀нежа* от Благоево, Владислав, Добри дял, Д. Оряховица, Кесарево, Козаревец, Лясковец, Писарево, Стражица, Стрелец, както и в МИ *Кор̀нежите* от Д. дял, Козаревец, Железарци и МИ *Ка̀менливия кор̀неж* в Джулюница със значение 'място на изкоренена гора', синоним на *кор̀нак* и *требèж*, по модел на последното.

косòр в МИ *Косòра* от Добри дял, Козаревец и Родина и в 11 двукомпонентни имена от Джулюница, Козаревец и Лясковец, както и в производното *Косорàка* от Лясковец, със значение 'изкоренена гора между нивите', както преди близо век го е обяснил лясковският писател Ц. Гинчев.¹⁰⁹ То има своите паралели в МИ *Кусòра* в Тополовградско, *Кòсòра* в Габровско, *Кусòрът* в Маданско, *Кусòрòто* в Дедеагачко и др. и Д. Лалчев правилно го свързва с ⁺*кòса* 'планински склон', сродно със срхр. *кòса* 'планински склон, стръмнина', сш. *kòsor*, *kòsogec*, скалист хълм в гора, връх на дърво', рус. *косозор*, склон, скат, нанадолнище, рус. *кòсòй* 'полегат', както впрочем и българското *кòс* със същото значение, чеш. *kosy*, пол. *kosy* 'извит'.¹¹⁰

косорàк в МИ *Косорàка* от Лясковец. Събирателно от *косòр*. Другото име на местността е *Нòвите кор̀нежи* и това добре подсказва,

че става въпрос за местност, в която някогашната гора е била изко-ренена, а остатъците от нея закономерно се наричат *косори*. Това раз-витие на семантиката е аналогично на стесняването на семантиката на някогашното общославянско ⁺gǫga 'планина', днес в български оз-начаваша само 'лес'.

кошера в МИ *Кошерата* от Сушица със значение на тревна, пле-тен кошер, от първоначално *кошер* с преосмисляне на кратката член-на морфема в окончание за ж. р. и вторично членуване на МИ.

краище в МИ *Краище/то* в Първомайци и Г. Оряховица, както и в Сели *Поликраище*, със значение 'край на землище'. Среща се и в Белослатинско, Годечко, Маданско, Михайловградско, Първомайско, Смолянско, Охридско, запазено е и като Сели в Югославия.¹¹¹

крак в МИ *Крача* от Благоево за местност, заключена между 3 пътя, което подсказва връзка със срхр. *крак* 'разклонение' (на река, път, железопътна линия), напр. *речни крак* 'ръкав на река',¹¹² което се пази в македонските говори и в говора на с. Твърдица.¹¹³ За МИ *Стърчи крак* от Г. Оряховица за чешма в дол и за дол в Козаревец, подобно на МИ *Стърчи крак* в Годечко, Михайловградско, Самоковско,¹¹⁴ можем да се съгласим с обяснението на Й. Заимов, прието и от Д. Михайлова, че тук имаме старинно значение на *крак* 'дънер', както в укр. *крак* със същото значение, пол. *krzak* и чеш. *křak* 'храст', структурно както "*стърчи-опашка*" и "*Дери-вол*". Предположението е възникнало във връзка с тълкуването на МИ в Самоковско,¹¹⁵ където то е отнесено семантично към МИ от типа на *Корените*, *Коренището*, *Трѣбището*, по-късно е приведено във връзка с тълкува-нето на МИ *Крачи кладенец* в Босилеградско и отново във връзка с МИ *Стърчи-крак* в Панагюрско.¹¹⁶ Напоследък към това мнение се присъедини и Д. Лалчев във връзка с тълкуване на МИ *Стърчи крак* в Тополовградско.¹¹⁷ Наличието на това нарицателно и в лужишка-та топонимия, където *křak* в *Křakau* се тълкува като 'ствол на дър-во, корен',¹¹⁸ потвърждава състоятелността на тази хипотеза. Значе-нието 'ствол, дънер' ни подсказва идеята да свържем семантично хид-ронимите с нарицателно *крак* с имена от типа *Стубел*, *Стублица*, *Стубла*, родствени със стебло, поради практиката да се ограждат из-ворчета с кухи стебла от дървета, за да се запази водата им чиста. Тази идея добре обяснява типа *Стърчи крак* като аналогичен на "*стърчи-опашка*".

кръвя 'потопявам във вода' в МИ *Кръвѐна* между Поликраище и Първомайци за влажна и плодородна местност, както *Кръвѐна лѝка* в Троянско и пол. *Krowno*, отнесено от Роспанд към имена от прила-гателни на -ен, както *Воден*.¹¹⁹ Струва ни се, че в случая имаме при-частна форма, тъй като в говора все още добре се пази това значение

на *кръвья*, *накръвья*, семантично както СелИ *Мокрен* в Сливенско.

күпѣн 'хълм със заоблено било' в МИ *Голѣм Купѣн* в Лясковец и в *Күпѣн дял* и *Купинча* пак там. Сравни с *Купѣна* — връх в Стара планина.¹²⁰

кустѣн 'дяволче, джулюн' Тгара *patans* в МИ *Кустѣн сьрт* в Балканци. Би могло да бъде и от *костѣн* 'кестен',¹²¹ с редукция *О > У*.

күтра 'малка' в МИ *Күтрина могила* в Добри дял. Може да бъде и от ЛИ *Күтра*, свързано със същия апелатив, но е възможно името да е дадено по сравнение с по-висока могила в околността, както *Күтра* и *Вйшиш* в Раданово, Търновско — имена на две съседни височини.

кълкѡч/клокѡч 'зайчи лешници' *Staphyllea pinnata*¹²² в МИ *Кулкѡч могила* = *Колкѡч могила* = *Колокѡч могила* в Добри дял.

кълніка в МИ *Кълніковец* от Д. Оряховица, както *Кълніково* в Маданско,¹²³ свързано с диалектно название на клена и МИ *Кълніките* в Първомайско,¹²⁴ свързано с бот. *кълніка* за дърво със сини цветове.

левурда, бот. *Allium ursinum*¹²⁵ в МИ *Лявурдата* в Драганово.

лесѡ 'върбов плет' в МИ *Лесѡта* между Драганово и Крушето за местност край Янтра, където преграждали реката, за да ловят риба.

лѡгѡр в МИ *Логѡра/Лигѡря* за каменист хребет край Джулѡница, от който вадели камъни, свързано с МИ *Лѡгурѡ* в Годечко,¹²⁶ *Лѡгорец* в Охридско,¹²⁷ *Лугѡрят* в Севлиевско¹²⁸, *Лѡгура/Лѡгора* в Пирдопско¹²⁹. Значението вероятно както в Пирдопско 'дълбока дупка в земята във вид на пещ', свързано с *лог*, *лежа*, подкрепено от Й. Заимов с успоредици от руски, където *лог* означава 'вдлъбнато място, вдлъбнатина', което не е в противоречие със значението в Годечко 'окоп' и в Охридско 'военен лагер', свързано също така със запазени диалектни думи в Софийско и Банско, Наставката -ор, както посочва Й. Заимов, можем да видим в МИ *Гламорица* в Сливнишко и *Здраворица* в Пазарджишко. Считаме, че в *лог-ор* имаме формация като *циган-ѡр*, *турч-ѡр*, *дрех-ѡр*, където наставката показва изобилие, множественост.

Лозѣнище в МИ *Лозѣнищата* от Кесарево за място, където се отглеждат лоза, както *ечеменище*, *оризенище*, *конопенище* и др.

лом в МИ *Лѡма*, познато в Благоево, Г. Г. Тръмбеш, Кесарево, Мирново, Ново градище, Нова Върбовка, Сушица за реки и долове със стръмни брегове, свързано с *ломѡ*. Подобни имена имаме в Маданско, Охридско, Севлиевско и в словашката, полската, украинската хидронимия, поради което нямаме основание да търсим връзка с тракийска основа, както при р. Лом.¹³⁰

лугѡк в МИ *Лугѡч* за пасище, в миналото ниви от района на Ляс-

ковец. Може би събирателно от изч. бот. *луга* 'валмо, *Salsola kali*, както *бъзак*, *трънак*, *дъбак*.

лъг от стб. *лжъгъ* в МИ *Лъга* от Джулюница, Козаревец, Поликраище, навсякъде за влажни низини, в миналото предимно ливади, а сега са обработваеми земи. Подобни МИ виж в Севлиевско, Смолянско, Белослатинско и др., както и навред в славянската топонимия,¹³¹ а в Горнооряховско и в МИ *Лонгъди* от Поликраище (виж 1.1.), както и в МИ *Лъгъва* от Г. Д. Тръмбеш, при което имаме формация със старинен суфикс *-ава*, често срещан при ВИ, напр; *Ресава*, *Кичава*, *Серъва*, *Бошава*,¹³² но в конкретния случай името се отнася за местност на д. бр. на Лефеджа, сега ниви, а в миналото — ливади, поради което допускаме изч. нар. ⁺*лъгъва*, както *моръва*.

мал 'малък' в МИ *Мъла Боръма*, актуализирано *Малка Боръма* /*Малък Боръм* дол в Г. Оряховица, пр. на Янтра, както и в *Малколър* край Сушица за ниви и пустеещи места под *Колърка*.

манастирище 'място, където е имало манастир' (БЕР III: 636) в МИ *Манастирището* за местност край Кесарево, Сливовица и между Виноград и Паисий.

минушка 'мостче на река', както минушка, или 'големи камъни, наредени в река за стъпване по тях' (РРОДД, 260) за висящ мост на Янтра по пътя Козаревец — Писарево.

минушка 'дървено мостче за преминаване на река', както у стражишкия писател А. Каралийчев (виж РРОДД, 260) или 'мост от една греда', семантично = *Бръв*, както е в МИ *Кривата минушка* в Лозен. Запазено в МИ от Джулюница и Камен, където се произнася *Минушката*, и в Г. Д. Тръмбеш, Кесарево, Върбица, Първомайци, Крушето, Стражица, произнасяно *Минушката*.

млъка 'мочурливо място, мочур' (РРОДД, 261), изч. в говора, запазено в МИ *Млъката* за влажни ниви край Кесарево. Общославянско, запазено почти навсякъде в славянската топонимия.¹³³

млекън в МИ *Млекъна*/Млякъна за гора и ниви край Горско ново село. Подобно име *Млекъня* в Белослатинско, свързано с изч. бот. *млекън* 'млечък'.¹³⁴

млизгъ в МИ *Млизгата* край Лясковец със значение 'синя пръст'. *морв* 'черница', както у Миклошич (с. 404), също в СРЯ XI—XVII вв., с. 261, както и в български югозападни говори,¹³⁶ в МИ *Морвâ* за долина с ниви и зеленчукови градини и *Морвâ/т/ чешмâ* за чешма в същата местност, построена през 1898 г., както и в производните *Морвâшкото дере* и *Морвâшки язовър* пак от Горски Горен Тръмбеш. Допускаме първоначално ⁺*Морвât* дол, както *брадât*, *збât*, *рогât*, *клонât*, семантично близко до бълг. диал. *горнât* 'горист',¹³⁷ впоследствие само *Морвât* в резултат на елипсис, както при *Лонгъди*

(виж 1.1.), вторично образувано *Морвѣт ѝзвор*, частично калкирано *Морвѣт чешма*, където поради фонетични причини изчезва *T* за облекчаване на изговора, което обяснява двата варианта на името. Не е изключено и суф. *-ат* да трансформира първоначалното бот. *морв/морва*, както е с *напър/напра > напрат* (Геров, IV, 11), но е необясним премега на ударението.

мѣтница 'извор с мѣтна вода' в МИ *Мѣтницата* от Джулюница за пасище в равнина, в която днес няма извор. Подобно имаме в Шуменско (Сели *Мѣтница*), както и Сели *Mutnica* в Босна и Херцеговина.¹³⁸

обѣйда 'наплат на колело' (Геров III, 317) в МИ *Обѣйда* във Върбица, подобно на *Обѣйда* в Белорусия,¹³⁹ употребено метафорично за било на хѣлм.

оризѣнище 'място, където е имало ориз', както *ечемѣнище*, *ливѣдище*, *зѣленище*, *конѣпенище*, запазено в МИ *Оризѣнището* в Поликраище.

осен 'ясен' в МИ *Осена* в Железарци, Кесарево, Козаревец, Сливовица; *Осените* в Стражица; *Осенов кладенец* в Джулюница и Кесарево, т. е. както в села със стара топонимия, така и в села с по-нова.

острог в МИ *Острога/Острока* в Горски долен Тръмбеш и Джулюница, както и МИ *Острига* в Драганово, променено в резултат на делабиализация. Промяната *Г > К* е резултат на обеззвучаване в красловието, закономерно преди членуването на името, което е по-късно явление, резултат на актуализация, често явление в топонимията.¹⁴⁰ Значението в трите случая е явно 'място, впадено в река', както при МИ *Острога* в Белослатинско, където е пояснено като 'заострено място от ръкав на река', сходно със словашкото и чешкото *ostroh* географ. 'нос', прен. 'заострена част на нещо, издатина', различно от източнославянското *острог* 'палисад'.¹⁴²

пѣлещина 'земя, освободена за земеделие чрез опожаряване на гора' в МИ *Пѣлещина* в Лозен, семантично както чешко и словашко *palenica* и *paleniště*,¹⁴³ а също и Сели *Paležnica*, *Paležnica*, *Palež* и др. в Югославия.¹⁴⁴

патрѣна в МИ *Патрѣната* в Драганово за местност, оградена от два пътя с много завои, поради което можем да допуснем значение 'кривина' (в говора *кривина* е със значение 'завой на път или река'), семантично и структурно еднакво с нарицателно и МИ *Кривина*, известно на много места в България. Свързано с изч. нар. ⁺*патрѣ* 'крив', сравни: ФИ *Патраногов* у Илчев, обяснено чрез диал. ⁺*патраног* 'с криви като X крака', както и диал. *патрав* 'кривокрак' у Геров, IV, 18. Същия корен срещаме и в Сели *Патрѣш*, Павликенско,

Патрѣшко в Троянско; МИ *Патрѣш* Н. Ковачев правилно обяснява по модел на *Гърбеш*, *Главеш*, *Голеш*, *Гуглеш* и привежда диал. *патрав*, *патър*, *патри* 'с криви навътре крака', без да прави изводи за значението на корена, като допуска и възможност за свързване с Пр. *Патър* 'който пасе патки'.¹⁴⁵

песк 'пясък' в МИ *Песка* в Първомайци, *Песковѣте*, пак там, както и във ВИ *Песчац/а/*, подобно на *Песчан дол* в Севлиевско, р. *Песчанник*, приток на Марица и др.¹⁴⁶

площ 'равна повърхнина' в МИ *Площта* за равнина с ниви, в миналото гори между Драганово и Д. Оряховица. Запазено в МИ *Площта* в Троянско и др. Географски термин *ploština*, *plošina* 'равнина; плоска равна повърхност' има в чешки и словашки език.¹⁴⁷

пѣток в МИ *Пѣтука* в Козаревец и между Поликраище, Първомайци и Правда, както и в производните *Пѣтушко дере*, *Пѣтушкия път*, *Пѣтушкия кладенец*, *Пѣтушкиното кладенче*. В говора не се употребява като термин за малка рекичка, но значението е ясно на населението.

прѣчник в МИ *Прѣчника* от Добри дял, според информаторите 'ограда на землището'.

прѣполенки в МИ *Прѣполенките* от Сливовица. Подобни МИ има в Севлиевско, Габровско, Маданско, Годечко. Структурно както Загора, според Б. Симеонов 'местност, през която се отива за поляните'.¹⁴⁸

прѣмка в МИ *Прѣмката* от Г. горен Тръмбеш за път през гъста гора, както *Прѣмката* в Пирдопско, където е уточнено значение 'тесен изход от оградено скалисто място' и приведено МИ *Прѣмката* над Лъкатник.¹⁴⁹

сѣдина, бот. 'белизна' в МИ *Сѣдината* в Благоево, Бреговица, Г. д. Тръмбеш, Д. Оряховица, Драганово, Сливовица и в производните *Сѣдинската бърчина*, *Сѣдинския път*, *Сѣднѡва* = *Сѣднѡвска могила*. Подобни МИ имаме в Маданско, Белослатинско, Пирдопско и др.

свидѣк в МИ *Свидѣка* от Първомайци, от бот. *свид* 'кучи дрян', събирателно както *дѣбак*, *липѣк* и др. Имена, свързани с този растителен вид, имаме при всички славяни.¹⁵¹

сечина в МИ *Раева сечина* от Стрелец, по рег., нива. Информаторите свързват името с гориста местност и предполагат, че означава 'гора за сечене'.

слан 'солен' в МИ *Слан пунар* в Сушица за местност, в която има изворче. Подобни ВИ има в Смолянско — *Сланѣка*, в Маданско — *Сланѣкет*, в Охридско — *Слѣно*, в Украйна — 2 ВИ *Солонѣца* от по-речието на Днепър, в Чехия — *Slaná*, *Slany*, в Словакия — *Slana*

Iehota, Sianec,¹⁵² в Югославия — *Slana Voda, Slani Dol, Slani Potok*.¹⁵² *слѣтина* 'блатина, блатиста местност' в МИ *Слатина* в Г. Оряховица, Лясковец, Драганово и Джулюница, подобно на чеш. и сш. географски термин *slatina* с няколко значения, между които и 'блато' има в Севлиево, а със значение 'слаб извор' има в Годечко и Охридско. Запазено в топонимията на всички славяни.¹⁵⁴

слѣтка в МИ *Слѣтката* за блатиста местност в Джулюница с вероятно значение 'заляна местност с вода'. От корен *лѣя*, както диал. *слѣвам* 'обливам'.

средорѣк 'местност, оградена от две реки, два потока, които се сливат' в МИ *Средорѣка* от Д. Оряховица, подобно на МИ *Средорѣка* в Севлиево, Габровско, Панагюрско и МИ *Средорѣка* в Белослатинско, Годечко, Охридско и др. Н. Ковачев подчертава връзката между *средорак* и *средорѣк*,¹⁵⁵ без да обяснява причините за затвърдяване на *Р*. Вероятно това е по аналогия със *средѣра седорѣт*, резултат на прѣструктуриране, за което са особено показателни примерите от Пирдопско *Средорѣта* за рѣт между други два рѣта и производните от него *Средорскѣ чукѣра* и *Средорскѣя дол*.

стѣрец в МИ *Стѣрец* от Добри дял с вероятно значение 'старо русло на река, поток' както Шмилауер предполага още през 1932 г. във връзка с наблюденията си над словашките водни имена, като подчертава, че нарицателно *стар* често се среща в топонимията на славяните.¹⁵⁶ В чеш. и сш. топонимия също има термин *stařice, starica*¹⁵⁷, в Полша има МИ *Starzes*, Сърбия *Starac* — 6 Сели, в Белорусия — МИ *Старец* за старо русло.¹⁵⁸ МИ *Старец* и *Старци* има няколко в Охридско.¹⁵⁹

струг в МИ *Струга* със значение 'струя, поток'. Местността е край Янтра в Д. Оряховица. Запазено в Ардинско, Маданско, Годечко. Паралели има в Полша *Struga*, Словения — *Struga*, на много места в Югославия.¹⁶⁰ Запазено като термин *strouha/struha* и в Чехия и Словакия.¹⁶¹

стѣбел 'изворче, оградено с кухо стебло' в МИ *Стѣбела* от Благоево, Д. Оряховица и Лясковец и в двусловни МИ от Благоево, Лясковец, Козаревец, Добри дял. Сходно със *стѣбла* и *стѣблица*, запазени в различни райони у нас, свързано със *стебло*. МИ *Стубел* имаме в Годечко и *Стѣбеля* в Белослатинско. ВИ *Stubelj* има в Словения, *Stubal* в Сърбия и *Stubao* в Черна гора.

стѣбла в МИ *Праматѣрската стѣбла* в Железарци. В този вариант терминът е запазен в Севлиево, Белослатинско и др., както и в Украйна — ВИ *Стѣбла*, в Белорусия — ВИ *Стѣбла*, в Сърбия — също *Stubla*.¹⁶² Тубачев потвърждава значението на термина при източниците славяни, както у нас 'извор в кухо стебло'.¹⁶³

стѣблица, синоним на *стѣбла* и *стѣбел*, разпространено, подоб-

но на *стубла*, в селища, където има преселници от Балкана, а именно: в Балканци, Благоево, Водно, Г. Тръмбеш, Г. Сеновец, Железарци, Родина, Сливовица.

стубличе в МИ *Стубличето* в Сливовица, умалително от *стублица*.

топлик 'топъл извор' в МИ *Топликя* за блатиста местност между Горски горен и долен Тръмбеш и топъл извор в Джулюница. Подобни имена у нас има в Габровско, Пирдопско, Ардинско, Самоковско. Термин *teplik*, 'топъл извор' има в Моравия,¹⁶⁴ ВИ *Теплик* има в Украйна, а също и 3 Сели от ВИ *Toplik* има в Македония, Босна и Херцеговина.¹⁶⁵

топличе, умалително от *топлик* в МИ *Топличето* в Теменуга.

трънище в МИ *Трънището* от Върбица за естествено пасище с трънливи храсти, т. е. 'място с тръни', както *зеленището*, *конопенището* и др.

темник/тъмник с вероятно значение 'гъста, непроходима гора', както дъбник, в МИ *Темника* от Върбица, Козаревец, Благоево и в Сели *Темниско*, производно от *темник*. В Охридско *темник* е название за планинска местност.¹⁶⁶ МИ *Ciemniak*, *Ciemnik* имаме в Полша, *Tetnik* и *Tetnica* в Словения, *Tatnič* в Сърбия.¹⁶⁷

утека в МИ *Уतिकата* за равнина край реката в Кесарево, както *Утоката* в Севлиево, *Утаката* в Ломско. Геров (V 582) отбелязва *утека* 'вада на река'. От *отток* > *утока*, *утека*.

/х/рѣб в МИ *Рѣбе* за малък хребет в Сушица, за което допускаме връзка със стб. *хръбъть* (Супр) и нблг. *хръбет* 'гръбнак' и с *хрибъ* 'хълм', както и с редица нарицателни в славянските езици, напр. старочеш. *chrb* 'планина', старосръб. *хриб* 'хълм'.¹⁶⁸ Явна е и връзката с *хърбел/хърбав* 'щърб' във фразеологизма *Присмял се хърбел на щърбел/хърбав на щърбав*, по структура и семантика аналогичен на *Присмяла се чунка на кратунка*, както и с диал. *хърба* 'слаб, мършав човек или животно',¹⁶⁹ което показва по-нататъшен смислов развой, но старинна форма.

царовище в МИ *Царовище* за склон от Арбанашката планина край Първомайци. Затвърдяло ⁺*Цяровище* 'място, където има цер', както *гълъбище*, или по-вероятно със значение 'място на царуване, царство', както го срещаме у Ц. Гинчев,¹⁷⁰ също у Н. Хайтов и П. Р. Славейков.¹⁷¹ Последното е възможно поради останки от крепост.

черника в МИ *Черникова бара* от Лясковец, което можем да свържем с бот. черника *Nigella arvensis* или обикновена черника 'зърнастец; мъждрян; черна леска',¹⁷² но също и с бот. *Morus nigra* 'черница', както днес го наричат в говора, за което ни подсеща МИ *Черника-та* в Панагюрско,¹⁷³ а също и записа у Д. Минев *Черничова бара*,¹⁷⁴ което може да е и резултат на народна етимология. Днес в говора не е запазено диал. *черника*. Черници има много.

чир 'цирей' или чур 'дим' в МИ Чировец/Чуровец за кладенец край Лясковец. Д. Минев споменава и двете, а Ц. Гинчев, както и населението днес, употребява само второто. Възможно е Чировец да е възникнало като метафорично, впоследствие преосмислено с чуртя или чур, нередко в топонимията ни във връзка с добив на дървени въглища.

† чърт > черт 'дявол' в МИ, някогашно Сели Чертовец и производно от него ВИ Чертовчица за рекичка край Лясковец, подобно на пол. *Czartowiec*,¹⁷⁵ укр. ВИ Чортовец¹⁷⁶ и няколко имена в Охридско, производни от същия корен: Черти камен, Черти Лос[т], Чартоїца, Чартоф камен, Чартоф клайнец.¹⁷⁷ Както подчертава Дзиндзялевски във връзка с тълкуването на термина чорторой,¹⁷⁸ наличието на тази топооснова в хидроними се обуславя от народните вярвания, че вирът е място, където се вдят дяволи.

шип 'шипка' във ВИ Шипа за приток на Банински Лом, наричан още Шипа Лом, на руската триверстова карта записано Шипа, а в миналото свързано и със Сели, отбелязано в турски документи от XV в. "Шене дереси с друго име Ирджи Салих", което днес е невъзможно да локализираме точно, но можем да предположим, че е едно от няколкото села в района на Лозен, появили се и изчезнали в началото на турското робство, за които свидетелстват преданията и запазените МИ. МИ Шипа има в Севлиево, Шипата в Троянско, Шипо в Охридско. В хидронимията на Украйна откриваме ВИ Шип, Шипот.¹⁸⁰ В Беларусия има 2 Сели Шипы,¹⁸¹ а в Новгородско има МИ Шипица.¹⁸² Шмилауер потвърждава наличието на този апелатив в топонимията на всички славяни.¹⁸³ В местния говор днес това значение не се пази.

шума 'дъбова гора' в МИ Шумата от Поликраище, Стражица и в двусловни от Джулюница. МИ Шумата има в Първомайско, Габровско, Севлиево, Годечко и др. В Босна и Херцеговина има Сели Žebina Šuma в Сърбия — Šumata Trnica.¹⁸⁴ В топонимията на Чехословакия е фиксиран термин šuma, остаряло диал. 'гора'.¹⁸⁵ Старинността на термина се потвърждава от наличието му навред в славянската топонимия.¹⁸⁶

џж 'вид змия', незапазено в местния говор, но съхранено в МИ Ъжевня от Орловец. За етимологията му виж 4.3.

4.3. Имена от композити

синевџда 'извор с бистра, синееща се вода' в МИ Синевџдата от Орловец, подобно на изч. нариц. самовџда, регистрирано в Кесарево, Горнооряховско и в Сели Самовџдене от Търново.¹⁸⁷

џжевля 'място, където се вият змии' или по-общо 'място със змии' в МИ Ъжевля (Ъживийъ, Ъживіе) за запустяло кладенче 30,5 от Орловец. Името от типа Вльковля (Панагюрско: 80), тълкувано от

Й. Заимов като 'свърталище на вълци', подобно на *луко-бия* 'гаванка, в която се бие, кълца лук' и *шегобия* 'шегобиец'. В БЕР са посочени още имена от този модел: *Вълковия* — село в Царибродско и Дебърско; рид при Шипот, Белоградчишко; МИ *Въковия* при Добриница, Разложко и при Цветино, Велинградско; село *Волковия* в Северна Албания, местност *Вуковия* при Дюлево, Панагюрско и рекичка при Бърдо, Ихтиманско; изчезнало село *Βουλτοβια* в Струмишко; *Градобия* — 3 МИ в Кюстендилско, 1 в Радомирско, както и *Градобията* — МИ пак в Кюстендилско.¹⁸⁸ В конкретния случай освен старинен модел в ⁺*жжевија*, закономерно *Ъжсвѣя*, редуцирано в местния говор *Ъживийъ*, имаме съхранено и старинно нарицателно *ъж* < *жжъ* от прасл. ⁺*ažb*, което има паралелни форми у нас с протетично г- и в-, както при *гъсеница/въсеница*, в диал. *гуш/гуж* 'слепок' от Радуил, Самоковско¹⁸⁹ и в родопското *въжск* 'вид пепелява неотровна змия', обяснено от Л. Селимски.¹⁹⁰ Аналогични форми с протетично в- имаме в словен. *vž* 'вид змия', укр. и белор. *вуж*, пол. *wąz*, а с протетично г- > г- в доллуж. *huž* 'змия, червей'. Без протеза, както в *Ъжсвѣя*, имаме в руски език *уж* 'смок' и разширено с наставка в чеш. и словаш. *už-/ovka/*. Прасл. ⁺*qžь* има съответствия в стпрус., латв., лит., лат.¹⁹¹

Заклучение:

1. Топонимията на Горнооряховско впечатлява с големия брой МИ, запазили различни езикови реликти. В процентно отношение старинните МИ от Горнооряховско не са по-малко, отколкото например в Луковитско, Михайловградско, Берковско и този факт твърде добре илюстрира устойчивостта на топонимичната система в условия на робство и документирани опити за езикова асимилация, а не на последно място и при наложен на българското население билгвизъм.

2. Старинна топонимия имаме от почти цялата зона на Горнооряховско с изключение на крайните северни, североизточни и източни селища (приблизително 1/4 — 1/5 от района), в които явно поради по-неблагоприятна историческа съдба са били заличени съществуващите селища и по-късно на тяхно място са създадени нови.

3. По брой на старинните МИ можем да разделим селищата в следните групи:

а. Селища с най-много старинни МИ: Горна и Долна Оряховица, Лясковец, Първомайци, Поликраище, Добри дял, Козаревец, Горско ново село, Джулюница, Кесарево — селища от западната, югозападната и южната част на околията.

6. Селища с много старинни имена при наличие на явно калкирани МИ като Слан пунар: Драганово, Сушица, Стражица, Горски Горен и Долен Тръмбеш, Нова Върбовка.

в. Селища, в чиято топонимия намираме само по 1–2 старинни имена: Върбица, Бреговица, Благоево, Г. Сеновец, Лозен, Орловец, Крушето. Вероятно те са били с по-малобройно население и това е създадо условия за асимилация на старата българска топонимия.

г. Селища без старинни топонимия: Стрелец, Паисий, Камен, Чапаево, Асеново, Николаево, Мирово, Ново градище, Любенци, Балканци, Кавлак, Железарци, Теменуга, Водно, Владислав, Писарево, Правда, Янтра. (За причините виж по-горе т. 2).

4. Архаичните елементи ни позволяват приблизително да уточним времето на възникване на изследваните селища независимо от това, че в писмени паметници тяхното съществуване е отбелязано едва в XV в. и само Сергьовец (част от Първомайци) е отбелязано в XIV в. Тези елементи са следните:

а. Имена на-яъ, за които знаем, че са възникнали най-късно през XIII в. (но може би и много по-рано!) Такива имена има в селищата от група а и б (точка 3 по-горе).

б. Имена с неизвършена метатеза на ликвидните, възникнали най-късно преди края на IX в. Такива имаме в Поликраище, Лясковец, Горна Оряховица, Стражица.

5. Следите от носов изговор на ж, озвучаването на беззвучни съгласни в редица имена в Поликраище и Драганово (виж 1.7.), следите от старото име на Янтра — Етър в МИ Ветърски път от Лясковец ни дават основание да допуснем отделни случаи на контакт на славяните с елинизирано или романизирано население (траки или дако-мизийци).

Когато анализираме най-старинните особености и си позволяваме да правим конкретни изводи за поселищната история от тях, ние си даваме сметка, че това е само приближаване до истината, а не цялата истина, тъй като много от старинните имена са заличени или претърпели деформация поради асимилация, а друга част са претърпели осъвременяване от типа *Неш дол* *Нешев дол*, обусловени от връзката между език и реч, което в крайна сметка е довело до заличаване на белезите им за старинност.

БЕЛЕЖКИ

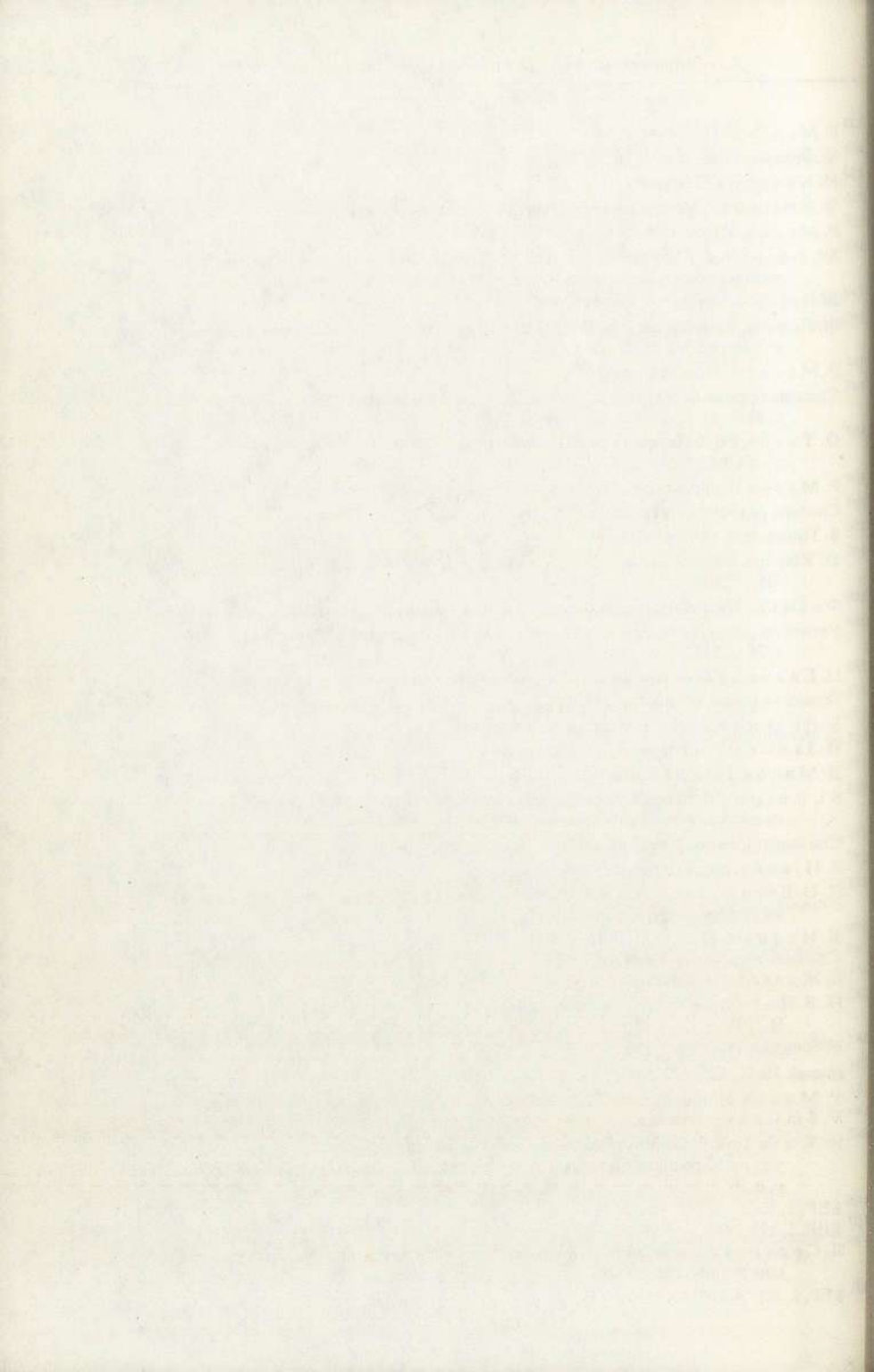
- ¹ Български етимологичен речник, т. III, с. 536
- ² С т. С т о й к о в. Словообразователните диалектизми в български език. Помагало по българска диалектология. С., 1984, с. 233.
- ³ В л. Г е о р г и е в. Вокалната система в развоя на славянските езици. С., 1964, с. 63.
- ⁴ Български етимологичен речник. Т. I, С. 1971, с. 54.
- ⁵ Н. К о в а ч е в. Местните названия в Севлиево. С., 1961, с. 56
- ⁶ М. А н г е л о в а - А т а н а с о в а. Имената на изчезнали селища в Горнооряховско, сб. "1300 години Българска държава", В. Търново, 1982, с. 87
- ⁷ I. Duridanov. Die Hydronymie des Vardarsystems als Guckichtsquelle, Köln Wien, 1975, с. 309.
- ⁸ Й. З а и м о в. Местните имена в Панагурско. С., 1977, с. 46.
- ⁹ Б. С и м е о н о в. Етимологичен речник на местните названия от Годечко, ГСУ-ФФ, 60, С., 1966, с. 170.
- ¹⁰ Б. С и м е о н о в. Тракийски, гръцки и народолатински имена в окръга, в сб. "За произхода на географските имена в Ловешки окръг", Ловеч, 1986, с. 35.
- ¹¹ И. Г ъ л ъ б о в. Избрани трудове по езикознание. С., 1986, с. 353–361.
- ¹² Ц. Г и н ч е в. Ганчо Косерката. С., 1961, с. 231.
- ¹³ М. А н г е л о в а - А т а н а с о в а. Мотивираност на местните имена, доклад на II-я конгрес по българистика, под печат.
- ¹⁴ М. М л а д е н о в. Названията Янтра и Етър, БЕ, 1968, кн. 4–5, с. 436.
- ¹⁵ Ц. Г и н ч е в. Повести. С., 1955, с. 36, 92, 89, 112.
- ¹⁶ Н. К о в а ч е в. пос. съч. с. 191; Д. М и х а й л о в а. Местните имена в Берковско, С., 1986, с. 132.
- ¹⁷ М. А н г е л о в а - А т а н а с о в а. Български имена на селищата в Горнооряховско. Сб. Славистични проучвания; С., 1983, с. 10.
- ¹⁸ М. А н г е л о в а - А т а н а с о в а. Пак там, с. 12.
- ¹⁹ Пак там, с. 12–13.
- ²⁰ И. Д у р и д а н о в. За някои редки словообразователни типове в българската топонимия с успоредици от другите славянски езици. Сб., Славистичен сборник. Т. I Езикознание, С., 1958, с. 209–211; В л. Г е о р г и е в. Българска етимология и ономастика. С., 1960, с. 36.
- ²¹ Й. З а и м о в. Български топонимични наставки. Onomastica, II, 1961, с. 207.
- ²² Н. К о в а ч е в. Топонимията на Троянско. С., 1969, с. 168.
- ²³ И. Д у р и д а н о в. Топонимичните б-суфикси в южнославянските езици. БЕ, 1958, кн. 4–5, с. 343–356.
- ²⁴ Извори за българската история. Т. X, С., 1964, с. 68; Т. XIII, С., 1966, с. 13, 203; Б. Н е д к о в. Османско-турска дипломатика и палеография. Т. II, С., 1972, с. 198.
- ²⁵ J. Duridanov. Die Hydronymie..., с. 300.
- ²⁶ Й. З а и м о в. Български топонимични наставки, Onomastica, VII, 1961.
- ²⁷ Извори..., Т. XIII, с. 181.

- 28 И. Църков, Х. Вацев. Открито съкровище край село Камен, в. Борба, бр. 130, 30-Х. 1986.
- 29 M. V a s t e r. Russisches Geographisches Namebuch, II, Wiesbaden, 1966, с. 251
- 30 Извори... Т. X, с. 45.
- 31 Н. Баскаков. Русские фамилии тюркского происхождения. М., 1979, с. 107.
- 32 С. Т. Илчев. Речник на личните и фамилни имена у българите. С., 1969, с. 75.
- 33 Пак там, с. 75.
- 34 Н. Ковачев. Топонимията на Троянско. с. 100
- 35 Извори..., Т. FVI, С., 1971, с. 460.
- 36 Г. Вайганд. Българските собствени имена (произход и значение). С., 1926.
- 37 M. V a z m e r. пос. съч. Т. II, с. 511.
- 38 И. Заимов. Български географски имена с -jъ. С., 1973, с. 84.
- 39 Д. Михайлова. Местните имена в Берковско. с. 70
- 40 Й. Заимов. Имена... с. 91
- 41 Й. Заимов. Местните имена в Панагюрско. С., 1977, с. 83, 84.
- 42 С. Т. Илчев. Пос. съч., с. 153.
- 43 Пак там, с. 175.
- 44 Пак там, с. 183.
- 45 Й. Заимов. Панагюрско..., с. 99.
- 46 Извори... Т. XX, С., 1974, с. 274.
- 47 С. Т. Илчев. Пос. съч., с. 184.
- 48 Пак там, с. 187.
- 49 Пак там.
- 50 Пак там, с. 188.
- 51 Пак там, с. 188.
- 52 Пак там, с. 189.
- 53 Й. Заимов. Местните имена в Пирдопско. С., 1959, с. 163.
- 54 С. Т. Илчев. Цит. съч., с. 191.
- 55 Н. Ковачев. Севлиево..., с. 39.
- 56 Р. Стойков. Наименования на българските селища в турски документи на Ориенталския отдел на Народна библиотека "В. Коларов" от XV, XVI, XVII и XVIII в., ИИБКМ за 1959 г. Т. I, С., 1961, с. 414.
- 57 Н. Ковачев. Севлиево..., с. 197.
- 58 С. Т. Илчев. Пос. съч., с. 255.
- 59 Пак там, с. 258.
- 60 Пак там, с. 258.
- 61 Пак там, с. 259.
- 62 Пак там, с. 261.
- 63 Пак там, с. 265.
- 64 Пак там, с. 273.
- 65 Пак там, с. 303.
- 66 Пак там, с. 311.
- 67 Пак там, с. 339.
- 68 Пак там, с. 344.
- 69 Пак там, с. 363.
- 70 Пак там, с. 363.
- 71 Пак там, с. 390.
- 72 Пак там, с. 401.

- 73 Пак там, с. 405.
- 74 Пак там, с. 410., Н. К о в а ч е в. Местните названия в Габровско. С., 1965, с. 149.
- 75 Й. З а и м о в. Имена..., с. 151.
- 76 С т. И л ч е в. Пос. съч., с. 421.
- 77 Пак там, с. 426.
- 78 Пак там, с. 426.
- 79 Пак там, с. 423.
- 80 Р. С т о й к о в. Пос. съч., с. 373.
- 81 С т. И л ч е в. Пос. съч., с. 470.
- 82 Пак там, с. 510.
- 83 Пак там, с. 522.
- 84 Пак там, с. 537.
- 85 Пак там, с. 540.
- 86 Пак там, с. 581.
- 87 Пак там, с. 559.
- 88 I. D u r i d a n o v. Hydronymie..., с. 116.
- 89 Этимологический словарь славянских языков. Т. 2, М., 1975, с. 160
- 90 Д. М и х а й л о в а. Михайловградско..., с. 86.
- 91 БЕР. Т. I, с. 82.
- 92 БЕР. Т. I, с. 86.
- 93 ЭССЯ. Т. 3, с. 78.
- 94 БЕР. I, с. 101.
- 95 С т. С т о й к о в. Пос. съч., с. 228.
- 96 Ц. Г и н ч е в, Ганчо Косерката, с. 230.
- 97 БЕР. I, с. 261.
- 98 Ц. Г и н ч е в. Повести..., с. 181.
- 99 С т. М л а д е н о в. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. С., 1941, с. 164.
- 100 БЕР. I, 313.
- 101 В. Д а л ь. Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1981, фототишно, Т. , 524.
- 102 Н. Г е р о в. Речник на българския език. Т. II, с. 27.
- 103 БЕР. II, с. 285.
- 104 Й. З а и м о в. Пирдопско..., с. 185; И в. Д у р и д а н о в. За някои редки..., с. 235; БЕР, II, с. 404.
- 105 Български тълковен речник. С., 1973, с. 85.
- 106 Б. Д а в и д о в, А. Я в а ш е в. Материали за български ботаничен речник. С., 1939, с. 412.
- 107 Н. К о в а ч е в. Севлиево..., 16.
- 108 БЕР, II, 634.
- 109 Ц. Г и н ч е в, Ганчо Косерката..., с. 71.
- 110 Д. Л а л ч е в. Из топонимията на Тополовградско и Сакарския край. БЕ, 1986, 5, 431.
- 111 Imenik Mesta. Beograd, 1960, 241; К. П о п о в. Местните имена в Белослатинско, ГСУ-ФФ, IV, 2 за 1959 г., С., 1960, с. 607; Д. М и х а й л о в а. Михайловградско..., с. 126; Б. С и м е о н о в. Годечко..., с. 173; Г. Х р и с т о в. Местните имена в Маданско. С., 1964, с. 226; А. С а л а м б а ш е в. Местните имена в Смолянско. С., 1976, с. 133; В. П ј а н к а. Топономастиката на Охридско-Преспанскиот базен, Скопје, 1970, с. 387.
- 112 Серпско-хорватско-русский словарь. М., 1982, с. 223.

- 113 ЭССЯ, 11, с. 77.
- 114 Б. Симеонов. Годечко..., с. 220; Д. Михайлова. Михайловградско..., с. 176; Й. Заимов. Принос към проучване на Самоковската ономастика. *Onomastica*, 11, 1966, с. 77–78;
- 115 Й. Заимов. Пак там, с. 72–78.
- 116 Й. Заимов. Имена..., с. 118; Панагюрско..., с. 118.
- 117 Д. Лалчев. Пос. съч., с. 432.
- 118 Elke SaB. Ortsnamen mit den Suffixen -ov- und -(in) im Allsorbischen. Leipzig, 1983, с. 41.
- 119 S. R o s p o n d. Stratygrafia slowianskich nazw miejscowych, (Probný atlas toponomastyczny). II, 1976, s. 113.
- 120 БЕР, III, с. 140.
- 121 БЕР, III, с. 153.
- 122 Б. Давидов. А. Явашев. Материали..., с. 42.
- 123 Г. Христов. Маданско..., с. 132.
- 124 И. Дуриданов. Първомайско, с. 29.
- 125 Б. Давидов, А. Явашев. Пос. съч., с. 431.
- 126 Б. Симеонов. Годечко..., с. 179.
- 127 В. Пјанка. Охридско..., с. 396.
- 128 Н. Ковачев. Севлиево..., с. 221.
- 129 Й. Заимов. Пирдопско..., с. 205.
- 130 Вл. Георгиев. Българска етимология..., с. 44.
- 131 V l. S m i l a u e r. Prirucka slovanske toponomastiky, Praha, 1970, s. 114.
- 132 J. D u r i d a n o v. Hydronymie..., с. 300.
- 133 V l. S m i l a u e r. Пос. съч., с. 122.
- 134 К. Попов. Белослатинско..., с. 619.
- 135 Хр. Халиолчев. Из българската растителна терминология: черница *Morus L.* Сборник в памет на Ст. Стойков. С., 1974, с. 310.
- 136 Пак там
- 137 Ст. Стойков. Пос. съч., с. 233.
- 138 *Imenik Mesta*, с. 301.
- 139 В. А. Жучкевич. Общая топонимика. Минск. 1980, с. 385.
- 140 М. Ангелова-Атанасова. Мотивираност..., под печат
- 141 Р. Н. М а л ь к о. Географическая терминология чешского и словацкого языков, Минск., 1974, с. 47.
- 142 С. Р о с п о н д. Структура и стратиграфия древнерусских топонимов. Сб. Восточнославянская ономастика. М., 1972, с. 44.
- 143 Р. М а л ь к о. Пос. съч., с. 44.
- 144 *Imenik Mesta*, с. 322.
- 145 Н. К о в а ч е в. Селищните названия в Павликенския край, в сб. Павликени и Павликенския край. С., 1977, с. 131.
- 146 Вл. Георгиев. Етимология..., с. 49.
- 147 Р. М а л ь к о. Пос. съч., с. 47.
- 148 Б. Симеонов. Годечко..., с. 203.
- 149 Й. Заимов. Пирдопско..., с. 143, 238.
- 150 Б. Давидов, А. Явашев. Материали..., с. 506.
- 151 V. S m i l a u e r. Пос. съч., с. 174.
- 152 *Slovník slovenskeho jazyka*. Т. VI, Bratislava, 1968, с. 226; A. P r o f o u s, *Místní jména v Cechách*, Praha, d. IV, 1957, с. 92; *Словник гідронімів України*, Київ, с. 159; В. Пјанка, пос. съч., с. 441; *Imenik Mesta*, с. 390.

- 153 Р. М а л ь к о. Пос. съч., с. 64.
- 154 V. Šmilauer. Пос. съч., с. 167.
- 155 Н. К о в а ч е в. Севлиево..., с. 19.
- 156 V. Š m i l a u e r. Vodopis starego slovenska Praha, Bratislava, 1932, 1932, с. 486.
- 157 Р. М а л ь к о. Пос. съч., с. 67.
- 158 S t. R o s p o n d. Klasifikácia..., с. 310; с. 403; В. А. Ж у ч к е в и ч. Краткий топонимический словарь Белорусии, Минск, 1974, с. 359.
- 159 В. П ј а н к а. Охридско..., с. 445, 446.
- 160 St. Rospond, Klasifikácia..., с. 313; F r. В e z l e j, Slovenska vodna imena, II, Leipzig, 1961, с. ; Imenik Mesta, с. 409.
- 161 Р. М а л ь к о. Пос. съч., с. 68.
- 162 Словник гідронімів України, с. 164; В. Ж у ч к е в и ч. Краткий..., с. 365; Imenik Mesta, с. 409.
- 163 О. Т р у б а ч е в. Названия рек Правобережной Украины. Словообразование. Етимология. М., 1968, с. 137.
- 164 Р. М а л ь к о. пос. съч., с. 73.
- 165 Словник годронімів України, с. 170; Imenik Mesta, с. 431.
- 166 В. Пјанка, пос. съч., с. 451.
- 167 St. Rospond, Słownik nazw..., с. 39; F r. В e z l e j, Slovenska..., II, с. 256; Imenik Mesta, с. 428.
- 168 Ф а с м е р. Этимологический словарь русского языка. Т. IV, с. 275; ЭССЯ, 8, 107–109.
- 169 Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. С., 1974, с. 551.
- 170 Ц. Г и н ч е в. Ганчо Косерката. С., 1961, с. 281.
- 171 Речник на редки, остарели..., с. 552.
- 172 Б. Д а в и д о в, А. Я в а ш е в. пос. съч., с. 461, 525.
- 173 Й. З а и м о в. Панагюрско..., с. 180.
- 174 Д. М и н е в. Град Лясковец. Минало, сегашно състояние и дейци, Варна, 1944, с. 10.
- 175 S t. R o s p o n d. Słownik nazw geograficznych Polski racnodniej i północnej, с. 1, Polska niemiecka, Wrocław-Warszawa, 1951, с. 44.
- 176 Словник гідронімів України, с. 190.
- 177 В. П ј а н к а, пос. съч., с. 463, 464.
- 178 И. О. Д з е н д з е л і в с ь к и й. Скоростережня над Українськими народними назвами гідрорельєфу, Onomastica, XVII, 1972, с. 141.
- 179 Б. Н е д к о в. Пос. съч. Т. II, с. 131.
- 180 Словник гідронімів України, с. 621.
- 181 В. Ж у ч к е в и ч. Краткий..., с. 410.
- 182 Н. В. П о д о л ь с к а я. Топонимика Новгородской земли. Кандидатска дисертация, М., 1956.
- 183 V. Šmilauer, Příručka..., 179.
- 184 Imenik Mesta, 425. 477.
- 185 Р. М а л ь к о. пос. съч., с. 72.
- 186 V. Š m i l a u e r. Příručka..., с. 179.
- 187 Н. К о в а ч е в. Названията на селищата във Великотърново. Юбилеен сборник (в чест на 10-годишнината на Университета), кн. 1. Езикознание, В. Търново, 1973 г., с. 10.
- 188 БЕР, I, 206.
- 189 БЕР, I, 297.
- 190 Л. С е л и м с к и. Значението на родопските говори за реконструкцията на праславянския речник, под печат.
- 191 БЕР, I, 297; ЭССЯ, IV, 150–151.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Филологически факултет

Том XXIV

Книга 2

1991

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "ST. ST. CYRILLE ET METHODE"

DE V. TIRNOVO

Faculte philologique

Tome XXIV

Livre 2

1991

**ПРОИЗВОДНИТЕ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА ЗА
ЛИЦА В СЛОВАТА НА КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ**

ПЕНКА КОВАЧЕВА

**DERIVATIVE AGENT NOUNS IN
THE SPEECHES OF KLIMENT OCHRIDSKI**

PENKA KOVATCHEVA

Велико Търново, 1992

ПРОИЗВОДНИТЕ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА ЗА ЛИЦА В СЛОВАТА НА КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ

Пенка Ковачева

*Penka Kovatcheva DERIVATIVE AGENT NOUNS IN THE SPEECHES OF
KLIMENT OCHRIDSKI*

This study makes a complete word-formative and lexico-semantic analysis of the derivative agent nouns in speeches of Kliment Of Ochrid based on data drawn from the classical Old-Bulgarian manuscripts and some Old-Bulgarian texts, preserved in edited transcripts of later times. 152 agent nouns, formed by means of 17 suffixes and 2 prefixes, have been the object of research.

Пенка Ковачева

В работe делается словообразовательный и лексико-семантический анализ производных имен существительных, называющих лица, в словах Климента Охридского на фоне данных классических древнеболгарских памятников и данных некоторых древнеболгарских текстов, сохранившихся в более поздних списках чужой редакции. Анализировано 152 имени существительных, называющих лиц, образованных с помощью 17 суффиксов и 2 префиксов.

Названията за лица, една от най-богатите семантични категории в групата на нарицателните съществителни имена в старобългарския книжовен език, са проучени цялостно в класическите старобългарски паметници /нататък - КСП/¹ и частично - в Шестоднева на Йоан Екзарх.²

В словата на Климент Охридски е обръщано внимание само на онези лексеми от тази категория, които са смятани от специалистите за по-особени или за евентуални образувания на писателя. Така според В. Вондрак типични за Климент са двете съществителни за лица съпричастъникъ и послѣшникъ.³ В числото на лексемите, отличаващи се с "голяма старинност, оригиналност или рядкост на употребата" в Климентовите творби, Н.Л.Туницки сочи и съществителното прѣвоудникъ.⁴ К Мирчев изброява сред

характерните за Климент думи и: мидоносица, благоѳкѣстникъ, поустынежителъ, празднолюбець, скѹптроносць, допускайки при това, че "една част от тях са били лично творчество на българския епископ..., а друга не много голяма част са явно подражание на грѣцки образци, напр. мидоносица"⁵. Същият автор се спира и на лексемата начатѣкъ, употребена еднократно от писателя със значение на деятелно име за лице, т.е. със значение 'ръководител, върховен началник'⁶. Д. Иванова-Мирчева предполага, че Климент Охридски е създал или калкирал от грѣцки сложните съществителни благоѳкѣстникъ, микостаньникъ и скѹптроносць⁷. По мнение на Ив. Гълъбов думите давьць, пагоубьникъ и богохоуаьникъ свързват езика на Климент с езика на производенията от преславското книжовно средище⁸, а И. Христова съпоставя кратолюбець и посоубьникъ от Климентовите слова с техните словообразователни варианти от Шестоднева на Йоан Екзарх⁹.

Целта на нашето изследване е да бъде направена пълна словообразователна и лексикално-семантична характеристика на производните съществителни имена за лица от словото на Климент Охридски на фона на данните от КСП и от различни ръкописни текстове, възникнали в България през старобългарската епоха, но запазени в по-късни преписи от чужда редакция, каквито са: Шестоднев /нататѣкъ - Шест/ и Небеса /Неб/ на Йоан Екзарх¹⁰, Беседа против богомилите на Презвитер Козма /Коз/¹¹, Сборник от 1073 г. /Сб1073/, Сборник от 1076 г. /Сб1076/, XIII слова на Григорий Назианзин /Наз/, Пандекти на Антиох /Ант/, Златоструй /Злат/, Синайски патерик /Син пат/, Михановичев хомилиар /Мих/, Ефремовска кормчая /Ефр/, Миней от 1096 г. /Мин1096/, Миней от 1097 г. /Мин1097/ и други¹². На практика в работата са анализирани, от една страна, словообразователната структура, лексемния състав, употребата и семантиката на съществителните имена за лица в словата на Климент Охридски, а от друга страна, взаимоотношенията между езика на Климентовите творби и езика на някои от останалите старобългарски текстове /преди всичко - на КСП/. По важния, но изключително сложен проблем за участието на писателя в словотворческия процес са изказани само предположения. Резултатите от настоящето проучване ще могат да бъдат използвани в бъдещите обобщаващи трудове върху съществителните имена за лица не само в старобългарския книжовен език, но и в цялостната история на българския книжовен език.

Изследваният лексикален материал е извлечен от похвалните и поучителни слова, поместени в първия том от събраните съчинения на Климент Охридски¹³. Съставителите на тома са включили в него 40 слова, чиято принадлежност на Климентовото перо те смятат за сигурна¹⁴. Всѣщност самостоятелните слова в първия том са 35, тъй като словата за апостол Тома, за свети Георги, за евангелист Марко, за Антоний и за десетата неделя след всички светии представляват адаптации на текстовете на двете общи поучения-образци/ Наставления за празници и Поучение за апостол и мъченик/ към

празниците на изброените светци. От всичките 35 слова 22 са поучителни и 13 похвални¹⁵. Заради по-нататъшните количествени съпоставки между лексемите в поучителните и похвалните слова е необходимо да се посочи, че поучителните слова са два пъти повече по брой, но в същото време са два пъти по-малко по страници от похвалните слова.

Словата, в наслова на които е посочено името на Климент, са 15 /4 поучения и 11 похвали/: Наставления за празници /нататък - НПр/, Поучение за Преображение /Пр/, Поучение за неделя /Н/, Поучение за Пасха /Пх/, Похвала за пророк Захарий и за зачатие на Йоан Предтеча /З/, Похвала за Димитър Солунски /ДС/, Похвала за Михаил и Гаврили /МГ/, Похвала за Климент Римски /КР/, Похвала за Йоан Кръстител /ЙКр/, Похвала за Кирил Философ /КФ/, Похвала за 40-те мъченици /40м/, Похвала за Възнесение Лазарово /ВЛ/, Похвала за Цветници /Ц/, Похвала за Успение Богородично /УБ/, Слово за света Троица /Тр/. Останалите 20 безименни слова /18 поучения и 2 похвали/ приемаме с голяма вероятност за Климентови въз основа на текстологичните, литературните и езиковите аргументи на съставителите на тома. Тези 20 слова са: Поучение за апостол и мъченик /АМ/, Поучение за предпразненство на Рождество Богородично /РБ/, Поучение за предпразненство на Възвижение /В/, Поучение за предпразненство на Преображение /ПП/, Поучение за Зачатие Богородично /ЗБ/, Поучение за предпразненство на Рождество Христово /ПРХ/, Поучение за предпразненство на Богоявление /ПБ/, Поучение за Богоявление /Б/, Поучение за предпразненство на Сретение Господне /ПСГ/, Поучение за Сретение Господне /СГ/, Поучение за предпразненство на Благовещение /ПБл/, Поучение за Благовещение /Бл/, Поучение за Възнесение /Възн/, Поучение за апостолите Петър и Павел /АПП/, Поучение за предпразненство на Успение Богородично /ПУБ/, Похвално слово за пророк Илия /И/, Похвала за Кирил и Методий /КМ/.

Всички слова на Климент Охридски са запазени в по-късни преписи /от XII до XIX век/, които са най-често от чужда редакция /руска или сръбска/. Съставителите на първия том от Климентовите събрани съчинения издават по принцип най-стария от известните преписи на съответното слово, ръководейки се от общоприетото схващане, че той обикновено отразява най-точно автографа¹⁶. Към всеки издаден текст са посочени текстологичните варианти от възможно най-голям брой по-късни преписки. Изследването ни се опира по правило върху формите от най-старите преписи на словата /първична версия/, но се имат предвид и лексикалните и словообразователните варианти от по-късните преписи.

Словата и житията, поместени във втория и третия том от събраните съчинения на Климент Охридски¹⁷, се смятат засега като вероятни творби на писателя¹⁸, поради което засвидетелствуваните в тях съществителни имена за лица са използвани от нас само в качеството на съпоставителен старобългарски материал.

В нашата студия съществителните имена за лица са класифицирани според техните афикси в две основни групи - суфиксални и префиксални, като при това суфиксално-сложните деривати от типа на *пустынежителъ*, *законопрѣстѣльникъ* са разгледани заедно със суфиксално-простите деривати от типа на *оучителъ*, *правдѣникъ*. Съществителните имена, чиито суфикси през старобългарския период са в стадий на продуктивност, са анализирани поотделно, а съществителните имена, съдържащи непродуктивни суфикси - общо¹⁹. Суфиксите-варианти *-икъ* и *-никъ*, *-тель* и *-ителъ*, *-инъ* и *-анинъ* са описани по двойки, независимо от факта, че единият член на двойката е обикновено слабо продуктивен или непродуктивен. В границите на един и същи суфикс лексемите са подредени по азбучен ред. В скоби е посочен броят на техните словоупотреби. Всяко отделно значение на лексемите е илюстрирано с подходящо изречение от най-стария препис на съответното слово.

1. Суфиксални съществителни имена за лица.

1. Съществителни имена за лица със суфикси *-икъ*, *-никъ*.

Със суфикса *-икъ* и с неговия разширен вариант *-никъ* в словата на Климент Охридски са образувани най-много съществителни имена за лица - общо 60 лексеми, имащи 168 словоупотреби. Това са: *благовѣстѣникъ* /4/' този, който съобщава нещо добро', напр. *Радунъ сѧ архистратѣже Гаурѣе, прѣвы бѣговѣстѣниче въсѣмъ радостемъ* /МГ, 281; цит. по Евр 1:3/; *владѣникъ* /1/' този, който е блуден, развратен, блудник' - *Инака сѧ мочатъ блодѣници, а другоє тако прѣблодѣници* /Тр, 641; цит. по 1Кор 6:9, Евр 13:4/; *когопротивѣникъ* /1/' този, който се противи на бога' - *Никтоже въсѧ, кратѣе, не юми върѣ вѣопротивѣникѣ анѣдихрѣстоу* /И, 702; цит. Мт 24:5/; *богоугодѣникъ* /1/' този, който угажда на бога, богоугодник' - *Радунъ сѧ, всечѣстѣне и бѣовгодѣниче хѣвъ, мѣниче Димитриѣ* /ДС, 235/; *богохульѣникъ* /1/' този, който хули бога, богохулник' - *Бѣсочетѣъ сынъ и бѣохульѣникъ* /ДС, 234/; *въводѣникъ* /1/' този, който въвежда някого някъде, водач' - *Илиа, добри въводѣникъ въсѣмъ въ вѣчѣнѣжъ жизнь* /И, 702/; *възлюбѣникъ* /1/' този, който е обичан силно, любимец' - *Лазоръ сладѣкънъ хѣи възлюбѣникъ* /ВЛ, 574; цит. по Йоан 11:3/; *грѣшникъ* /6/' този, който е грешен, който е извършил грях', напр. *Не хоцѣтъ бо съмрѣти грѣшникомъ* /Ц, 596; цит. по Иез 33:11/; *завѣстѣникъ* /2/' този, който притежава завист; завистник', напр. *Ревнителъ же и завѣстѣникъ доврѣ* /КР, 302/; *законопрѣстѣльѣникъ* /1/' този, който престѣпва, нарушава закона, законопрестѣпник' - *Не стыдите ли сѧ, законопрѣстѣпѣници иудѣи* /ВЛ, 574/; *застѣпѣникъ* /3/' този, който се застъпва за някого, застъпник', напр. *Радунъ сѧ, тепѣлынъ застѣпѣниче въсѣмъ печалѣнымъ* /ДС, 235/; *защѣтѣникъ* /1/' този, който защитава някого, защитник' - *Нѣпастѣнымъ защитѣника, въдовамъ и сиротамъ помощѣника* /КМ, 473/; *иноплѣмѣникъ* /1/' този, който е от друго племе, от друг народ' - *Нѣ какоже дѣдъ иноплѣмѣнѣникоу инѣгда, низѣоживѣ гърѣдѣнѣю, юго потрѣви* /КМ, 471/; *исповѣдѣникъ* /4/' този, който изповядва нещо, придържа се към нещо, привърженик', напр. *Сѣма въсѣка юресѣ потрѣви сѧ и правѣвѣрѣне процѣвѣ, вѣмѣчѣважъ правѣвѣрѣны исповѣдѣники* /МГ, 281/;

кънжаникъ /1/'този, който се оправя добре с книгите, познава закона' - И авие свърша са архиерѣки и кънжаници и съвѣтъ творахоуѣ. /ВЛ, 574/; мъстникъ /6/'този, който мъсти, отмъстител' напр. Захария оубенѣтъ вѣл, и не потрѣбити са кровь его дондеже придѣтъ мѣстникъ его. /3, 182/; мъченикъ /17/'този, който е измъчван в името на вярата', напр. И тако почи... и приложи са къ оцѣмъ своимъ, проркомъ и апломъ, мѣникомъ и въсѣмъ стѣнимъ. /КМ, 472/; нанмъникъ /2/'този, който е нает за временна работа, наемен работник, наемник', напр. Сътвори ма тако единного ѿ нанмник твоих. /Т, 642/; цит. Лк 15:18-19/; наследъникъ /4/'този, който наследява, продължава някаква дейност, приемник', напр. То ко сѣтъ хѣи наследници. /КР, 303/; наставникъ /1/'този, който напѣтва, поучава, възпитава някого, учител' - И наставникоу словѣньскоу и жъзикоу Курила Философа. /КФ, 426/; начальникъ /5/'този, който е главен, водещ', напр. Бѣл тѣмъ начальникъ /Т, 639/; цит. по 2 Птр 2:4,1 Йоан 3:8/; ижданикъ /1/'този, който върши насилие, насилник' - Ноужно бо естъ цѣствие ѿнесоу, и ноужници въсхытають ѿ /Н, 157/; цит. Мт 11:12/; обанчъникъ /1/'този, който изобличава, изобличител' - Лазоръ горькыи иудѣимъ шланчъникъ. /ВЛ, 574/; /4/'този, който се приобщава, участвува заедно с други в нещо, съучастник', напр. Тѣ во добродѣтѣли кестоуда на небо възносите и шкѣпники таковыи агломъ ствараѣта. /ЙКр, 395/; пагоубникъ /1/'този, който носи, причинява гибел' - Иже во житию семоу въдасть са, то врагъ бѣжи бываѣтъ и пагоубникъ дѣи своен. /АМ, 99/; паѣньникъ /3/'този, който се намира в плен, пленник', напр. Приде къ воладимъ врачъ, къ паѣньникомъ свокодителъ. /Ц, 609/; цит. по 1 Кор 15:22/; повѣстъникъ /1/'този, който предава с думи нещо видимо или чуто' - Ты во вѣл неизрѣченъ тон таниѣ самовидѣтъ и саоуга страшномоу томоу смотрению и повѣстникъ неизглемьныхъ чудесъ. /ЙКр, 394/; подвижникъ /1/'този, който извършва усилие, работник' - шпоупаѣтъ истиньныа постънники, спѣхъ алѣа подвижникъ правьихъ и послѣднихъ. /Ц, 596/; /1/ поконникъ 'наследник'? - Радѣи са, радостнага похвала и любезныи поконниче старости верховьнаго апла Петра /КР, 302/20/; помощникъ /3/'този, който оказва помощ, помощник', напр. Тѣмаже молю вѣл, братие, обращем си помощникы /КР, 303/; пособъникъ /2/'този, който помага, помощник', напр. Мѣстъни и постъ добра пособъника кста на противьнаго вѣса. /Ц, 595/; поспѣшъникъ /1/'този, който помага, съдействува за успеха на нещо' - И паче да воудемъ поспѣшници боу. /ПСГ, 404/; цит. 1Кор 3:9/; посрамникъ /1/'този, който посрамва някого или нещо' - Лазоръ горькыи адовѣ силѣ посрамникъ. /ВЛ, 574/; постъникъ /4/'този, който строго съблюдава поста, постник', напр. Не поноситъ во истиньнымъ постыникомъ ш правьныхъ грѣсѣхъ. /Ц, 596/; правъдъникъ /10/'този, който е праведен, който живее по законите на справедливостта, праведник', напр. Не придохъ призвати праведники, но грѣшныи на покаение. /Тр, 641/; цит. по Мт 9:12-13/; приемникъ /2/ а/'този, който продължава делото на някого, приемник' - Томоу примници воудемъ. /ПСГ, 404/ и б/'този, който приема, приютава някого' - Страньнымъ приемника, колынымъ посѣтителѣмъ /КМ, 473/; приаѣпникъ /1/'този, който се свързва тясно с някого или с нещо' - Преваудници же соуѣтъ мнозѣмъ женитвамъ приаѣпници /Тр, 641/; приобрѣстъникъ /1/'този, който причинява нещо, причинител, виновник' - Тон бо естъ

съществителни имена за лица. По тази причина при едни и същи думи /напр. при *грьшъникъ*, *длъжъникъ*, *важдъникъ*/ веднъж се обособява суфикс *-икъ*²², а друг път - суфикс *-ъникъ*²³. Повечето специалисти извеждат дериватите от типа на *оученикъ*, *мъченикъ*, *възакъленникъ* от съответното минало страдателно причастие на *-иъ* и суфикса *-икъ*, но понякога тук се отделя и суфиксът *-еникъ*²⁴. Различната словообразователна интерпретация на подобни образувания поражда и различни мнения по въпроса за самостоятелното съществуване на суфиксите *-икъ* и *-ъникъ* в старобългарския книжовен език. Едни автори говорят само за суфикс *-икъ*²⁵, други - само за суфикс *-ъникъ*²⁶, а трети - и за двата²⁷.

Преди да вземем отношение по проблема за суфиксите *-икъ* и *-ъникъ* ще дадем класификацията на съществителните имена за лица от словата на Климент Охридски според морфологичната принадлежност на техните произвеждащи основи, а именно:

1. Съществителни имена с произвеждаща основа глагол:

а/ от инфинитивна основа - *въводъникъ*, *застъпъникъ*, *защитъникъ*, *исповѣдъникъ*, *мъстъникъ*, *наслѣдъникъ*, *наставъникъ*, *овачъникъ*, *обачъникъ*, *посокуникъ*, *поспѣшъникъ*, *посрамъникъ*, *приаѣпъникъ*, *причастъникъ*, *провѣстъникъ*, *прогонъникъ*, *пробразъникъ*, *проповѣдъникъ*, *противъникъ*, *прѣластъникъ*, *прѣворѣстъникъ*, *прѣсеаъникъ*, *прѣстѣпъникъ*, *раздроушъникъ*, *оугодъникъ*;

б/ от сегашна основа - *наимъникъ*, *принимъникъ*;

в/ от основа на минало страдателно причастие - *възакъленникъ*, *мъченикъ*, *оученикъ*;

2. Съществителни имена с произвеждаща основа съществително име: *завистъникъ*, *кънижъникъ*, *началъникъ*, *пагоубъникъ*, *паѣньникъ*, *повѣстъникъ*, *подвижъникъ*, *поконникъ*, *помощъникъ*, *постъникъ*, *разконникъ*, *ратъникъ*, *свъръстъникъ*, *свѣтъникъ*, *сжвражъникъ*, *сжпръжъникъ*, *хранителъникъ*;

3. Съществителни имена с произвеждаща основа числително име: *сътъникъ*.

С двойна мотивация в словата на Климент Охридски могат да бъдат съществителните *важдъникъ*, *грьшъникъ*, *правдъникъ*. Така съществителното *важдъникъ* може да бъде мотивирано от прилагателното *важдъ* и следователно да означава 'този, който е неправеден', или - от съществителното *важдѣразврат*, *прелюбодѣяние* и следователно да означава 'този, който върши разврат, прелюбодѣяние'. По същия начин *грьшъникъ* е или 'този, който е грешен', или 'този, който върши грях', *правдъникъ* е или 'този, който е праведен', или 'този, който спазва правдата, справедливостта'.

Сложна е произвеждащата основа на съществителните: *благовѣстъникъ*, *богохоуаъникъ*, *богооугодъникъ*, *богопротивъникъ*, *законопрѣстѣпъникъ*, *иноплемъникъ*, *патъдесаътникъ* и *тримъзъчъникъ*.

Възможността за двойна мотивация в старобългарския език на някои съществителни имена за лица като *важдъникъ*, *грьшъникъ*, *правдъникъ*, *длъжъникъ* и наличието на съществителни имена за лица със запазено страдателно значение като *мъченикъ*, *оученикъ*, *възакъленникъ*,

любаеникъ 'този, който е обичан от някого', каженникъ 'този, който е кастриран, евнух' доказват присъствието на суфикса -икъ в словообразователната система на старобългарския език. Разширеният вариант -ьникъ произвежда съществителни имена за лица от глаголи, съществителни и числителни имена. С него са образувани и сложни съществителни имена за лица. В старобългарския книжовен език суфиксите -икъ и -ьникъ проявяват различна продуктивност - първият е слабо продуктивен, а вторият е най-продуктивният сред суфиксите за лица от мъжки род²⁸. Свидетелство за високата продуктивност на суфикса -ьникъ са дериватите, в които той се наслажда върху други по-малко продуктивни суфикси. У Климент такова е съществителното хранителъникъ /от хранителъ/, в КСП - овертелъникъ /от овертелъ/, привертелъникъ /от привертелъ/ и исходатанникъ /от исходатан/. Тавтологичната функция, която суфиксът -ьникъ проявява в деривати като сжвръжъникъ 'враг, противник' /от сжвръжъ 'враг, противник'/ от словата на Климент, сжльръникъ 'враг, противник' /от сжльръ 'враг, противник'/ от супр и сжлостатъникъ 'враг, противник' /от сжлостатъ 'враг, противник'/ от Шест, потвърждава също неговата голяма активност.

В семантично отношение съществителните имена за лица със суфикси -икъ, -ьникъ от словата на Климент Охридски могат да се разделят в следните групи:

1. за лица според тяхното обичайно, постоянно занятие, според тяхната професия - кънижъникъ, наставъникъ, началъникъ, патъдесатъникъ, разгонникъ, сътъникъ;

2. за лица според тяхното отношение /въздействие, съдействие, противодействие/ към някого - вогопротивникъ, вогооугодъникъ, въводъникъ, застълпъникъ, зацитъникъ, исповѣдъникъ, мѣстъникъ, нжждъникъ, обличъникъ, овъщъникъ, пагоубъникъ, повѣстъникъ, помощъникъ, пособъникъ, посрамъникъ, провѣстъникъ, прогонъникъ, проповѣдъникъ, противъникъ, подвижъникъ, поспѣшъникъ, прилѣпъникъ, причастъникъ, раздроушъникъ, сълѣтъникъ, сжпржжъникъ, оугодъникъ, хранителъникъ;

3. за лица, които изпитват върху себе си някакво влияние, въздействие - възлюбаникъ, мъченикъ, намайникъ, наслѣдъникъ, плѣньникъ, приемъникъ, прѣселъникъ, сученикъ;

4. за лица, които са носители на определени качества, свойства, състояния - каждъникъ, вогохоуалъникъ, законопрѣстълпъникъ, завистъникъ, грѣшъникъ, постъникъ, правдъникъ, прѣлѣстъникъ, прѣстълпъникъ, ратъникъ, сжвръжъникъ;

5. за лица според тяхното отношение към обществото, според тяхното социално положение - иноплемъникъ, триаъзычъникъ.

Очевидно най-многобройна е групата за лица, назовани според тяхното отношение към някого. Повечето съществителни от тази група въещност означават лица, които извършват някакво моментално действие, напр. въводъникъ, застълпъникъ, нжждъникъ, обличъникъ, посрамъникъ, прогонъникъ, прилѣпъникъ, раздроушъникъ и др. А според О.Г. Ревзина способност да изразяват моментно действие

притежават само суфиксите, намиращи се в стадий на максимална продуктивност²⁹. В случая суфикс е -никъ. Интересното е, че в КСП най-многобройна е групата за лица, назовани според тяхното постоянно занимание.

Общи за Климентовите слова и за КСП са 36 съществителни имена за лица със суфикси -икъ и -никъ / = 60%/. В 29 от примерите общността е със Супр³⁰, в 18 - с Евх, в 17 - с Ас, в 15 - с Мар, в 14 - със Зогр и Син, в 11 - с Клоц, в 10 - със Сав, в 6 - със Служ, в 5 - с Ен, в 3 - с Хил и в 2 - Боян пал.

Общи само със Супр, но не и другите КСП, са 11-те съществителни: вадъникъ, възлюбеникъ, завистъникъ, защитъникъ, пагоубеникъ, поспѣшъникъ, противъникъ, прѣлѣстъникъ, ратъникъ, съпричастъникъ, оугодъникъ, само с Евх - овачъникъ и прѣселъникъ, само с Евх - началъникъ и само с евангелските текстове - наимъникъ.

В КСП не са засвидетелствувани 21 съществителни имена за лица с наставки -икъ, -никъ от словата на Климент: владѣстъникъ, вогпротивъникъ, вогоугодъникъ, богохоуленъникъ, въводъникъ, повѣстъникъ, поконникъ, примъникъ, пособъникъ, посрамъникъ, прилѣпъникъ, провѣстъникъ, приоврѣстъникъ, прогонъникъ, прообразъникъ, патъдѣлатъникъ, раздроушъникъ, съврѣстъникъ, сѣврѣжъникъ, триазъчъникъ, хранителъникъ. Четиринадесет от тях обаче се срещат в текстове, възникнали в България през старобългарската епоха, но запазени в по-късни чужди преписи, в това число и в предполагаемите Климентови творби от втория и третия том на неговите събрани съчинения: владѣстъникъ - в СБ1073, Наз, Ант, Мих; вогоугодъникъ - в Мих; въводъникъ - в Мих; повѣстъникъ - в Шест, Мих; примъникъ - в Шест, Наз, Мин1096; прогонъникъ - в Похвала за Козма и Дамян /КлимII/; поконникъ - в Мих, Похвала за ап. Павел /КлимII/; пособъникъ - в Мих; патъдѣлатъникъ - в Поучение за първата неделя на поста /КлимII/; раздроушъникъ - в Житие на Методий /КлимIII/; съврѣстъникъ - в СБ1076, Житие на Кирил /КлимIII/; сѣврѣжъникъ - в Ант; сѣврѣжъникъ в Пролог от XIII век /руска редакция/.

Или от засвидетелствуваните в словата на Климент 60 съществителни имена за лица със суфикси -икъ, -никъ не откриваме засега в други старобългарски текстове само 8: вогпротивъникъ, богохоуленъникъ, посрамъникъ, прилѣпъникъ, повѣстъникъ, прообразъникъ, приоврѣстъникъ и хранителъникъ. Отсъствието на дадена лексема в старобългарските речници и в различни старобългарски текстове не може в никакъв случай да се смята за аргумент, доказващ със сигурност нейното създаване от определен старобългарски книжовник. И все пак вероятността такава лексема да бъде неологизъм³¹ е много по-голяма, отколкото една лексема, срещана и в други старобългарски текстове. Като диференциращ белег на неологизмите в старобългарския език може да се смята и тяхната рядка, най-често, еднократна употреба. Всяка от изброените по-горе 8 лексеми е засвидетелствувана в Климентовите слова само по веднъж.

Интересно е да се види връзката на Климент Охридски и със старобългарски текстове /авторски и анонимни/, дошли до нас в по-късни преписи от чужда редакция, и възникнали предимно в Източна България. Оказва се, че Климент е използвал в своите слова 19 лексеми на -икъ, -ъникъ, общи с Шест и Неб, 18 лексеми - общи с Ант, 15 лексеми - общи с Наз, 14 лексеми - общи с Коз, 11 лексеми - общи с Ефр, 8 лексеми - общи с Мих, 6 лексеми - общи с Мин1097, по 5 лексеми - общи със Сб1073, Сб1076, Мин1096, 4 лексеми - общи със Син пат, 2 лексеми - общи със Злат.

И така цифровите данни сочат, че съществителните имена за лица със суфикси -икъ, -ъникъ от словата на Климент Охридски се покриват в най-голяма степен със съществителните имена за лица на -икъ, -ъникъ от източнобългарския Супр. Значителното лексикално съвпадение на Климентовите слова и Супр се дължи, според К. Мирчев, от една страна, на жанровата близост между творбите и, от друга страна, на "твърде хомогенния в лексикално отношение старобългарски литературен език"³².

Цифрите ни помагат да установим и доста по-честата употреба на разглежданите думи в похвалите, отколкото в поученията /съотношението на лексемите е 3:1, а на страниците - 2:1/. Прави впечатление, че някои от лексемите, които се срещат сравнително често в похвалните слова, липсват изобщо в поучителните слова. Такива са напр. проповѣдникъ /с 9 словоупотребии/, мастьникъ /с 6 словоупотребии/, начальникъ /с 5 словоупотребии/, постъжникъ /с 4 словоупотребии/. От 13-те лексеми, намиращи се едновременно в похвалите и поученията на Климент, само приемникъ отсъства и в КСП, т.е. съществува едно общо лексикално ядро между тези старобългарски текстове.

Важно е да се изтъкне и това, че почти 33% от лексемите със суфикси -икъ, -ъникъ и 28% от техните словоупотребии от Климентовите слова са използвани в буквални или свободни цитати от Свещените книги /евангелието, псалтира, апостолските послания, пророческите книги и др./. Изцяло само в цитати са напр. и 6-те словоупотребии на думата грѣшникъ.

Връзката между КСП и словата на Климент личи и от факта, че и в едните, и в другите най-предпочитани сред анализираните съществителни имена са оученикъ и мъченикъ. И двете думи са типични християнски термини.

Хапакси в Климентовите слова са 33 /=56%/ от съществителните имена със суфикси -икъ, -ъникъ, а това е важно доказателство за богатството на езика на творбите.

2. Съществителни имена за лица със суфикс -ъць

В словата на Климент Охридски са засвидетелствувани 32 съществителни имена за лица със суфикс -ъць, които имат 207 словоупотребии: близникъ /1/ 'близнак' - Рече же Фома, нарицаемъ близникъ /Вл, 573/; боговидецъ /1/ 'този, който вижда бога' - Показа сѧ аггломъ бѣговидцоу монсею /МГ, 280/; богочетецъ /1/ 'този, който почита бога' -

Чавкъ непорочнъ, истиннъ и вѣщътъцъ /КМ, 468/; вѣсочътъцъ /1/ 'този, който почита бесовете, демоните' - Бѣсочътецъ сын и вѣсохуаникъ. /ДС, 234/; давъцъ /1/ 'този, който дава, дарява нещо, дарител' - Поканте се, во грѣтъ къ вамъ цѣтна давъцъ. /ЙК, 393/; цит. Йоан 1:29/; демоночътъцъ /1/ 'този, който почита демоните' - Разгнѣваа же сѧ дѣмоночътецъ Максиманъ, повелѣ привести и рече емѣ /ДС, 235/; живодавъцъ /2/ 'този, който дава, дарява живот (за бога), напр. Како не оубоа се цара... паче живодаваца бѧ. /40м, 523/; жрьцъ /4/ 'този, който принася жертва, жрец, свещенослужител', напр. И рече ѡжнмъ пророкомъ и жрьцемъ /И, 700/; законодавъцъ /7/ 'този, който създава закони, законодател', напр. Самого законодавца хотѣа оубити /Пр, 743/; цит. Йоан 7:5, 12:43/; иконоборъцъ /1/ 'този, който се бори против почитането на иконите' - Бреси во вѣставши при Тещенѣ иконоборци, многаа лѣта прѣвѣл иконнаа стѣниа гонима /КФ, 426/; кръвопролитъцъ /1/ 'този, който пролива кръв' - Не ты ли еси прѣкоубиенецъ и кровопролитецъ /3, 182/; лъстыцъ /1/ 'този, който мами, заблуждава, измамник' - Нына ли и лъстыцъ наричѣши /ВЛ, 574/; младънъцъ /18/ 'този, който е млад, в детска възраст', малко невръстно дете, младенец', напр. К томуу припадаемъ како незлобивиа младенци. /Бл, 546/; цит. Мт 21:8-15, Йоан 12:13/; мрътъвъцъ /6/ 'този, който е мъртъв, мъртвец', напр. бѣ съ Хсъ четвъртъднѣвнѣа мрътъвъца вѣскрѣши Лазора /Ц, 594/; мьздоницъ /1/ 'този, който събира мито, данъци, митар' - Тѣмъ мьздоницеу приатъ вѣл /Тр, 642/; цит. по Лк 1:13/; нищелюбъцъ /1/ 'този, който обича бедните' - Нищелюбци, страннопримници воудѣмъ. /СГ, 413/; отъцъ /109/ а/ 'баща, родител', напр. ѿ двѣ мрѣ безъ ѡца рожда се. /ЙК, 393/; б/ 'Бог-Отец, првото лице на св. Троица', напр. Чтѣми же оустѣнами славити непрѣстанъно прѣтоюю трюю оца и сѣна и стѣа дѣа. /НПр, 65/; в/ 'светите отци на църквата', напр. И приажи сѧ къ оцемъ своимъ патриархомъ иврамоу, Исакоу, Иаковоу /КМ, 476/; празднолюбъцъ /1/ 'този, който почита празниците' - На ста, празднолюбци, прѣсвѣтлоу трѣжъство веспѣтнѣхъ снѣа. /МГ, 280/; пришълецъ /2/ 'този, който е дошъл от друго място, пришълец', напр. И пришълецъ въ землиа тоужѣи /КМ, 470/; цит. БТ 12:1, Деян ап 7:3, Евр 11:8/; пророкоубиенецъ /2/ 'този, който убива пророци', напр. Не ты ли еси прѣкоубиенецъ и моужъ кровопролитецъ /3, 182/; пръвоотъцъ /1/ 'праotec' - Послѣдствовавшѧ прѣвоотемъ и патриархомъ вѣкроу и подвигомъ. /КМ, 470/; пръвѣнъцъ /2/ а/ 'този, който е пръв, пред когото няма друг' - И пръвѣнъцъ емѣтъ из мрътъвѣхъ. /КМ, 466/; цит. I Кор 15:20/; б/ 'този, който е най-пръв, най-виден, най-изтъкнат, първенец' - Того ради и съ домъ створихъ... да тѣмъ храмъмъ съ первенци нѣнъчими вселениа сѧ. /3, 184/; самовидъцъ /2/ 'този, който вижда нещо лично, с очите си, очевидец', напр. Ты ко въ неиздрѣченикъ тон таникъ самовидъцъ и слоуга. /ЙК, 394/; самовластъцъ /1/ 'този, който има собствена, самостоятелна власт, самодържец, монарх' - Ликиниа самовластца соущаго въ то времѣ. /40м, 521/; свѣтодавъцъ /1/ 'този, който дава, дарява светлина' - Свѣтодавъца извавителъ бѧ повѣдаа днѣ прѣдънѣствоу Лазоревоу първаа вина шкѣаи сѧ /ВЛ, 573/; скүптроносъцъ /1/ 'този, който носи скүптьр, властник' - Радун сѧ, архистратигѣ Михаилѣ, единослѣннѣа троицѣа скүптроносче. /МГ, 282/; старъцъ /1/ 'този, който е стар, старец' - Правдннѣи Семешнѣ старъцъ ѿ поуѣта мѣтвѣно просить. /СГ, 413/; страннопримъцъ /2/

'този, който приема странници, гости', напр. Нине же они постници и страннопримьци стоають ш десною бѣга. /Тр, 644/; страстотръпць /3/ 'този, който търпи страдания, мъки, страдалец, мъченикъ', напр. Радѣи сѣ, пресвѣтѣли стѣротѣриче Димитриѣ /ДС, 235/; творьць /15/ 'този, който твори, създава нещо (за бога)', напр. Подобаеть чѣ творити боу и боу и творѣ своемоу. /МГ, 282; цит. Деяния, гл. I, 11/; христолювьць /2/ 'този, който обича Христа', напр. Тѣм же мы, хрѣтолювци, наслаждающе се свѣтозарнаго сего трѣхства. /ЙК, 394/; чловеколювьць /2/ 'този, който обича хората, човеколюбец', напр. Самъ мѣрдын чаколовец, сынъ гѣ бѣ нашъ. /Тр, 641/.

В словата на Климент Охридски съществителните имена за лица, образувани със суфикс -ць, принадлежат към няколко словообразователни модела.

От основа на прилагателно име са образувани 6-те съществителни: князьць, младьць, прьвѣньць, мрътьць и старьць. Отглаголни са: давьць, жрьць, мьстьць, творьць и пришьцьць. Произвеждащата основа на първите 4 съществителни е инфинитивна, а на последното - минало деятелно причастие. Думата отьць е членима, но немотивирана на старобългарска почва. Нейна произвеждаща основа е съществителното *отъ 'баща', което не е засвидетелствувано в старобългарски текстове /срв. прилагателното отьнь 'бащин' от Хрониката на Георги Амартол³³. Най-многобройни са сложните съществителни имена със суфикс -ць - 21 / = 65%/. Определено преобладават образуванията, чиито втори компонент е глаголен - 19. Най-често това е -лювьць: нищелювьць, празднюлювьць, христолювьць, чловеколювьць; по-рядко е -давьць, -чтьць и -видьць: живодавьць, законодавьць, свѣтодавьць, вогочтьць, вѣсочтьць, демоньчтьць, воговидьць, самовидьць. От този модел само с по 1 словоупотреба са 7-те думи: иконокорьць, кръвопронтьць, мьздоньць, пророкоубиць, скуптроносць, страннопримьць, страстотръпць. Първият компонент на изброените 19 лексеми е преди всичко съществително име - в 17 от случаите. Забелязва се при това тенденция към отсичане на част от съществителното име, включено като първа съставка на композита, напр. живодавьць вм. животодавьць, празднюлювьць вм. празднюлювьць, страннопримьць вм. странникопримьць. Възможно е тук да става въпрос по-скоро за субстантивирани прилагателни, отколкото за съществителни. В един от примерите първата съставка е местоимение и в 1 - прилагателно: самовидьць, нищелювьць. Лексемите с втори компонент съществително име са 2 - прьвоотць и самовластьць.

Словообразователните модели на съществителните имена за лица със суфикс -ць от словата на Климент Охридски съвпадат с моделите на аналогичните съществителни имена от КСП. И в КСП композита на -ць съставляват най-голям дял - 60%. Най-многобройни са също образуванията с глаголна втора съставка. Най-чести са формите с втори компонент -лювьць, -давьць и с първи компонент вого-

Както в КСП, така и в словата на Климент суфиксът -ъць заема второ място по продуктивност сред суфиксите за имена на лица. В Шест обаче това е най-продуктивният суфикс за имена на лица³⁴.

Съществителните имена за лица на -ъць от Климентовите слова назовават:

1. лица според тяхното обичайно, постоянно занятие, според тяхната професия: жърць, законодавъць, мъздонимць, самовластьць;

2. лица според присъщи за тях действия, постъпки, качества: банзньць, коговидць, когочьтьць, в'ксочьтьць, давъць, демоночьтьць, живодавъць, иконоборць, кръвопролитць, льстьць, младньць, мрътьць, нищелюбць, празднилюбць, пришльць, пророкоубиць, пръвоотць, првъ'кньць, самовидць, св'ктодавъць, скүптроносць, старць, страньнопримць, стратотръпць, творць, христолюбць, члов'ккольбць.

Несъмнено значително по-богата е групата за лица, назовани според присъщи за тях действия, постъпки, качества. Така е и при съществителните имена за лица със суфикс -мць и в КСП.

Общи за словата на Климент и за КСП са 22 от разглежданите съществителни / = 70%/. В 17 от случаите съвпаденията са със Супр, в 11 - със Зогр, Мар, Ас, в 10 - с Евх, в 6 - със Син и Клоц, в 4 - със Сав, в 3 - с Ен, Рил, Боян пал.

Общи само със Супр, но не и с другите КСП, са 4-те съществителни: жърць, коговидць, самовластьць и стратотръпць, само с Евх - 2: нищелюбць и страньнопримць, само със Син - 1: законодавъць и само с евангелските текстове - 1: когочьтьць.

Четири от тях се срещат в текстове, възникнали през старобългарската епоха, но съхранени в по-късни преписи от руска редакция: живодавъць, иконоборць и празднилюбць - в Мин1096 св'ктодавъць - в Мин 1097, пръвоотць - в Похвала в чест на Кирил и Методий. Неоткрити засега в старобългарски текстове остават 5-те композита: в'ксочьтьць, демоночьтьць, кръвопролитць, пророкоубиць и скүптроносць. Възможно е някои от тях да са Климентови новообразувания. Вече бе посочено, че такова предположение е изказано от К. Мирчев за лексемите празднилюбць и скүптроносць и от Д. Иванова - Мирчева - за скүптроносць.

А ето и съвпаденията на съществителните имена за лица на -ъць и с други старобългарски текстове главно от преславското книжовно средище: с Шест и Неб - 12 съвпадения, с Коз - 11, с Ант - 8, с Наз, - Мин1096 - 7, със Сб1073 - 5, с Мин 1097 - 4, със Злат - 2.

И тези съществителни имена са по-характерни за похвалните, отколкото за поучителните слова на Климент /сотношение на лексемите 4:1/. В похвалите и поученията са употребени едновременно 5 лексеми, всичките известни и на КСП: законодавъць, страньнопримць, творць и члов'ккольбць. Само в похвалите са засвидетелствувани и 5-те словоупотреби на съществителното мрътьць.

Осем от съществителните имена за лица със суфикс -ъць у Климент /=25%/ и 54 от техните словоупотреби /=26%/ са използвани в буквални и свободни цитати от Свещените книги.

С най-голяма честотност сред анализираниите съществителни имена от Климентовите слова са: младъньць /18/, творьць /15/, законодавьць и мрътьць /по 6/, жрьць /4/. Осемнадесет от лексемите са халакси /=50%/. В КСП подреждането на лексемите със суфикс -ъць е по-различно. С най-голяма честотност там е лексемата старьць /149/, следвана от младъньць /46/, слѣпць /34/, творьць /31/, мрътьць /19/. У Климент старьць се среща само веднъж и то в поучително слово. Може би тази лексема просто не се изисква от съдържанието на похвалното слово.

3. Съществителни имена за лица със суфикси -теаь, -итеаь.

В Климентовите слова са засвидетелствувани 30 съществителни имена за лица със суфикс -теаь и с неговия разширен вариант -итеаь, имащи общо 73 словоупотреби: богатитеаь /1/ 'този, който обогатява някого, дава богатство на някого' - Къ ницимъ бѣгати́теаь, къ слѣпимъ просѣѣ́ти́теаь /ЙК, 391/; властеаь /1/ 'този, който властвува, господствува, властелин (за бога)' - Бѣ́стане́ть властеаь газыкъ натъ газыци и воудеть покои него чѣть /3, 183; цит. по Ис 11:10/; вседържителиаь /6/ 'този, който държи, управлява всичко (за бога)' - Оу́краси́ приноше́ние вседържителиаь вышнѣаго /3, 184; цит. Сир 50:16/; вѣ́стави́телиаь /1/ 'този, който повдига, изправя някого' - Приде къ коа́лицимъ врачъ...къ па́дшимъ вѣ́стави́телиаь, къ земьлнинимъ нѣ́снии /ЙК, 391/; дѣ́ла́телиаь /3/ 'този, който работи, работник', напр. Оуподо́бимъ се оуко на́етнимъ шнѣмъ дѣ́ла́телиаь /ЙК, 395; цит. по Мт 20:9-12/; зи́ждителиаь /1/ 'този, който създава, създател' - Бѣ́... зи́ждителиаь адамовъ, приде́ на землю възыска́тъ закоу́жшаго чѣвка /Бл, 545; цит. Мт 18:11, Лк 19:10/; изба́вителиаь /1/ 'този, който избавя, спасява някого, избавител' - Сѣ́кто́давьца́ изба́вителиаь къ повѣ́даню днѣ́ праздни́ствоу Лазоре́оу първаа вина шкѣви сѣ. /ВЛ, 573/; крѣ́пителиаь /1/ 'този, който подкрепя, поддържа, защитава някого' - Къ шѣла́еннымъ крѣ́пителиаь /ЙК, 391/; крѣ́мителиаь /1/ 'този, който направлява, управлява, ръководи, водач' - Тъ ко ьсть хранителиаь все́мъ крѣ́паномъ и крѣ́мителиаь все́мъ знаменанымъ. /В, 220/; крѣ́стителиаь /2/ 'този, който кръщава някого, кръстител (само за Йоан Кръстител)', напр. Трыгоу́къ ко вѣ́: про́къ и про́дѣ́ча и крѣ́тъ. /ЙК, 393/; мѣ́чителиаь /1/ 'този, който мъчи, измъчва някого, мъчител', напр. Бѣ́да привѣдоу́тъ вы на сы́нища власти и тѣ́мнице про́къ цари и кнезе и моу́чителѣ́е имене́ моего ради, не пе́цете се что въ́гнете. /40м, 521; цит. по Лк 12:11/; отъ́крителиаь /1/ 'този, който открива, забелязва нещо неизвестно на другите' - Снимъ оуко всѣ́мъ и паче сихъ ты вѣ́ шкрителиаь... еже ко вѣ́ оутѣ́ено...товою вѣ́ шкрьвено. /ЙК, 394/; поно́вителиаь /1/ 'този, който подновява, обновява нещо, обновител' - ш, раздрѣ́шителю́ съва́зомъ и естѣ́ству поно́вителиаь. /3, 182/; посѣ́тителиаь /1/ 'този, който посещава някого или някое място, посетител' - Бо́лымъ посѣ́тителиаь /КМ, 473/; проповѣ́дателиаь /1/ 'този, който проповядва, съобщава, обявява, провъзгласява нещо' - Нъ́ бесквѣ́рѣ́ки и мнрѣ́нѣ́и слоужьѣ́ слоужѣ́ и проповѣ́дателиаь павста сѣ. /КМ, 471/; просѣ́тителиаь /2/ 'а/ 'този, който просветлява съзнанието, ума' - Да́ того ради сы́ниде́ къ

болашимъ врачъ...къ швраченимъ грѣкомъ просвѣтителъ /Ц, 595/, б/ 'този, който дава светлина, връща зрението' - къ нишимъ бѣтителъ, къ сѣпнимъ просвѣтителъ, /ЙК, 391/; поустынежителъ /1/ 'този, който живее в пустиня, пусто място, пустинник, отшелник' - Тѣма поустынежителе житескыж стѣти и сласти оумрѣвшие течение свое скончѣш. /МГ, 282/; раздрѣшителъ /2/ 'този, който развързва нещо, освобождава от нещо', напр. ш, раздрѣшителю съвазомъ и естеству поновителъ. /3, 182/; родителъ /1/ 'този, който е родил, създал, дал начало, баща, отец (за бога)' - Сиде на къзисканне наше бѣговолниемъ родитела и шѣвниемъ стго дѣа. /РБ, 207/; сводителъ /2/ 'този, който освобождава някого от робство, плен, освободител', напр. Да того ради приде къ болашимъ врачъ, къ пѣвникомъ сводителъ. /Пх, 609/; цит. по 1Кор15:22/; свѣтодатель /2/, а/ 'този, който дава светлина, просветление на съзнанието, ума' - Ш тебе во свѣтодателя всацка просвѣщают се. /ЙК, 392/, б/ 'този, който дава светлина, връща зрението' - Сѣпнимъ свѣтодателя. /КМ, 473/; слоужителъ /8/ а/ 'този, който служи на някого или на нещо, работи в полза на някого или на нещо, слуга', напр. Радунъ сѣ, архистратиге Гауриле, трѣвезначалнаго свѣта, истинны слоужителю. /МГ, 282/, б/ 'този, който служи на бога, свещенослужител, свещеник', напр. И посла къ Захаринъ слоужителю слоужы гѣа /3, 182/; строителъ /1/ 'този, който строи, създава, твори, създател' - Ш тѣх же вѣ единъ земномуу чиноу строителъ поставленъ кѣомъ. /Тр, 639/; съвршителъ /2/ 'този, който върши, изпълнява нещо, изпълнител', напр. Бѣжнъ градъ тѣ, приемъи третнаго съвршителѣ бѣно смотрению. /КФ, 428/; съдръжателъ /1/ 'този, който държи, управлява (за бога)' - Того бѣа шца всемоу съдръжателѣ, исповѣдаа нерождена и несотворена. /Тр, 639/; съдѣтелъ /3/ 'този, който създава, твори, създател (за бога)', напр. Ш тебе во съдѣтелеа ѣ са шчищяют се. /ЙК, 392/; съпасителъ /3/ 'този, който спасява, избавя от беди (за бога)', напр. Въсканкѣмъ бѣи боу спасителю нашемъ /Пх, 609/; оутѣшителъ /1/ 'този, който утешава, утешител' - Печальнымъ оутѣшителѣ /КМ, 473/; оучителъ /15/ 'този, който учи, наставлява някого, учител', напр. И оучителю Констансиноу философу видѣвъ /КМ, 472/; хранителъ /1/ 'този, който храни, пази някого или нещо, пазител' - тѣ во ествѣ хранителъ всемъ кѣтыаномъ /В, 220/.

Поради това, че в старобългарски език суфиксът -телъ се присъединява почти изключително към глаголи с инфинитивна основа на гласната И /в КСП - 60%, в словата на Климент - 87%/, става възможно обособяването на самостоятелни, разширен вариант -ителъ. Със суфикса -ителъ в Климентовите слова са образувани двете съществителни съпасителъ /съпасти, съпасати/ и зидителъ /зидати, зидѣж, зидѣши/, като при второто съществително основата е сегашна. Само в 4 случая суфиксът -телъ се свързва с инфинитивна основа на а или с корен на глагола: проповѣдатель /проповѣдати/, съдръжателъ /съдръжати/, властелъ /власти от vlati/, открьителъ /открьити/. Глаголна е и втората съставка на 3-те сложни съществителни на -телъ: всѣдръжителъ, поустынежителъ и свѣтодатель. В КСП всички деривати със суфикси -телъ, -ителъ са също девербални.

В словата на Климент Охридски суфиксът -теѣлъ заема, както и в КСП, трето място по продуктивност сред суфиксите за лица. Разширеният вариант -итеѣлъ е слабо продуктивен.

Две са семантичните групи, от които могат да бъдат обединени съществителните имена за лица на -теѣлъ и -итеѣлъ от Климентовите слова:

1. за лица според тяхното обичайно, постоянно занятие, според тяхната професия - дѣлатеѣлъ, слозужитеѣлъ, оучитеѣлъ;

2. за лица според присъщи за тях действия и състояния - когатитеѣлъ, властеѣлъ, всѣдръжитеѣлъ, въставитеѣлъ, зиждитеѣлъ, избавитеѣлъ, кръпитеѣлъ, кръститеѣлъ, кръмитеѣлъ, мжчитеѣлъ, отъкрътитеѣлъ, поновитеѣлъ, посѣтитеѣлъ, проповѣдатеѣлъ, просвѣтитеѣлъ, раздрѣжитеѣлъ, родитеѣлъ, свободитеѣлъ, свѣтодатеѣлъ, строитеѣлъ, съвршнитеѣлъ, съдръжатеѣлъ, съдѣтеѣлъ, съпаситеѣлъ, оутѣшитеѣлъ, хранитеѣлъ.

В същите семантични групи са разпределени и съществителните за лица с тези суфикси и в КСП.

Общи за словата на Климент и за КСП са 17 от лексемите /=56%/. В 12 от случаите съпаденията са със Супр и Евх, в 7 - с Клоц, в 6 - с Ас, в 5 - със Сав, в 4 - със Зогр, Мар, Боян пал, в 3 - с Ен. Общите лексеми с Неб и Шест са 13, с Ант - 8, с Наз, Коз, Ефр - 7, с Мин1096 - 5, със СБ1073 - 4.

КСП не познават следните 13 лексеми на -теѣлъ, -итеѣлъ, които се срещат у Климент: когатитеѣлъ, въставитеѣлъ, кръпитеѣлъ, кръмитеѣлъ, отъкрътитеѣлъ, посѣтитеѣлъ, поновитеѣлъ, просвѣтитеѣлъ, оустънежитеѣлъ, раздрѣшитеѣлъ, свѣтодатеѣлъ, съдръжатеѣлъ, оутѣшитеѣлъ. Десет от тях са употребени в някои от старобългарските текстове, запазени в покъсни чужди преписи: въставитеѣлъ - в Слово за Сретение Господне /КлимII/; кръпитеѣлъ - в Миней 1096; кръмитеѣлъ - в Шест, Наз; поновитеѣлъ - в Мих; посѣтитеѣлъ - в Похвално слово за Козма и Дамян /КлимII/, Похвала за Кирил и Методий; просвѣтитеѣлъ - в Слово за Богоявление /КлимII/, Житие на Кирил /КлимIII/; раздрѣшитеѣлъ - в Похвално слово за Козма и Дамян /КлимII/, Мих; свѣтодатеѣлъ - в Мих; оутѣшитеѣлъ - в СБ1073, Ефр.

Не открихме засега в други старобългарски текстове хапаксите: когатитеѣлъ, отъкрътитеѣлъ и оустънежитеѣлъ. Последната лексема, както бе отбелязано, К. Мирчев смята за новообразуване на самия Климент.

Съществителните имена за лица със суфикси -теѣлъ, -итеѣлъ са характерни преди всичко за Климентовите похвални слова - използвани са 4 пъти по-често, отколкото в поучителните слова. От 6-те лексеми, засвидетелствувани в поученията, 3 се срещат и в похвалите: свободитеѣлъ, съпаситеѣлъ, и оучитеѣлъ.

В цитати от Свещените книги са регистрирани 7 от лексемите /=23%/ и 10 от техните словоупотреби /=14%/ в словата на Климент. Само в цитати от евангелието е лексемата дѣлатеѣлъ.

По честотност лексемите със суфикси -теѣлъ, -итеѣлъ се подреждат така: оучитеѣлъ /15/, слозужитеѣлъ /8/, мжчитеѣлъ и всѣдръжитеѣлъ /по 6/, съпаситеѣлъ, съдѣтеѣлъ и дѣлатеѣлъ /по 3/, кръститеѣлъ, просвѣтитеѣлъ, раздрѣшитеѣлъ,

свокодителъ, свѣтодатель и съвръшителъ /по 2/. Останалите 15 лексеми / = 20% / са хапакси. В КСП най-честотна е също лексемата оучителъ.

4. Съществителни имена за лица със суфикси -инъ, -ианинъ

Със суфикса -инъ в словата на Климент са образувани 4 съществителни имена за лица, а с неговия разширен вариант -ианинъ - 3: болгаринъ /2/, напр. Мнози во црѣи и во оубре въ боу тѣствѣтѣ поживѣше безъ вѣры /3, 183/; воинъ /3/ воин, воиникъ, напр. Придоша и воини гѣше /3, 183/; господинъ /1/ господар, стопанинъ - Ни можеть тоу никтоже комоу помощи: ни кратъ вратоу, ни ракъ гноу /ПБ, 361/; поганинъ /1/ езичникъ - Мола же рече гѣ, не лихо ганте, такоже погани. /Тр, 643; цит. Мт 6:7/; хрѣстианинъ /2/ хрѣстианинъ, напр. Тъ во кестъ хранителъ всемъ кѣтъланымъ. /В, 220/; римлянинъ /2/ римлянинъ, напр. Максиманъ во и брѣоули примоучи готѣи и савраматъ к римляномъ. /ДС, 234/; хрѣстианинъ /1/ хрѣстианинъ - И въздвиже метежъ на хрѣтиани. /440м, 521/.

Въсщност наличието на суфиксите -инъ, -ианинъ в съществителните болгаринъ, поганинъ, хрѣстианинъ, римлянинъ и хрѣстианинъ е само предполагаемо, тъй като тези съществителни се срещат в Климентовите слова само в множествено число. А в множествено число суфиксът -икъ по правило отсъства.

Всички изброени по-горе съществителни имена са десубстантивни и назовават лица според тяхната принадлежност към някаква народност, обществена група или религия. С такава семантика са и аналогичните образувания в КСП.³⁵

И тук словата на Климент показват най-голяма близост със Супр - общи са 6 от лексемите. Общите лексеми с евангелските текстове са 3 - воинъ, господинъ и римлянинъ. Неизвестната на КСП лексема хрѣстианинъ откриваме у Коз.

Нито едно от съществителните на -инъ, -ианинъ не е засвидетелствувано едновременно в похвалните и в поучителните слова на писателя. Болгаринъ, воинъ, хрѣстианинъ и римлянинъ се употребяват само в похвалите, а господинъ и хрѣстианинъ - само в поученията.

В цитат от евангелието е използвана единствено лексемата поганинъ.

5. Съществителни имена за лица със суфикс -ица

Това е единственият суфикс, с който в словата на Климент Охридски са образувани съществителни имена за лица от женски род. Съществителните с този суфикс са 8 и са употребени общо 39 пъти: владѣница /1/ блудница - Тѣмъ владѣница просвѣти сѧ шмывати носѣ ѣсиѣ /Тр, 642; цит. Лк 7 : 38/; богородица /2/ тази която е родила бог, богородица, напр. Иди къ бѣци Мѣри и рѣци ии. /Бл, 545/; владѣчица /9/ господарка, владѣчица, повелителка (за богородица), напр. Еъ син дѣи кестъ прѣдъпразднѣство прѣкѣстѣна владѣчица наша бѣца. /ПрБ, 197/; вдовѣница /4/ вдовица, напр. Тон, кратѣе, вдовици порѣвноуите. /СГ, 413/; жиеодавица /1/ тази, която дава, дарява живот - Прославяемъ има прѣстѣланъ жиеодавица и честнѣна и жиеотворѣниѣна тѣца /ДС, 235/; мироносица /1/ тази, която носи миро - И закаепы гѣрѣховникъ съвръшиша въскрѣсѣниѣна радостъ мироносицамъ

благобъстнота. /МГ, 282; цит. Лк 23:56, 24:1/; съвърстница /2/ 'съпруга', напр. ш, блжната съвърстница обещания жидущи и блгодѣтна прозвѣниа. /З, 180; цит. по Лк 1:5-25/; хръстолювица /1/ 'тази, която обича Христа' - Сльшаште ви, кратѣе, люкова и дръзнонене хълювице мѣре, како не оубоа се. /40м, 523/.

Словообразователните модели на горните съществителни имена са различни. При влждьница, владьчица, съвърстница, мироносица, хръстолювица и живодавица суфиксът -ица е прибавен към съответното съществително за лице от мъжки род, т.е. към влждьникъ, владька, съвърстникъ, мироносъць, хръстолювьць и живодавць. В думата въдовица суфиксът -ица е присъединен към съществителното от женски род въдова. Сложното съществително когородица назовава специфично женско качество, поради което не може да бъде съотнесено със съществително име от мъжки род. Да припомним, че според К. Мирчев мироносица калкира гръцкото *μυροφόρος*.

Отчитайки малката употребителност на одушевените съществителни от женски род в сравнение с одушевените съществителни от мъжки род в КСП, Р. М. Цейтлин оценява групата на съществителните имена от женски род със суфикс -ица като много продуктивна.³⁶ Тази констатация се отнася и за разглежданите съществителни от словата на Климент Охридски.

Съществителните имена за лица от женски род със суфикс -ица в Климентовите слова назовават:

1. лица според присъщи за тях действия, постъпки, качества - когородица, владьчица, живодавица, мироносица, хръстолювица;

2. лица според отношенията им в семейството - въдовица, съвърстница.

На КСП са известни 4 от 8-те лексеми на -ица от словата на Климент - влждьница, когородица, владьчица и въдовица. И 4-те се срещат в Супр, а в евангелските текстове - владьчица, въдовица и когородица. Липсващите в КСП лексеми мироносица, съвърстница и хръстолювица са засвидетелствувани съответно в Остромирово евангелие, в Наз и в Миней от XVI век по сръбски препис. Лексемата живодавица не бе открита в други старобългарски текстове. Не е изключено да е новообразуване на писателя.

Общи за похвалните и поучителните слова са когородица, владьчица и въдовица. Останалите 5 лексеми се срещат само в похвалите.

В 3 цитата от евангелието на Лука са употребени лексемите - влждьница, мироносица и съвърстница.

С най-голяма честотност в Климентовите слова е съществителното когородица. В КСП то е на второ място, след девица.

Хапакси са 50% от думите на -ица.

6. Съществителни имена за лица с непродуктивни суфикси.

В словата на Климент Охридски са засвидетелствувани 12 съществителни имена за лица от мъжки род, образувани с непродуктивните суфикси: -ица, -ота, -ата, -иць, -ни, -ъка, -оухъ, -ърк, -ихъ и -ъкъ: пияница /2/ 'пияница', напр. Инако пакы татне, а дроугое пакы разконици и пияци. /Тр, 641/; оубица /1/ 'убиец' - няга ко змиовъ свѣтъ

пригала еѣ, а си занѣва оубиницю породи Ха. /РБ, 207/; сирота /3/'сирак', напр. Сироты помиловати. :РХ, 327/; ходатаи /1/'посредник' - То же новоуемоу завѣстоу ходатаи /3, 184/; дѣтиць /4/'дете', напр. Горе вѣна, прими дѣтиць съ и мѣрю его. /3, 182/; сѣдни /1/'сѣдия' - И въздати комуждо по дѣломъ его яко пражеднии сѣудни. /КМ, 468/; владѣка /17/'господар, владетел', напр. Бѣсѣми владѣками вѣлюбимъ. /КМ, 469/; послоухъ /1/'свидетел' - Ази послоухъ не воудн /РХ, 348/; пастоухъ /1/'пастир' - Поманемъ великаго пастоуха златоустаго. /3, 312/; пастыръ /5/'пастир', напр. Бѣхомъ во яко швацьл нѣвнѣюще пастирл. /Пх, 609/; цит. Мт 9:36/; женихъ /1/'жених' - Се женихъ градетъ. /Тр, 644/; цит. Мт 25:6/; начаткъ /1/'ръководител, върховен началник' - ꙗ друзѣни силы и власти, а друзѣни гѣства и начатѣци, а друзѣни аггали и архггали. /МГ, 280/.

Докато суфиксите -ица, -ота и -ъкъ са непродуктивни само в границите на съществителните имена за лица от мъжки род, то останалите суфикси са непродуктивни изобщо в старобългарския книжовен език.³⁷

Сред изброшените съществителни с непродуктивни суфикси преобладават девербалните образувания - оубиница, ходатаи, сѣдни, владѣка, пастоухъ, пастыръ, женихъ, начаткъ. Две от съществителните са деадективни - сирота, пианица и едно е десубстантивно - дѣтиць.

Съществителните имена за лица с непродуктивни суфикси от словата на Климент Охридски могат да бъдат обединени в следните семантични групи:

1. за лица според тяхното постоянно занятие, според тяхната професия - владѣка, пастыръ, пастоухъ, сѣдни, начаткъ;
2. за лица според присъщи за тях действия, състояния, качества - пианица, оубиница, ходатаи, послоухъ, сирота;
3. за лица според отношенията им към семейството - женихъ, дѣтиць.

Да подчертаем отново след К. Мирчев използването на лексемата начаткъ с необичайното значение 'ръководител, върховен началник', значение, с което тя се среща и в Супр.

И 12-те съществителни с непродуктивни суфикси от Климентовите слова са познати на КСП. Общите лексеми със Супр са 12, със Зогр и Ас - по 6, с Евх, Син и Клоц - по 5, със Сав - 4. Неб и Шест общите лексеми са 10, с Наз и Ант - по 5, с Коз - 4, с Ефр - 3.

Разглежданите съществителни имена са характерни както за похвалните, така и за поучителните слова на писателя /съотношение на лексемите 1:1/.

По веднъж са употребени в евангелски цитати лексемите женихъ и пастыръ.

С най-висока честотност е лексемата владѣка, а с най-ниска 7-те хапакса оубиница, ходатаи, сѣдни, пастоухъ, послоухъ, женихъ и начаткъ..

II. Префиксиални съществителни имена за лица

Общозвестният факт, че в славянските езици префиксацията е типична много повече за глаголите, отколкото за имената, се

потвърждава и от съществителните имена за лица от словата на Климент Охридски.

С префикса съ-, изразяващ съвместност, и с префикса прѣ-, изразяващ увеличаване, в словата на този старобългарски писател са образувани само 4-те думи: съовъщникъ /1/'този, който е заедно с приобщаващия се, помощник, съратник' - Оумѣ на ѿбо въноситѣ и въшнѣмъ силамъ съовъщника створитѣ. /Ц, 595/; съпричастникъ /2/'този, който е заедно с участника, съучастник', напр. Лазаръ свѣтозарнѣмъ англомъ съпричастникъ. /ВЛ, 574/; сълхътникъ /1/'този, който е заедно с пътника, спътник' - Крѣтною повѣдою знаменавъ хва конна и свѣтозарнаго сполтника сын Нестера /ДС, 235/; прѣвладъникъ /2/'този, който е прекален блудник', напр. Инака съ моучатъ влоудъници, а другоє тако прѣвлоудъници. /Тр, 641/; цит. по I Кор 6:9, Евр 13:4/.

И двата префикса са прибавени към съществителни имена за лица от мъжки род със суфикс -ъникъ.

В КСП, и по-точно в Супр, се среща лексемата съпричастникъ. Лексемата съовъщникъ е засвидетелствувана в Ант, Слово за покаянието /КлимII/, а сълхътникъ - в Мих и Син пат. Не открихме в други старобългарски текстове единствено прѣвладъникъ. Присъствието обаче на тази лексема в оригинала на Климентовото слово за св. Троица е твърде проблематично, тъй като в 2 по-късни преписа на нейното място стоят лексемите мловодънца и прѣмловодънца.

И 4-те префиксални съществителни имена са от похвалните слова. В свободен цитат е една от словоупотребите на съществителното прѣвладъникъ.

Разгледаните дотук суфиксални и префиксални съществителни имена за лица от словата на Климент Охридски влизат помежду си в разнообразни синонимни отношения - образуват 24 синонимни реда. Най-богати - с по 11, 9 и 8 члена - са синонимните редове с общи значения: а/'този, който води, ръководи, управлява': въводъникъ - кръмьителъ - началникъ - начатъкъ - владыка - господинъ - властелъ - съдръжателъ - вседръжителъ - самовластецъ - скуптроносецъ, б/'този, който помага, съдействува на някого, участвува с някого в нещо': застъпникъ - помощникъ - овъщникъ - съовъщникъ - послѣшникъ - посовникъ - причастникъ - съпричастникъ - сълрѣжъникъ, в/'този, който принуждава, отмъщава, погубва, измъчва, убива': нжъдъникъ - раздроушникъ - мъстникъ - пагоубникъ - мжчители - оубница - пророкооубница - кръвопролитецъ.

Останалите 21 синонимни реда са изградени съответно от :6 члена /ред/, 5 члена /3 реда/, 4 члена /1 ред/, 3 члена /2 реда/ и от 2 члена /14 реда/.

Един от факторите, обуславящи богатата синонимия при съществителните имена за лица в анализирания творби, е по всяка вероятност обстоятелството, че референт на преобладаващата част от тези думи е върховното същество, създателят на света, т.е. бог. Климент се е стремил да използва по възможност най-разнообразни езикови средства, за да предаде величието и всемогъществото на божеството.

* * *

В словата на Климент Охридски са засвидетелствувани 152 производни съществителни имена за лица, образувани с помощта на 17 суфикса и 2 префикса: -никъ, -ъникъ, -ъць, -теаь, -атеаь, -инъ, -анинъ, -ица, -ота, -атаи, -иць, -ни, -ъка, -оухъ, -ърь, -ихъ, -ъкъ, -съ и -прѣ. Всички суфикси и префикси са известни и на КСП. Три от суфиксите, срещани в КСП не са използвани обаче от старобългарския писател, а именно: -аръ, -чин и -ъни.

При съществителните имена за лица от мъжки род в Климентовите слова и в КСП с най-висока продуктивност са суфиксите -ъникъ, -ъць и -теаь, а при съществителните имена за лица от женски род - суфиксът -ица.

Словообразователните модели на съществителните имена за лица от словата на Климент съвпадат със словообразователните модели на съществителните имена за лица от КСП. И при едните, и при другите преобладават девербалните, сравнително по-редки са десубстантивните и най-редки - деадективните формации. Сложните образувания в Климентовите слова представляват 20% от дериватите. В състава им участва най-често суфиксът -иць.

Разглежданите съществителни имена назовават преди всичко лица според присъщи за тях действия, постъпки, качества или състояния, а значително по-рядко - лица според тяхното постоянно занимание, според тяхната професия. Полисемията не е характерна за съществителните имена за лица от словата на Климент - с по 2 значения са едва 6 лексеми.

Почти 60% от производните съществителни имена за лица, срещани у Климент, са регистрирани и в КСП. И което е особено важно - най-многобройни са съвпаденията със Супр /82 случая/, най-ярко подчертания източнобългарски паметник от XI век. Общите лексеми с евангелските текстове са двукратно по-малко /е Ас - 45 случая, със Зогр и Мар - по 41, със Сав - 29/. От запазените в по-късни чужди преписи старобългарски текстове най-многобройни са съвпаденията с творбите на двамата преславски писатели Йоан Екзарх и Презвитер Козма /съответно 61 и 60 случая/. Лексикалната близост между Климентовите слова и тези източнобългарски текстове не би могла да бъде обяснена само с жанрово-тематични причини. Очевидно и в областта на съществителните имена за лица Климент Охридски е използвал цялото речниково богатство на старобългарския книжовен език.

В старобългарски текстове засега не успяхме да открием 18, т.е. 13% от съществителните имена за лица, които са засвидетелствувани в словата на Климент. Възможно е някои от тях да са новообразувания на писателя.

Производните съществителни имена за лица в Климентовите слова имат 543 словоупотребя. Високата честотност на лексемите *оученикъ*, *творецъ*, *оучителъ*, *вогородица*, *владѣйка* е обусловена несъмнено от религиозното съдържание на творбите. Лексемите *оученикъ* и *оучителъ* са най-честотни и в КСП. Сериозно доказателство за разнообразието на Климентовия език е внушителното количество на хапаките - 54%.

Склонността на Климент Охридски към цитиране се проявява и при анализираната категория - 24% от лексемите и 20% от техните словоупотребя се срещат в цитати от Свещените книги /евангелието, псалтира, апостолските послания, пророческите книги и др./.

Направената съпоставка между производните съществителни имена за лица от словата на Климент Охридски и съществителните имена за лица от КСП и от старобългарски текстове, съхранени в по-късни чужди преписи, ни убеждава още веднъж, че езикът на този старобългарски писател е неразривна част от единния старобългарски книжовен език.

В КСП не са засвидетелствувани 10 от съществителните имена за лица със суфикс *-ъць*, познати на Климент: *вѣсочътьць*, *демоночътьць*, *живодавьць*, *иконозоръць*, *кръвопролитъць*, *празднолювьць*, *пророкооубицьць*, *пръвоотъць*, *свѣтодавьць* и *скѣптроносъць*.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. С. Н и к о л и њ, *Nomina agentis* у старославенском језику, Јужнословенски филолог, св. 1-2, 1966-1967, с. 1-84; Р. М. Ц е й т л и н, *Лексика старославянског јазика. Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X-XI вв.*, Москва, 1977, с. 70-135; С ѣ щ а т а, *Лексика древнеболгарских рукописей X-XI вв.*, София, БАН, 1986, с. 139-176; А. М e i l l e t, *Études sur l'etymologie et le vocabulaire du vieux slave*, 2e Édition, II p., Paris, 1961, с. 337-350, 390-391; М. Brodowska - Honowiska, *Nazwy mieszkańców w języku staro-cerkiewno-słowiańskim*, *Onomastika*, VI, Warszaw-Wrochaw, Wrocław-Kraków, 1960, с. 249-266; М. Wojtyła-Swerzowska, *Prasłowiańskie Nomen agentis*, *Monografie Slawistyczne*, 30, Wrocław - Warszawa - Krakow - Gdańsk, 1974, с. 7-157.

² Вж. Т. М о с т р о в а, *Nomina agentis* в "Шестодневна" на Йоан Екзарх в съпоставка със старобългарските паметници, *Български език*, 1983, кн. 2, с. 101-107.

- ³ V. V o n d r a k, Studie z oboru církevnoslovanského písemnictví, Rozprawy ČAVSU, tr. III, č. 20, Praha, 1903, s. 41, 80-82.
- ⁴ Н. Л. Т у н и ц к и я, Слово о св. Троицѣ, о твари и о судѣ Климентѣ Словѣнскаго, ИОРЯС, IX, кн. 3, СПб, 1904, с. 213.
- ⁵ К. М и р ч е в, Неизвестен препис на Климентовото слово за архангелите Михаил и Гаврил от 1359, Български език, 1966, кн. 5, с. 438.
- ⁶ К. М и р ч е в, Неизвестен препис... цит. съч., с. 438-439; Същият, Климент Охридски и развоят на българския език, Сб. Климент Охридски. Материали за неговото чествуване по случай 1050 години от смъртта му, София, 1968, с. 41.
- ⁷ Д. И в а н о в а - М и р ч е в а, Климент Охридски и Йоан Бизарх като създатели на слова, Климент Охридски /916-1966/. Сборник от статии по случай 1050 години от смъртта му, София, БАН, 1966, с. 248, 251.
- ⁸ И в. Г ъ л ъ б о в, Лексикални проблеми на стария български книжовен език, Български език, 1973, кн. 1-2, с. 51, 54.
- ⁹ И. Х р и с т о в а, Средствата за номинация в словата на Климент Охридски, Palaeobulgarica, 1987, кн. 4, с. 35.
- ¹⁰ Използувани са познатите речници-индекси на Шест и Неб, съставени съответно от Р. Айцетмиулер и Л. Садник.
- ¹¹ Използуван е известният речник-индекс, съставен от А. Давидов.
- ¹² Данните за изброените и за други подобни текстове са взети от: Fr. Miklosich, Lexicon palaeoslavenco-graeco-latinum, Vindobonae, 1862-1865; И. И. С р е з н е в с к и й, Материали для словаря древнерусскаго языка по письменным памятникамъ, I-III, СПб, 1893-1912; Slovník jazyka staroslověnského t. 1-38, ČAV, Praha, 1958-1985; Словарь русского языка, XI-XVII вв, вып. 1-13, Москва, 1975-1987.
- ¹³ Вж. Климент Охридски. Събрани съчинения, т.1. Обработили В. С. Ангелов, К. М. Куев и Хр. Кодов, БАН, София, 1970.
- ¹⁴ Вж. по този въпрос Л. Г р а ш е в а, Забележително научно постижение, в. Антени, 22 ноември, 1978, с. 5.
- ¹⁵ Наставление за празници отнасяме към поучителните слова, а Слово за света Троица - към похвалните слова.
- ¹⁶ Отклонения от този принцип са допуснати само в 3 случая поради недоброто състояние на най-старите преписи /при ЙКр и Тр/ и поради наличието на среднобългарски препис /при УБ/.
- ¹⁷ Вж. Климент Охридски. Събрани съчинения, т. 2. Обработили Б. Ст. Ангелов, К. М. Куев, Хр. Кодов и Кл. Иванова, БАН, София, 1977; Климент Охридски.

Събрани съчинения, т. 3, Просгранни жития на Кирил и Методий. подготвили за печат Б. Ст. Ангелов и Хр. Кодов, БАН, 1973. Присъствието на дадена лексема в някои от тези томове ще бъде отбелязвано по-нататък със съкращенията КлиmI и КлиmII.

18 Вж. Климент Охридски. Събрани съчинения..., т. 2...с. 5.

19 За съдържанието на термините продуктивност и непродуктивност вж. О. Г. Ревзина, Структура словообразователных полей в славянских языках, Москва, 1969, с. 16.

20 Съществителното ПОКОНИКЪ от цитираното изречение е преведено от архим. А. Бончев /вж. Климент Охридски. Слова и поучения, София, 1970, с. 80/ като 'наследник'. В своя Lexicon Фр. Миклошич илюстрира думата с пример от Мих, посочвайки, че нейното значение е съмнително и допускайки, че в някои текстове тя стои на мястото на ПОКОНИКЪ.

21 Правилната форма СЪВРЪЖНИКЪ вземаме от по-късните преписи и от вторичната версия на словото.

22 Вж. А. Мейлет, цит. съч., с. 338-339; Słownik prasłowiański t. I, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk, 1974, с. 90; Г. А. Хабургаев, Старославянский язык, изд. II, Москва, 1986, с. 118.

23 Вж. Р. М. Цейтлин, Лексика старославянского...цит. съч. с. 94

24 Пак там, с. 70, 94.

25 Вж. напр. Г. А. Хабургаев, цит. съч., с. 118; А. Тотоманова, Ив. Добрев и Ж. Икономова, Старобългарски език за XII клас на националната гимназия за древни езици, София, 1986, с. 96.

26 Вж. Р. М. Цейтлин, Лексика старославянского...цит. съч., с. 70, 94; Т. Мострова, цит. съч., с. 102, 105.

27 Вж. Słownik...цит. съч., с. 90; Т. Lehr-Splawiński, Cz. Bartuła, Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, Wrocław - Warszawa-Kraków - Gdańsk, 1973, с. 107-108.

28 Вж. по този въпрос: Р. М. Цейтлин, Лексика старославянского...цит. съч., с. 90; Т. Мострова, цит. съч., 106.

29 О. Г. Ревзина, цит. съч., с. 95.

30 Съкращенията на отделните КСП заимствуваме от цитираните монографии на Р. М. Цейтлин.

31 Използваме термина неологизъм в най-широк смисъл, т.е. като новообразувана дума, независимо от нейната по-нататъшна съдба в историята на езика.

32 К. Мирчев, Климент Охридски и развоят...цит. съч., с. 41.

33 Вж. М. Фасмер, тимологический словарь русского языка, т. III, Москва, 1971, с. 318 и Р. М. Цейтлин, Лексика старославянското...цит. съч., с. 114-115.

34 Вж. Т. Мострова, цит. съч., с. 1-4.

35 Данните за КСП са взети от цитираната статия на М. Вгодовска - Ноповска.

36 Р. М. Цейтлин, Лексика старословянското...цит. съч., с. 133.

37 Вж. за това: Т. Мострова, цит. съч., с. 102, 105; Р. М. Цейтлин, Лексика древнеболгарских...цит. съч., с. 95.

Представя: Катедра по "българско езикознание"

Рецензенти: доц. к.ф.н. И. Харалампиев, гл.ас.к.ф.н. М.
Мъжлекова

Редактор: проф. Р. Русинов

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КНИГА 2 – ЕЗИКОЗНАНИЕ
Том 24
1991

Отговорен редактор Лъчезар Георгиев
Технически редактор Мариян Кенаров
Коректор Стефка Бръчкова
Консултант Радослав Райчев

Българска, I издание
ISSN 0204–6369

Формат 60 x 90/16
Печатни коли 10,75
Тираж 250
Цена 25 лева

Дадена за набор юни 1992 г.
Излязла от печат декември 1992 г.
Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий"

Компютърен набор и страниране – КФ "Полиграф-принт" – Разград
Печат – печатница на университетското издателство

ISSN 0204 - 6369

Цена 25 аб.